

A Vörös Postakocsi folyóirat
irodalom – művészet – kritika

Alapítva:
2007. Nyíregyháza

Tartalomjegyzék

FORSPONT

Sári László: <i>Dilettánsok történelme – Nyugat és Kelet – A szabadságokról</i>	4
Kári Viktória: <i>Az evangélium imitációja – az imádság újraírása</i> <i>Esterházy Péter „Márk-változatában”</i>	21

FOGADÓ

<i>Hogyan gondolkodunk a jazzről?</i> – Zipernovszky Kornéllal	
Karap Zoltán beszélget	37
<i>Új színházi intézményrendszer alakul Nyíregyházán</i> – Kováts Dénes Kirják Róbertet kérdezi	49

ÚTI FÜZETEK

Vörös István: <i>Egy merész terv, Körültekintés, Vagyság</i>	56
Lackfi János: <i>Kölcsönversek Arany Jánostól – Diákpálya, Tanári vacatió</i>	59
Turczai István: <i>Mars poetica</i>	63
Vass-Molnár Kata: <i>Kutyabaj, Pokróc</i>	65
Szálinger Balázs: <i>Település, temető</i>	67
Csabai László: <i>Otthoniak</i>	69
Skorbák Máté: <i>Légiveszély, nem ismertem</i>	78
Ilies Renáta: <i>Sors; Korosodó; Fekete, fehér</i>	79
Nagy Rita: <i>{leveszem}, inszomnia</i>	81
Filip Tamás: <i>Látja, hogy minden; Titkos tangó; Törött lábbal; Tanítások</i>	83
Száva Csanád: <i>Tíz láda szeg, Ördöge van</i>	84
Kabai Csaba: <i>Törékeny kitartás, Cifra szolga, sárga pillanat</i>	87
Weisz Dorka: <i>Szajha-ciklus, tükör, Egyre több</i>	90
Ádám Tamás: <i>Fóliázott angyalok, Felértékelődik</i>	93

BAKON LESŐ

O. Réti Zsófia: <i>Kultúratudomány és kultúratudomány között</i> (a <i>Média- és kultúratudomány</i> című kézikönyvről)	94
Bereti Gábor: <i>Akár Nyugatról, akár Keletről</i> (Ferencz Mónika <i>Hátam mögött dél</i> című kötetéről)	99
Jassó Judit: <i>Álmatlanok álmai</i> (Szeifert Natália <i>Az altató szerekről</i> című regényéről)	101
Zólya Andrea Csilla: <i>a tükröd én vagyok ...</i> (Tóth Krisztina <i>gyerekkönyveiről</i>)	105
Nyíran Ferenc: <i>Anna naplója</i> (<i>Mikecs Anna: Altató</i> – Gerlóczy Márton regényéről)	109
Szárász Anca: <i>A Művészasztal kuriózuma</i>	112

Nyugat és Kelet

Dilettánsok történelme

Sári László

A szabadságokról

„Értelem is, nyers ösztön is
azt harsogja: szabadság!”
(Friedrich Schiller)

A filozófiai gondolkodás és politikai gyakorlat nyugati tradícióinak két teljesen nyilvánvaló, ám megkerülhetetlen csapdája létezik kezdettől fogva: az egyik az igazság, a másik a szabadság fogalma. Mindkettő varázsszó, sérthetetlen, az újkor szekularizált világnak szentségei.

Az igazság kérdése természetesen sokkal régebbi, mint a szabadságé. Már az újkorig is hosszú századokon (máshol évezredek) át koptatták írotollaikat a bölcsek, hogy lejegyezzék róla szóló eszmefuttatásaikat. Az ember történelmében nem egyszer támadt szenvedélyes divatja az igazság szeretetének. Mivel azonban az igazság gondolata viszonylag könnyen fölcserélhető az *igazságosság*éval, ráadásul hétköznapi élethelyzetekben ez sokkal megragadhatóbb, a gyakorlati élet inkább az igazságossággal kezdett foglalkozni.

Az újkori politikai gyakorlatban azután az igazságosság fogalmánál is vonzóbbnak és használhatóbbnak bizonyult az *igazságtalanság* nagy és súlyos, vádoló szava. Azokban a társadalmakban, amelyekben mindenki mindenkivel versenyben áll, mindegyik vesztesre álló szereplő igazságtalannak érzi a helyzetét. De még a győztesek is ilyennek érzik, ha a nyereség nem eléggé boldogító. Ebben a fogalomkörben ezért vált az „igazságtalanság” protagonistává. Mindenkit megszámlálhatatlan igazságtalanság ér, amiről mindjárt rengeteg mondanivalója is támad. Ennek köszönhetően az igazság fogalma végképp háttérbe szorult, és a mai napig elkerülte végzetes élve boncolását. Pedig hányszor napirendre tűzte a filozófia! Legelszántabban akkor, amikor szerencsétlenségére az újkorban a szabadság kérdésével is összekapcsolódott. Az igazságnak azonban óriási privilégiuma, hogy gond nélkül elvonatkozatható a mindenkori gyakorlattól, vagyis metafizikai térbe utalható. Itt azután csaknem teljes biztonságban érezheti magát, máig megőrizheti illúziószerepét.

Sokkal előnytelenebb ennél a szabadság helyzete. Egyszerűen belátható, de hamarosan ki is fejtjük, hogy az *egyéni* és az *egyetemes* szabadság fogalma összeférhetetlen, mindkettő egyidejű

Sári László (1950). József Attila-díjas magyar tibetológus, író, műfordító, könyvkiadó, rádiós szerkesztő. Tibetológusként kutatási területe a tibeti irodalom, költészet. Rádiós szerkesztőként a nevéhez fűződnek a Magyar Rádió A Kelet kapujában és a Keleti Társalgó című műsorai. Íróként a Su-la-ce néven kiadott Lin-csi történeteivel vált ismertté és népszerűvé.

gyakorlása pedig egyenesen lehetetlenség. Vagy én vagyok szabad vagy *mindenki*. A kétféle szabadság egyesítése fájdalmas konfliktusokkal járt minden korban. Ezzel kínlódunk ma is. Semmiféle („szükségszerű”) történelmi haladás nem alapozható az individuális szabadságra (a személyes autonómiára), és semmiféle politikai kormányzás nem alapozható mindenki szabadságára. „[H]ajlamaik teszik, hogy vad szabadságban nem sokáig tudnak egymás mellett meglenni.”¹ Foglalja össze a kérdést Immanuel Kant.

Jobbára e fenti körülmények magyarázzák, hogy a szabadság kényes és kielégítően sohasem megválaszolható kérdéseiről szólva e helyen egyáltalán nem tekinthetjük át a szabadság fogalmának minden történelmi változását, sem az ezekkel együtt járó, koronkénti társadalmi változásokat. Azokat a markáns jegyeket érintjük csupán, amelyek majd a nyugati és a keleti (régii ázsiai) szabadságfelfogás és a kétféle szemlélet összevetése szempontjából lényegesnek mutatkoznak számunkra.

A Nyugat

„Az emberi nem akkor él a legjobban,
amidőn a leginkább szabad.”
(Dante Alighieri)

„Az ember örök torzó, mert a cselekvés vagy
szükségszerű, és akkor nem szabad, vagy szabad,
akkor viszont nem szükségszerű.”
(F. W. J. Schelling)

Ha a szabadság fogalmának német idealista felfogását idézzük magunk elé, akkor valószínűleg azt halljuk, hogy legjelesebb képviselőik (akiket máig az emberiség legtekintélyesebb elméi között tartunk számon) filozófiájuk sarkpontjait ismételtetik, mindenekelőtt azt a meggyőződésüket, hogy az egész földgolyó, nem is olyan sokára, a boldogság földi Paradicsomává változik. Ez a történelmi haladás szükségszerű és kötelező iránya, a haladás záloga, egyenesen ide vezet az emberi ész töretlen és eredményes munkálkodása. A kórus élén leglelkesebben és leghangosabban Herder és Hegel mondják a magukét. Most azonban Hegel a haladáseszme fejtegetésébe azt a gondolatot is beleszővi, hogy a haladás folyamatának a mozgatóereje éppen a *szabadság*, és hogy az emberiség történelmi fejlődésének legmegbízhatóbb mércéje a szabadság fok folyamatos növekedése.

Csak hogy nem mindenütt. Éppen Hegeltől tudjuk, hogy „ész és szabadság Indiában nem találhat helyet”, ennek a vidéknek a lakói tehát nem képesek a fejlődésre. India például kimarad a világtörténelemből, nem üdvözl. „Egész állapotuk álmodozás [...], Indiában hiányzik az értelem.”² Mi azonban, mindenütt máshol, különösen a világ nyugati tájain kiérdemeljük a haladást,

1 Immanuel Kant *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből*, In: *Történefilozófiai írások*, Ictus, 1997, 49., ford. Vidrányi Katalin.

2 G. W. F. Hegel *Előadások a világtörténet filozófiájáról*, Akadémiai Kiadó, 1979, 269. és 276, ford. Szemere Samu.

nem maradunk le semmiről. Az ész és a szabadság mint olyan, embervoltunk két legjellemzőbbje, nembeliségünk két legszilárdabb alapköve. Ha bármelyikről lemondunk, embervoltunkat vonjuk kétségbe, hirdették a felvilágosultak. Ma is ez az elgondolás érvényesül az egyéni és a társadalmi élet gyakorlatában, a földi világ egyre nagyobb területén. Oktalanság lenne megválni bármelyik „alapkövünktől”, rájuk építettük önmagunkba vetett modern hitünk templomát.

A nyugati ember tehát – eltérően a létező világ többi ismert teremtményétől – eszes és szabad lény. A haladás előmozdítása érdekében ennek a hitüknek áldoztak ipari civilizációs vívmányaikkal és örökös politikai szabadságharcukkal már az eszme első európai képviselői. Eszes és szabad lényként ebben a világfolyamatban *kell* az emberiségnek üdvözülnie – vallották. Ez az ember történelmi hivatása. A kétség, hogy szükségszerűnek vélt előrehaladása ellenére is céljához ér-e a világfolyamat, nem abból a bizonytalanságból származik, hogy India (vagy mások) kimaradása esetleg fékezi vagy megállítja a száguldó történelemvonatot, hanem abból, hogy az észvallás és a szabadságvallás eszméi *együtt* (közösen) mintha nemigen „találnának maguknak helyet” sehoh a történelemben. Pedig első látásra nagyon is összeillenek. Mégsem férnek meg egymással. Az ész és a szabadság törekvései kizárják egymást.

Az összeférhetlenségért a filozófiai és a politikai gondolkodás leggyakrabban és legrégebben a szabadságot tette felelőssé. A görög filozófusok kedvelték az *ad absurdum* vitt fokozást, így aztán – ma úgy mondanánk – *szívesen gondolkodtak szélsőségeken*. Vagyis az abszolút szabadság fogalmát igyekeztek meghatározni, és ebből kiindulva vizsgálták a szabadság alkalmazási lehetőségeit, egyéni és társadalmi körülmények között. Ennek következtében azután Platón például igen gyakran használta a „szertelenség”, sőt a „zabolátlanság” fogalmát – mint a szabadság nemcsak ésszerűtlen, de az egész társadalomra veszélyes, eltúlzott mértékű változatát. *Az államban úgy fogalmaz, hogy ez az oka a demokrácia „túlhajsolásának” is, mely egyenesen a türannisz alkotmányához, azaz államformájához vezet. „Hihetőleg a türannisz nem más alkotmányból, de épp a demokráciából születik, a szertelen szabadságból támad a legvégső, legbőszebb szolgaság.”*³ Elsősorban ez a vélekedés magyarázza, hogy *„Platón államelméletében az individuumnak eleve és princípálisan nincsen politikai szabadsága.”*⁴ Állapítja meg Steiger Kormél.

Arisztotelész is a „túlságos” szabadságot okolja a demokrácia erkölcsi gyengeségeiért, politikai bizonytalanságaiért. *„[A]zokban a demokráciákban pedig, amelyeket a legjellegzetesebbeknek tartunk, éppen az ellenkezője történik annak, ami célszerű volna, mert rosszul értelmezik a szabadságot. (Két dolog határozza meg a demokráciát: a többség uralma és a szabadság.) A jogot egyenlőségnek értelmezik, és egyenlőségnek azt, hogy amit a többség gondol, az érvényesüljön; a szabadság pedig az, amikor mindenki azt teheti, ami neki tetszik, úgyhogy az ilyen demokráciákban mindenki úgy él, ahogy akar.”*⁵

A szabadságnak ez a határtalan kiterjesztése, mely leginkább az athéni polisz lakóinak életét jellemezte (a nők, a betelepültek és a rabszolgák kivételével), rémülettel töltötte el a legtöbb gondolkodó görögöt. Nem is vált a demokrácia a legnépszerűbb „alkotmánnyá” a korabeli poliszok körében. *„A legújabb számítások szerint – figyelembe véve a dél-itáliai, szicíliai, észak-afrikai,*

3 Platón *Az állam*, Nyolcadik könyv, A túlságos szabadság szolgaságra vezet, ford. Jánosy István <http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm>

4 In: Béndek Péter: *Egy modern téma előéletéhez: A politikai szabadság problémája Platón Államában*, Századvég, 2018. április 1. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/16/bendek.htm>

5 Arisztotelész *Politika* 1310/a, Gondolat Kiadó, é. n., ford. Szabó Miklós.

hispaniai, dél-franciaországi és fekete-tengeri gyarmatvárosokat is – mintegy 700–750 polisszal számolhatunk [...] A valószínűsíthető királyságok száma 63, az ismert türanniszoké 59, a demokráciáé pedig 13. Ha adatainkat 700 poliszhoz viszonyítjuk, a királyságok és türanniszok aránya 10% alatt marad, a demokrácia pedig kifejezetten ritkának tekinthető.⁶ (Németh György) Arisztotelész éppúgy menekült a korlátlantól, a mérték nélkülitől, bármi legyen is az („A végtelen a korlát hiánya, olyan, akár a gonosz meghatározása”), mint például Püthagórasz („Minden dolog: szám.”). Ami Püthagórasz szerint a világban megszámlálhatatlan, az maga a mértéktelenség, és már a káosz birodalmába tartozik. A városállam életére nézve különösen a szabadság mértéktelensége rejt magában igen nagy kockázatot, vallották hasonló meggyőződéssel, és a görögök közt az a hír járta, hogy minderről a fentebb idézett módon, vagyis igen sommásan nyilatkoztak.

Sokkal később *Epiktétosz* is a legteljesebb szabadság leírásával kezdi a „Beszélgetések” sokat idézett fejezetét, mely *A szabadságról* címet viseli. „Szabad az, aki úgy él, ahogy akar, akit sem kényszeríteni, sem akadályozni, sem erőszakkal rávenni valamire nem lehet, akinek a késztetéseit nem béklyózza semmi, törekvései célt érnek, ha valamit hárt, nem botlik mégis belé.”⁷ Ez már valóban a személyes autonómia, az abszolút szabadság definíciója, aminek semmi köze a politikai szabadsághoz. Sőt, amennyiben gyakorlati megvalósításának lehetőségeit vizsgáljuk, ki kell mondanunk, hogy az ilyen mértékű szabadság csakis metafizikai szabadságként képzelhető el.

(A valóságban, azaz a társadalmi gyakorlatban ugyanis – állítják kortárs szociológusok és pszichológusok – a szabadság mértékének ezen az „abszolút fokán”, de már ennek közelében is, az emberi közösségek viselkedésében megjelenik egy „minden viszonyt meghatározó nagy paradoxon”, mely a szabadságfokok növekedésével az egyéni elszigetelődés egyre gyakoribb előfordulását jelzi. Ahogy a szociológia első nagy nemzedékének jeles német képviselője, *Georg Simmel* fogalmaz, a külső világ szabadságával szemben kialakuló önvédelmi reakció eredményeképpen a társadalom tagjai „zárt entitásokká válnak”. Vagyis az emberi társadalmakban a szabadság mértéke nem növelhető határtalanul, nem terjeszthető ki az együttélés értelmes határain túlra.⁸)

A platóni–arisztotelészi szabadságfelfogás szöges ellentétben áll a későbbi, már európainak nevezett felfogással és politikai gyakorlattal, hangoztatják az utóbbi képviselői. Ez a – már modernnek is mondott – elgondolás a 4–5. századból származó ágostoni filozófia ún. antropológiai fordulatából következik, vagyis Ágoston új emberképéből, mely már valóban megelőlegezi máig érvényes újkori önképünket.

„Az ember eszes lélek, amely halandó és földi testet használ” – írja *Hippói Szent Ágoston*, s azt is állítja (mégiscsak figyelembe véve Arisztotelészt), hogy az ilyen ember – hajlamaiból illetve személyiségéből következően – társadalmi lény. Ebből már egyenesen következik, hogy igyekszik szerepet vállalni a közösségében, és igyekszik érvényesíteni a szándékait. Azaz akarata van. *Szabad* akarata. És a szabad akarat fogalmának megszületésével máris megint a szabadság kérdésénél vagyunk, mégpedig a legmodernebb felvetésben találkozunk vele.

Az ágostoni gondolat kiindulópontjából („az ember eszes lélek”) – mind a személyiség, mind az akarat és még inkább a szabadság kérdése felől közelítve – jól látszik már, hogy Hippó püspö-

6 *A görög poliszvilág államai*, in: Rubicon, 1996/4–5. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_gorog_poliszvilag_allamai#top

7 In: *Epiktétosz összes művei*, Gondolat Kiadó, 2014, 225., ford. Steiger Kornél.

8 V.ö. Simmel, *Georg Soziologie – Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Taschenbuch, 2012; Harold Robert Isaacs *Idols of the Tribe – Group Identity and Political Change*, Harvard University Press, 1989.

9 *De moribus ecclesiae* 1, 7.

ke a középkor hajnalán az újkori gondolkodókhoz igencsak hasonló felfogásban használja ezeket a fogalmakat. Valamint – szokatlanul személyes és őszinte – mondataiból jól kivehető az a ritka gondolkodói érzékenység is, mely lényegre törő, és azonnal a legégetőbb kérdéseket teszi fel. Ez az operativitás különösen értékes számunkra itt, a szabad akarat kiterjedt és nem is egykönnyen megragadható kérdését vizsgálva. „*Talán csupa kíméletből szabadságot kaptam a bűnre? Vagy nem kaptam?*”¹⁰ Így fogalmazza meg, és teszi föl nekünk az emberi cselekvés és történelem egyik legrégebbi kérdését Ágoston. Az akarat szabadság létezésének ezzel a határozott elképzelésével a nyugati gondolkodás őt követő korszakait jó előre meghatározta.

A szabad akarat létezésének erre az ellentmondást nem tűrő, magabiztos állítására azért volt égető szüksége a teológiának, hogy mentesítse istent a világban jelenlévő rossz felelőssége alól. Korábban ugyanis – az isteni jóságot és mindenhatóságot vitató érveléssel – nehéz volt bármit is szembe állítani, ami az ártatlanokat sújtó szenvedések okát és szükségességét meg tudta volna magyarázni. Ha isten valóban jó és mindenható lenne, akkor ezek a szenvedések nem léteznének. Állították az isten létezését is megkérdőjelező érvelések, sokak számára igen meggyőzően. Sőt, ha isten képes lenne rá, minden bizonyos *mindenfajta* szenvedést megszüntetne a világon, az összes többi létező rosszal egyetemben. Ha azonban az ember szabadsága a rossz cselekedetekre is kiterjed, akkor a rossz mindenütt a világon az ember műve, nem istené. És ezzel együtt az emberé a rosszért viselt felelősség is. Az ember szabad akaratáról (azaz „szabadságáról a bűnre”) alkotott ágostoni elképzelésből nőtt ki évszázadok múltán a *teodicea* elvének gondolata, azaz az isteni jószág filozófiai igazolása. Az ember szabadsága a bűnre, mindjárt a bűnbeesés mindenki előtt teljesen világos példájával illusztrálva, mindent megmagyaráz, és minden felelősséget átruház istenről a szabadon cselekvő emberre.

„*Amikor az ember elhagyta az ész által neme első lakhelyeként képzelt Paradicsomot, ez nem volt más, mint [...] a természet gyámkodása alól a szabadság állapotába tett lépés [...] Az emez állapotról kivezető első lépés tehát morális téren a bukás volt; fizikai téren pedig az élet addig sohasem ismert bajainak egész tömege, azaz a büntetés volt e bukás következménye. A természet története tehát a jóval kezdődik, mert Isten műve; a szabadság története a rosszal, mert emberi mű.*”¹¹ Értékeli jóval később az emberi akarat és cselekvés szabadságának első „történelmi” megnyilvánulását Kant. A gondolat kifejtésében később összegzi a teodicea gondolatának megvalósult célját is: „*Az egyénnek tehát [immár] jó oka van arra, hogy minden elviselt bajt s minden elkövetett rosszat önnön számlájára írjon.*”¹²

Nemcsak Kanttól tudjuk, hogy a történelmi cselekvők szabadon döntenek és cselekednek. Érdemes e tárgyban a kiváló, 20. századi brit történészt, *Robin G. Collingwoodot* is idéznünk, aki kiemelt figyelmet fordított erre a kérdésre. Collingwood egyértelműen kijelentette, hogy „*csak a történelem felfedezésével tudtuk meg, hogy az emberi tevékenység szabad.*”¹³ Annak ellenére tehát,

10 Szent Ágoston vallomásai, <http://mek.oszk.hu/04100/04187/04187.pdf>, 16., ford. Dr. Vass József; v. ö. Augustinus Vallomások, Gondolat Kiadó, 1987, 40., ford. Városi István.

11 Immanuel Kant *Az emberi történelem feltehető kezdete*, in: *Történefilozófiai írások*, Ictus, 1997, 95, ford. Vidrányi Katalin.

12 Immanuel Kant, i. m., in: *Történefilozófiai írások*, Ictus, 1997, 96. ford. Vidrányi Katalin.

13 Robin G. Collington *A történelem eszméje*, Gondolat, 1987, 382., ford. Ortymayr Imre.

hogy a történelemcsinálás szabad emberi tevékenység (vagyis eredményei általában rácafolnak az ésszerűségre), a történészek és a filozófusok többsége úgy véli, hogy a történelem tudatosan és következetesen *irányítható* folyamat. Ez a meggyőződés Herder és a német historizmus széles körben meghirdetett és elfogadott elvei óta igen határozottan van jelen az európai politikai gondolkodásban. A nyugati szemlélet mindenáron együtt és egy időben kíván érvényt szerezni az ész és a szabadság követelményeinek, valójában teljhatalomra igyekszik juttatni (egymással összeférhetetlen) kettősüket. Ebből származik (már *Rousseau*nál is jól láthatóan, de majd *Fichténél* bontakozik ki teljességében) a *személyes autonómia* és a *politikai szabadság* nyomatékos megkülönböztetése. A személyes autonómia azonban sohasem válhatott, és nem is válhat teljesé, hiszen a társadalmi és politikai körülmények minden korban és minden helyzetben önkorlátozásra kényszerítik az egyénileg cselekvő szereplőt. Aki ennek következtében nemigen tehet mást, kialakítja saját körülményeinek megfelelő szabadságelméletét, és létrehozza saját, immár korlátozott szabadsága konstrukcióját.

A nyugati társadalmakban az individuális szabadságok – bármennyire különbözőek legyenek is – egy bizonyos mértékig „közös” szabadságnak tekinthetők. Olyannyira, hogy közös voltak valamiféle közös nevezőként is felfogható. Erről a látszólagos közös nevezőről jelentette ki még Arisztotelész, hogy a demokrácia polgárai „*azért mert valamennyien egyformán szabadok, azt hiszik, hogy minden másban is egyenlők*”.¹⁴ A szabadság „közös nevezőjén” túl azután tovább növelte az egyenlőség illúzióját a nyugati világban a technikai eredmények közös alkalmazása és a tömegkultúra közös használatra felkínált termékeinek hosszú sora. De azt is bátran kijelenthetjük, hogy a legaktívabb egyenlőségképzetet teremtő és formáló „intézmény”, maga a tömegtársadalom. A tömegember mindezeknek az egyenlőségi hiedelmeknek a birtokában szívesen hiszi, hogy „minden másban is mindenkivel egyenlő”. Az ily módon létrejött „*mindent átfogó társadalmi konfiguráció*” tökéletesen elfedi „*a mélyben meghúzódó sokféleséget*”.¹⁵ Állapította meg már a múlt század közepén a neves amerikai szociológus szerzőpáros, *J. W. Benett* és *M. M. Tumin*.

A tömegtársadalmaknak ezek a – döntően a közös szabadságélményből táplálkozó – illúziói meghatározóan jelen vannak a nyugati világ politikai életében is. A tömegeket leginkább jellemző hiedelmek egyike a társadalmi együttélés kérdéseinek kifinomult ismerete, „szakértelme”. Ennek tudatában a nyugati demokráciákban nagy meggyőződéssel juttatnak hatalomra olyan vezetőket, akik teljes mértékben alkalmatlanok államelméleti és társadalomfilozófiai kérdések végiggondolására és az elgondolások gyakorlati alkalmazására. Legriasztóbban talán éppen napjainkban fedezhető fel leggyakrabban ez a jelenség, de a nyugati társadalmakat már az újkor első évszázada óta fenyegetik a tömegek önérvényesítő társadalmi mozgalmi, a megérleletlen, koncepciótlan forradalmak. A politikai életnek ezen a területén is a szociológusok első nemzedékére maradt a jelenség észlelésének és jelzésének feladata. A német születésű olasz szociológus, *Robert Michels* már a múlt század elején leírta és részletesen elemezte a modern tömegtársadalmak politikai működésének legjellemzőbb jegyeit.¹⁶

14 Arisztotelész *Politika* 1301/a, Gondolat Kiadó, é. n., ford. Szabó Miklós.

15 Benett, John W.–Tumin, Melvin M. *Social Life, Structure and Function: An Introductory General Sociology*, New York, Alfred A. Knopf, 1949, 106.

16 Michels, Robert *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, New York, Free Press, 1949, 91–97 skk.

„Az önkorlátozó szabadság az élet legbensőbb titka.”¹⁷ Írja e legszemélyesebb aktus észrevétlen megvalósulásáról igen találóan *Kolnai Aurél*. A megvalósulás észrevétlenségének legfőbb oka valószínűleg az emberi világ egyik legkülönösebb jelensége, az a jelenség, amit Kant „társiatlan társiaságnak” (ungesellige Geselligkeit) nevez. Az ember meghatározó nembeli jellemzője – állítja –, hogy ugyanolyan mértékben társadalmi lény, azaz képtelen társak nélkül élni, mint amilyen mértékben képtelen e társakat elfogadni. Ahogy ő fogalmaz: „*sem elviselni, sem elhagyni nem tudja*”¹⁸ társait. Ugyanakkor a nyugati társadalmakban éppen ez a kettőség a magyarázata annak is, hogy az ember *rákényszerül* az együttélésből következő igazodásra, más szóval, önkorlátozásra, annak érdekében, hogy szabadsága összeférjen mások szabadságával. Az együttműködés tehát önkorlátozás is egyben, amit az önérdék és közérdek is egyaránt megkíván. Mindenféle együttműködés kizárólag „*a köz jóváhagyásával történhet, és ettől függ az együttműködés hatékonysága és eredményessége is*”¹⁹. Állapítja meg a kortárs amerikai politológus, *Richard Rose*. A kölcsönösségnek mint a társadalmiság egyik kulcsfogalmának ez az imént idézett felismerése és megfogalmazódása igen jellemzően nyugati szemléletre vall, amennyiben az önkorlátozás és az együttműködés égető erkölcsi és lélektani kérdéseit is elsősorban a hozzá kapcsolódó tevékenység hatékonysága és eredményessége felől közelíti meg.

Mivel a politikai önkorlátozás elvét a nyugati világban a fentiek ellenére sem sikerült soha hatékony társadalmi gyakorlattá tenni, nem épülhetett rá, és ezután sem épülhet társadalmi „alkotmány”. Valószínűleg az lenne a történelem legjelentősebb teljesítménye, ha egyszer a nyugati világban sikerülne bármilyen önkorlátozásra épülő társadalmi rendet megvalósítani. (Ezzel talán valóban véget is érne a történelem, hiszen erkölcsileg mintha nemigen lenne többre képes az ember.) De hát, jó ideje látjuk már, hogy az önérvényesítő nyugati életelvek alapján ez egyre elképzelhetetlenebb, és azt is tudjuk, hogy miért. Egyfelől nem létezhet mindenkinek megfelelő politikai szabadságésemény, másfelől pedig a sokféle személyes autonómia sohasem összegződhet semmiféle intézményesült szabadsággá. Vagyis nemcsak az ésszerűség és a szabadság elveinek együttes megvalósulása látszik kivitelezhetetlennek, hanem a szabadság különféle irányú törekvései is szükségszerűen ütköznek egymással, és a legjobb esetben is erősen korlátozzák egymást. Az életvezetés gyakorlatában a szabadság nem lehet egyszerre egyéni és általánosan kiterjesztett. Az előbbi csaknem végtelen számú, az utóbbi pedig csakis konkrét társadalmi intézményekben ölthet testet.

(Ehhez már csak félve fűzzük hozzá Goethe indulatos szavait e legmagasabb nyugati eszmény kilátásairól: „*Aki egyszerre ígér szabadságot és egyenlőséget, az bolond vagy szélhámos.*”²⁰)

17 Kolnai Aurél *Politikai emlékiratok*, Európa Kiadó, 2005, 27., ford. Balázs Zoltán.

18 Immanuel Kant *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből*, in: *Történefilozófiai írások*, Ictus, 1997, 47, ford. Vidrányi Katalin.

19 Rose, Richard *Pervasive Problems of Governing – An Analytic framework*, in: Joachim Matthes (ed.) *Sozialer Wandel in Westeuropa, Verhandlungen des 19. Deutschen Soziologentages, Berlin, 1979* Frankfurt, Campus, 29–54, 31.

20 Idézi Thomas Mann, in: *Válogatott tanulmányok*, Európa Kiadó, 1963, 400, ford. Szöllősy Klára.

A Kelet

„Aki szabadon kóborol ott, ahol
nagy és kicsiny nem különböznek,
az előtt kitérül a világ.”
(Csuang-csou)

„Aki egyesíti a saját énjét azzal,
ami énjével szembeszáll,
az elnyeri a tökéletes ember boldogságát
és szabadságát.”
(Hsziang-Kuo)

Ha az írott források bőségére való tekintettel mi is mindenekelőtt a kínaiakat vizsgáljuk – mint a régi ázsiai szemlélet számunkra legfontosabb jellemzőinek reprezentánsait –, akkor a szabadságról Keleten alkotott elképzelésekről legfőképpen a kínai *taoistákat* érdemes faggatnunk. Köreikben már az i. e. 5–4. században olyan merész elgondolások születtek az emberi szabadság mértékéről és megvalósításának módozatairól, hogy a felvilágosult német idealisták, ha olvasták volna a műveiket, nem hisznek a szemüknek.

A kínaiaknak már az ókorban igen józan politikai filozófiai elképzeléseik voltak egyes társadalmi rétegek (kiváltképpen a hivatalnoki osztály) tagjainak kötöttségeiről és szabadságáról, de persze voltak költői en szárnyaló elképzeléseik is az egyéni szabadságról. Láttuk, hogy éppen ez az utóbbi, vagyis az egyén szabadsága játssza a legfőbb és legtöbbet vitatott szerepet a nyugati gondolkodásban. Ha, mondjuk, az i. e. 5. században született *Jang Csu*, taoista filozófus (tanítását jangizmusként emlegetik) valamelyik újkori követője feltűnt volna a 18. század végi, 19. század eleji Európában, egészen biztos, hogy a legszélsőségesebb, „legvadabb” felvilágosultak vagy liberálisok közé sorolják, ha nem mindjárt anarchistának bélyegzik. Pedig hát, a filozófiai és a politikai gondolkodást sokkal inkább Európában jellemezte (ott is csak később) efféle elragadtatott naivitás.

Ami a kínai eszmék legfontosabb jellemzője, az mindenekelőtt az a történelmi tény, hogy többségükből soha nem lett politikai ideológia, nem szerveződött köréjük (mögéjük) társadalmi mozgalom. Annyi biztos, hogy *Herbert Spencer* vagy *Stuart Mill*, ha ismerték volna a jangizmust, egy kicsit zavarba jöttek volna merészségétől, de elismerően bólogattak volna, mint szép elgondolásra. Természetesen nem az irányzat politikai- vagy történelemfilozófiai mondanivalója lepte volna meg őket – hiszen az egyetemes szabadság kérdéseit nemigen fejtegették a kínaiak –, hanem az egyéni szabadság felfogásának sajátos módja és mértéke. Találkozásuk Jang-csuval, talán saját, klasszikus liberalizmusuk határainak kialakítását is befolyásolta volna – valamilyen irányban.

A szabadság eszménye Jang Csunál így jelenik meg az *Örömök kertje* címet viselő munkájában: »*Kuan mester! Fedd fel nekem, tanításod szerint miként kell gondoskodnunk az életről?*«
»*Annyi az egész, hogy szabadjára kell engedni az életet. Nem szabad gátolni, nem szabad akadályozni.*«
»*Mit tudnál erről még elmondani?*«
»*Az embernek engednie kell, hogy azt hallgassa, amire*

a füle vágyik, azt nézze, amire a szeme vágyik, ahhoz hajljon közel, amire az orra vágyik, azt mondja, amire a szája vágyik, abban találjon nyugalmat, amire a teste vágyik, és azt tegye, amire az akarata vágyik. Füle arra vágyik, hogy szép hangokat halljon, és ha nem hallgathatja őket, akkor megakadályoztad hallása élesedését. Szeme arra vágyik, hogy szép dolgokat lásson, és ha nem nézheti őket, akkor gátoltad látása erősödését. Orra arra vágyik, hogy illatos dolgok fölé hajljon, és ha nem érezheti illatukat, akkor meggátoltad érzékelésükben. Szája arra vágyik, hogy megmondja, mi igaz és mi nem igaz, de ha nem beszélhet, akkor meggátoltad a bölcsesség gyakorlásában. Teste arra vágyik, hogy élvezetekben találjon meglepedést, de ha nem töltheti be vágyát, akkor meggátoltad élvezetében. Akarata arra vágyik, hogy teljesen szabadon cselekedjék, és ha ezt nem teheti, akkor megbénítottad természetes hajlamait. Mindezek a meggátolások: kegyetlen zsarnokok. Aki e kegyetlen zsarnokokat eltávolítja magától, az derűsen várhatja a halált, akár egy nap, akár egy hónap, akár egy év vagy tíz év múlva következik is be. Ezt nevezem én az élettel való helyes bánásmódnak. Aki azonban megtartja a kegyetlen zsarnokokat, aki velük törődik, s nem űzi el őket magától, az csak nyomorultul élhet el százéves, ezeréves vagy akár tízezer éves koráig is. Ez nem az a bánásmód, amiről én beszélek.»²¹

Az ún. neotaoista tanítások többsége azt állítja, hogy az embernek önmaga szerint kell élnie, nem pedig *mások szerint*. Akkor boldog az ember, ha szabadon és teljességgel gyakorolhatja minden természetes képességét. Saját természetét kell tehát követnie, amit „egészen ki kell fejlesztenie”, leginkább az ösztöneire és az érzéseire támaszkodva. Mindeközben elméjének felül kell emelkednie azokon a érzelmeken, amelyek kibillentenek őt lelki és szellemi egyensúlyából. Ezt az állapotot leggyakrabban *harmóniának* nevezik, ezt a harmóniát teremti meg önmagával és a környező világgal a valóban szabadnak nevezhető ember. Számos tekintélyes kínai írástudó hangsúlyozza az értelemmel teremtett egyensúly sarkalatos szerepét az emberi és a nem emberi világgal való viszonyaink kialakításában. A nálunk is népszerű, (leginkább) taoista *Csuang-csou* (közismertebb, tiszteleti nevén *Csuang-ce*) például egyenesen úgy fogalmaz, hogy a valamire való bölcs ember kiegyensúlyozott viszonyai (állapota) érdekében „*értelmével eloszlatja az érzelmét.*”²²

A híres-neves *Csuang-ce* a nevét viselő mű első fejezetében, melynek címe *Szabad kóborlás*, a „harmónia” mellett kitér egy másik kulcsfogalom értelmezésére, „a dogok megkülönböztetése”-re is. Ez azért nagyon fontos, mert a taoisták és követőik szerint csak az az ember érheti el az *abszolút szabadságot*, aki képes a dolgok megkülönböztetésén is felülemelkedni. Aki viszont idáig eljut, az már az emberi létezés legfelső fokát, az *abszolút boldogságot* is elérte. Az abszolút szabadság állapota ugyanis azonos az abszolút boldogságával.

„A dolgok megkülönböztetésén való felülemelkedés” csuang-ce-i lényegét pedig az említett mű két kitűnő kommentátora, *Hsziang Hsziu* (kb. 221–kb. 300) és *Kuo Hsziang* († kb. 312) foglalja össze igen pontosan a „kis madár” és a „nagy madár” boldogságának a Szabad kóborlásból vett példájával: „*Ha természetük elégedettséggel tölti el őket, akkor a nagy madárnak nincs több büszkélkedni valója, mint a kis madárnak, s a kis madár sem vágyakozik az Égi Tő után, ahol a nagy madár lakozik. Ezért hát, noha a nagy és a kis madár különböznek egymástól, boldogságuk ugyanaz.*”²³

21 Idézi Fung Yu-lan, in: *A kínai filozófia rövid története*, Osiris, 2003, 287–288., ford. Antóni Csaba.

22 Idézi uő., i. m. 291.

23 Idézi uő., i. m. 282.

Ez után a definitív értékű megfogalmazás után *Feng Ju-lan* (Fung Yu-lan), *A kínai filozófia rövid történetének* 20. századi szerzője, könyvében – a részletesebb kifejtés érdekében – tovább idézi a kitűnő kommentátor páros, Hsziang–Kuo értelmezését, amit némely helyen ő maga is kiegészít: „»Mindennek megvan a maga hozzá illő természete, s természetünknek megvannak a hozzá illő korlátai. A dolgok közötti különbségek olyanok, mint ahogy a kis és nagy bölcsesség, a rövid és hosszú élet eltérnek egymástól [...] Bizodalmát minden dolog a saját világába helyezi, s eredendően egyik sem felsőbbrendű a másiknál.« Példázatait Zhuangzi [*Csuang-ce*] műve a független emberrel zárja, akit semmi nem köt béklyóba, mivel feladta saját énjét és énjének ellentétét is, így elvetette a dolgok közötti különbségeket. »Minden dolog saját világában boldog, ám a szabadságot elnyert embernek nincsen neve, és tetteinek nincs eredménye. Ő az, akiben egyesül a kicsi és a nagy, ő az, aki elveti a kicsi és a nagy megkülönböztetését [...] Aki egyenlőnek tekinti az életet és a halált, az felülkerekedik élet és halál szétválasztásán [...] Ezért hát, aki szabadon kóborol ott, ahol nagy és kicsiny nem különböznek, az előtt kitarul a világ [...] A valóságos világ utasa [...] a végtelenben jár-kei.«”²⁴ Így foglalják össze közösen a kínai szabadságfelfogás alapvető ismerveit *Csuang-ce* középkori és legújabb kori kommentátorai.

Ami a fentiekből első pillantásra a szemünkbe ötlük, az a szabadság fogalmának azonnali kínai abszolutizálása, kiterjesztése a világegyetem egészére („*A valóságos világ utasa [...] a végtelenben jár-kei.*”). A fent idézett szöveg másik lényeges szembevető sajátossága pedig, hogy e kiterjesztett szabadságfogalom és a legteljesebb boldogságról alkotott kínai elképzelés közé gond nélkül egyenlőségjelet tesznek. Vagyis szabadnak vagy boldognak lenni a régi Kínában ugyanazt jelentette. Ahogy már megállapítottuk: ezt az állapotot az emberi létezés legfelső fokának tekinthetjük, másképpen fogalmazva, ez embervoltunk kiteljesedése, nembeliségünk megvalósult lényege. Az ázsiai elgondolás szerint, így jön létre az „ember” mint tökéletes műalkotás, aki egy a mindenséggel, a végtelenséggel. A legtöbb, amivé az ember válhat.

Csakhogy ez a szabadságeszmény kizárólag az egyéni szabadság megvalósítását ígérheti. Megalkotóinak azonban nem is állt szándékában ennél többet ígérni. Mi már gyaníthatjuk is, hogy miért. Láttuk, hogy az Európában egyetemesnek nevezett szabadság – mint a hegeli történelmi haladás motorja – bármennyire is a „legszentebb” társadalmi célkitűzések egyike, naiv ábrándnak bizonyult. Az egyetemes (politikai) szabadság és a személyes autonómia ugyanis kölcsönösen korlátozzák egymást, továbbá, azt is tudjuk már, hogy az ésszerűség és a szabadság elvének együttes megvalósítása is kivitelezhetetlen. Különös módon, ezeknek az összeférhetetlenségeknek mintha az ókori Kína politikai filozófusai tudatában lettek volna. Pedig hát teljesen nyilvánvaló, hogy sohasem voltak (nem lehettek) – az európaihoz hasonlítható – történelmi tapasztalataik. Ezek hiányában csakis *a priori* ítélték az egyetemes szabadság elvét megvalósíthatatlannak, ráadásul olyan erős bizonyossággal, hogy föl sem tették maguknak mint kérdést. Az egyetemes szabadság gondolatát a kínaiak *ab ovo* elvetették.

24 Idézi uő., i. m. 282.

Ami viszont az egyéni szabadság fentebb vázolt „kínai változatát” illeti, kénytelenek vagyunk megállapítani róla, hogy – az emberi élet elvonatkoztatott minőségeire (például a boldogságra) kiterjesztett abszolutizáltsága következtében – a legteljesebb mértékben *metafizikai szabadságnak* kell tekintenünk. A csuang-ce-i és a hozzá hasonló szabadságfelfogások a szabadságot elsősorban mint életérzést gondolták el. A konkrétan vagy valóságosnak nevezhető egyéni szabadságtartalom megvalósítása – kínai meglátás szerint – nem *tervezhető* végpontja valamilyen társadalmi folyamatnak, hanem a társadalmi és az egyéni élet megszámlálhatatlan körülményei által meghatározott tartalom csupán. Mint ilyen valójában csak mellékterméke az optimálisan tervezett társadalmi folyamatoknak. A viszonyközpontú kínai gondolkodásban és életvezetési gyakorlatban azonban teljesen nyilvánvaló, hogy a *kölcsönösség* vagy *viszonosság* elvei megszabják (szabályozzák) az egyéni és társadalmi szabadság mindenkori mértékét is. Valamint szintén teljesen nyilvánvaló, hogy ugyanezek a tartós kölcsönösségi viszonyok a régi Kínában az állam és a társadalom egységét is megteremtették. Az államszervezet és a társadalmi közösség „egyenműsége”, azonossága pedig új dimenziókat nyitott az egyéni és a társadalmi szabadság gyakorlásának.

(Tegyük gyorsan hozzá ehhez, hogy az itt számba vehető mindenkori szabályozó effektusokat nevezi az európai gondolkodás „kauzalitás törvény”-nek. A kauzalitás törvénye természeti körülmények között azonban „*fittyet hány minden szabálynak, melyet értelmünkkel elébe írunk*”²⁵ – figyelmezteti *Friedrich Schiller* az európai társadalmak tervezőmérnökeit, a történelemcsinálókat. Távollabb tekintve pedig azt is hozzáteszi, hogy „*világtörténelmünk [...] sohasem lehetne több töredékek aggregátumánál*”²⁶, ha a filozófiai értelem kinkeserves munkával össze nem állítaná „*ésszerű egészzé*”, mely *egész* azonban csakis a képzeletünkben létezik. Ugyanis a valóságos világ hatalma „*féktelenül lerázza [...] a gyepelöt, amellyel a spekulációs szellem őt foglyaként vezetni szeretné*”²⁷, és szervezett világunk azonnal fölveszi a törvénynélküli káosz alakját. Ezt a körülményt – mint „természeti eshetőséget” – mindenféle társadalmi berendezkedés működtetése során tanácsos figyelembe venni. A szabadság konkrét, valóságos – nem metafizikai – jelenlétével számolva pedig fokozottan. Összefoglalva: ezzel a schilleri tézissel találjuk rokonnak az ókori kínai politikai filozófia – ki nem mondott, ám a gyakorlatban mindenkor és maximálisan figyelembe vett – következtetéseit.)

Mivel a kínai államelméleti gondolkodás logikája szerint az egyéni és a társadalmi szabadság legkedvezőbb feltételeit (és körülményeit) az államszervezet és a társadalmi közösség azonossága teremti meg, a régi kínai politikai filozófia a szabadság kérdését érdemben nem tartotta társadalompolitikai kérdésnek. Egyfelől metafizikai fogalomként képzelte el, másfelől átutalta a morálfilozófia illetékességébe, ami egy morális alapú társadalom esetében teljességgel indokolt. A szabadságot mint konkrét politikai felvetést nyilvánvalóan ez okból nem tárgyalta, sem államelméleti, sem „kalkulatív” társadalomtervezési szempontból.

Az államszervezet és a társadalmi közösség azonossága – de még az erre való törekvés is – minden körülmények között csakis *az államiságba és a kormányzásba vetett bizalomra épülhet*. Erre épült a mindenkori Kínában is. A bizalomnak ezt az egyszerre erkölcsinek és politikainak nevezhető kifejeződését a kínaiak már a legkorábbi, ókori államelméleti munkáikban is hangsúlyo-

25 Friedrich Schiller *A fenségéről*, in: uő. *Válogatott esztétikai írásai*, Magyar Helikon, 1960, 88., ford. Székely Andorné.

26 Friedrich Schiller *Mi az egyetemes történelem és mi végre is tanulmányozzuk?* in: uő. *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, Atlantisz, 2005, 397, ford. Mesterházi Miklós.

27 Friedrich Schiller *A fenségéről*, in: uő. *Válogatott esztétikai írásai*, Magyar Helikon, 1960, 100, ford. Székely Andorné.

san megfogalmazták, és fontosságának igen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Elég sok időnek kellett eltelnie, mire a politikai bizalom kérdése az európai gondolkodásban is megjelent. Erre akkor került sor, amikor a nyugati történelem 20. századában már végképp elválni látszottak egymástól az erkölcsi és a politikai cselekvés módozatai. Egyszerűbben szólva: a politikai bizalom fogalma akkor jelent meg a társadalmi gondolkodásban, amikor már teljesen nyilvánvalóan elvált egymástól az erkölcs és a politika.

Ugyanebben az időben tűntek föl a történelemszemléletben a szociológiának – mint akkoriban még viszonylag új tudományágnak – a szempontjai is, vagyis a „makrotörténések” a különféle társadalmak történetének vizsgálata során egyre gyakrabban tettek fel például erkölcsi és pszichológiai kérdéseket. Erről megint csak azt kell mondanunk, hogy a viszonyközpontú kínai gondolkodás – természetéből következően – mindig is számolt társadalomlélektani megfontolásokkal, fontosságukat folyamatosan hangsúlyozta, legnyilvánvalóbban és előttünk is jól ismertén például Konfuciusz filozófiája. Ennek tehát a nyugati világban a 20. században jött el az ideje, akkor is leginkább a társadalomtudományos gondolkodásban, sokkal kevésbé a politikai gyakorlatban.

Így történt, hogy e szempontok (társadalomismereti tapasztalatok) kulcsszerepére is fény derült. „Az állam polgárai és vezetői közötti konszenzus hiánya kormányozhatatlanságot eredményezhet, amikor is az irányító szervezetek vezetői teljes mértékben cselekvőképtelenné válnak. A bizalom elvesztése következtében úgynevezett legitimizációs válság jöhet létre.”²⁸ Jelentette ki a század hetvenes éveiben a jeles német történész, *Theodor Schieder*. Az újkori politikai gondolkodásban korábban ennek a kérdésnek nemigen lehetett föl részletesen kifejtett és a gyakorlatban is alkalmazható irodalma. Mindez azért függ össze szorosan a szabadság kérdésével, mert a társadalmi bizalom megléte önmagában is garantálja a konszenzus mértékével megfelelően arányos szabadságfokot, az egyéni szabadság védelme érdekében az államszervezet nem kényszerül a társadalom tagjai számára politikai garanciákkal előállni. Ily módon a szabadság minden kérdése egészen más módon és más súllyal kerül szóba a társadalmi konszenzussal bíró közösségekben, mint a „legitimizációs válsággal” (azaz bizalmi válsággal) küzdő társadalmakban.

Ugyancsak morális megfontolásból, a régi kínai gondolkodás nem tartotta helyesnek az egyéni vágyakból és célokból történő következtetést a kívánt társadalmi formákra. Azok a társadalmi berendezkedések ugyanis, amelyek nem a jelen mértéktartó, azaz biztonságos fenntartására törekednek elsősorban, hanem az egyénileg vágyott jövőbeli célok elérésére, a közösség és az egyes ember számára is sokkal szigorúbb, kötelező érvényű életvezetési szabályokat írnak elő. Ezek a szabályok minden tekintetben korlátozóak. A kitűzött távolabbi célok (mint például a „haladó” európai társadalmak némely megvalósíthatatlan ideája) a lehető legnagyobb szabadságot és jólétet ígérik ugyan a jövőben, ám társadalmuk tagjaitól jelentős mértékű szabadságról és jólétről való lemondást várnak el a jelenben. Efféle áldozatokra nem szabad rávenni, még kevésbé rákényszeríteni a társadalom szereplőit. Véltek a politikaelmélet értő kínai bölcselei, ezért nem alkottak soha társadalmi utópiákat. Sem falanszterikus túlszabályozottakat, sem „vad, költői szabadságot” követelő forradalmiakat.

28 Schieder, Theodor *Einmaligkeit oder Wiederkehr – Historische Dimensionen der heutigen Krise*, in: Wilhelm Hennis, Peter Graf Kielmannsegg, Ulrich Mats (eds.) *Regierbarkeit: Studien zu ihrer Problematisierung*, Band I. 22–42., Stuttgart, Klett-Cotta, 1977, 40.

Történelmük változatlanóságának pedig – a fenntartáselv minden mást megelőző fontossága mellett – az a magyarázata, hogy a kínaiak felettébb kockázatosnak tartották sosem próbált társadalmi körülmények létrehozását, főképpen bizonytalanul megvalósítható jövőbeli célok érdekében. A kitűzött célok elérésére alkalmas, mérnöki koncipiált sokaság megteremtése pedig – mint valamely ideális társadalom – szóba se jöhetett a régi kínai államelméletek tervezőasztalainál. A kínaiak józan, gyakorlatias gondolkodását messze meghaladták az olyanféle vállalkozások, amelyek bátran belevágnak egy mesterséges társadalom mesterséges szereplőinek (az elvárt embertípusnak) az előállításába. Saját elhatározásból és saját erőből soha nem vállalkoztak ilyesmire.

(Ezért mondhatjuk joggal, hogy a kínai történelem a 20. század második évtizedében véget ért. Kína az utolsó kínai dinasztia bukásáig, 1911-ig volt Kína. Az ez után következő történelmi események és társadalmi változások már nem a *kínai* történelem részét képezik, ezek mind a nyugati világ történelmi konstrukcióját követik. A társadalmi, politikai és kulturális minták egyike sem származik saját elképzelésből, természetesen a mögöttük meghúzódó ideológiák sem. A köztársasági, majd a kommunista Kína társadalmának ideológiáját is Kína a nyugati világból kölcsönözte. A régi Kína egészére nézve, talán a szovjet közvetítéssel érkezett – ugyancsak európai eredetű – marxizmus bizonyult ártalmasabbnak, hosszabb távon a nyugati ipari civilizáció térhódítása és ennek velejárói szorítják ki a köznapi élet minden területéről a régi Kína szellemi értékeit.)

Amikor Dante azt írja az Isteni színjáték egyik paradicsomi jelenetében, hogy a legteljesebb szabadság az, ami Isten akaratán belül marad, leginkább pedig, ami teljességgel egybe esik azzal (megkívánja a boldog lét, *„hogy mindig a nagy Akaratba férjünk, / és minden vágyunk azzal essen össze”*), akkor mintha egyszerre vallaná a Csuang-ce-féle metafizikai szabadság elvét, a viszonyközpontú gondolkodás kölcsönösségévé és a nyugati hős önkorlátozásának feltétlen szükségességét. Azt állítja, hogy *„csak arra vágyhatunk, amink van”*, majd magyarázattal szolgál a különös korlátra: *„De mondd: kiket itt üdvözülve látok, / nem vágytok innen magasabb csucsokra? [...] Ha felsőbb körbe volna jutni vágyunk, / ellenkeznek a Renddel, az örökkel, / mely e gyűrűbe keríté világnak”*²⁹. Vagyis Dante szerint az isteni akarat mint világrend, mint világtörvény jelenik meg, és szab határt a boldogító szabadságnak. „Makrokörülmenyként” korlátozza az ember szabadságát egyfelől, másfelől pedig a földi „mikrokörülmenyek” kényszerítik a féktelen emberi szabadságvágyat józan mértéken belül maradni. Ez még a középkori európai ember istenhitéből származó fegyelmezettség és mértéktartás.

Itt tapasztalhatjuk utoljára, hogy hasonlóan mondható a nyugati és a keleti ember önképe. Mindkettő szükségét érzi, hogy saját elhatározásából korlátozza szabadságát (melynek megvalósulása „az élet legbensőbb titka”), és amelynek sikere érdekében makrokörülmenyek hatalmára hivatkozik, valamint tisztán látja a – Nyugaton később semmibe vett – az imént Schiller által említett „természeti törvények” erejét is. Ekkoriban a Nyugat is mindkettőt még mint megkerülhetetlen szupremáciát tisztelte, azaz nem tévesztette össze e körülmények „ható köreit”.

29 Dante Alighieri *Isteni színjáték* Paradicsom, Harmadik ének, skk. <http://mek.oszk.hu/00300/00362/html/isteni3.htm#70>.

Ha a dantei gondolatok kínai megfelelőjét keressük, akkor talán éppen Csuang-ce Szabad kóborlásának a soraiiban vélhetjük megtalálni. Csuang-ce mintha pontosan az égi és a földi világ – az embert szigorúan meghatározó és cselekvését megkötő – körülményeire gondolt volna akkor, amikor „a dolgok megkülönböztetésén való felülemelkedés”-ről beszélt. Ugyanis éppen a dolgok megkülönböztetése köti a földi világ részleteihez az emberi szellemet legszorosabban, mely ennek következtében belevész ezekbe. Csuang-ce lehetségesnek, sőt üdvösnek véli a felülemelkedést a földi (mikro) állapotokon, és az így nyert abszolút szabadságot pedig már univerzális (makro) mértékűnek és értékűnek tekinti. Talán éppen a *taóval* mint világtörvénnyel egybeesőnek. Ez lenne hát szerinte az emberi szellem tökéletes fölszabادلása, és – talán az érzékelhetőbb összevetés érdekében élhetünk európai fogalommal – ez lenne üdvözülése is. A kínai gondolkodás szerint, mint láttuk, ez az üdvözülés a legmagasabb boldogságot, vagyis az abszolút boldogságot jelenti. Talán erről a kínai szabadságeszményről is kijelenthetjük, hogy a középkori nyugati elképzelés szerinti „Rend és nagy Akarat gyűrűjén” belül marad, vagyis a metafizikai térben is mindkét szabadság-elgondolás igyekszik mértéklet tartani.

A „mértékletesség” gondolatából pedig egyenesen következik egy másik ázsiai kulcsfogalom, az „elég” fogalma. A régi Kínában egészen a modern korig úgyszólván egymás megfelelőinek tekintették a mértékletesség és az elég fogalmát, a nyugati világ szótárából viszont már az „erényes középkort” követően nyomtalanul eltűnt. Kínában a mértékletesség és az elég gondolata is a már jól ismert konfuciánus *viszonosság*elvből származik. A mértékletesség vagy az elég eszménye ugyanis józan, kiegyensúlyozott viszonyt teremt az egyén környezetének minden szűkebb vagy szélesebb körben (akár a végtelenségben) feltűnő szereplői között. Az elég mértékének kijelölése már maga is önkorlátozás, szabadságunk korlátozása. Másképpen szólva: a *szükséges* felső határának felismerése, mely egyfelől erény, másfelől ésszerűség. „*A bölcs az oktalannal és a sarlatánnal szemben tudja, hogy mennyi az elég.*” Fogalmazza meg a latin szentencia is ugyanezt, az ókori rómaiak is felismerték az elég fontosságát.

„*Ha tehát abban találjuk meg a boldogságot, hogy minél nagyobb méretű dolgokat cselekedjünk és válasszunk, a kicsiny méretűektől pedig óvakodjunk, és ilyeneket ne is tegyünk, mi biztosítja számunkra az élet üdvösségét?*”³⁰ Teszi fel a kérdést Platón, de nemcsak kérdez, hanem mindjárt állít is egyben: azt állítja, hogy a mértéktartásért cserébe „az élet üdvösségét” kapjuk. „*Egyesek úgy vélik, hogy a boldogság erény, mások, hogy okosság, ismét mások azt tartják, hogy valamiféle bölcsesség, némelyek szerint pedig ezek közül valamelyik a gyönyörrel együtt, vagy legalábbis nem gyönyör nélkül alkotják a boldogságot; sőt vannak olyanok is, akik még a külső javak bőségét is belefoglalják meghatározásukba.*”³¹ Folytatja a gondolatot immár Arisztotelész, majd a Nikomakhoszi etika lapjain kijelenti, hogy „*az emberi értelemben vett jó nem más, mint a léleknek [...] a legjobb és legtökéletesebb erény szerinti tevékenysége*”³², azaz „*a boldogsághoz – mint mondtuk – hozzátartozik a tökéletes erény és a beteljesült élet is.*”³³ A fegyelmezettség, az okosság és a jellem mellett pedig Arisztotelész a tökéletes erényt alkotó tulajdonságok között tartja számon a mértékletességet is.

30 Platón *Prótagorasz*, in: *Platón válogatott művei*, Európa Könyvkiadó, 1983, 80., ford. Faragó László.

31 Arisztotelész *Nikomakhoszi etika*, Európa Könyvkiadó, 1987, 19., ford. Szabó Miklós.

32 I. m. 29.

33 I. m. 23.

Mindezeknek az elgondolásoknak a mélyén ismét (többször is) feltűnik a – Koltai Aurél után általunk is az „élet legbensőbb titkaként” emlegetett – önkorlátozó szabadság, mely mintha ugyancsak az erény feltételeként jelenne meg a kínai és az antik európai gondolkodásban. A szabadság és a boldogság mibenléte azonban sokkal gyakorlatiasabban kerül szóba az antikvitásban, mint a régi kínaiaknál, ennek ellenére mindketten szorosan összetartozó fogalmakként kezelik őket. Pontosán ennyire szorosan tartozik a szabadság és a boldogság fogalmához a mértékletesség szép és okos gondolata mindkettőjükénél. Nemcsak e legmagasabb emberi értékek megvalósításának nélkülözhetetlen feltételeként, hanem ezek megőrzése érdekében is. Az antik nyugati világ és a régi Kína józan filozófusainak véleménye ebben a kérdésben teljességgel megegyezett.

Ami pedig a – kínai szemléletben mindenütt következetesen megjelenő – viszonyközpontú gondolkodást illeti, kimondhatjuk, hogy a létező világ egészében való tájékozódásunk legfontosabb eszközének tekinthető. Ez a látásmód segített megalkotni felfogható világunk összképét, majd az ember számára ennek az összképnek a tanulmányozása tette lehetővé az ebben a világban való eligazodást. Míg az újkori európai gondolkodás feloldhatatlan ellentmondást lát az egyéni szabadság és a társadalmi szükségszerűség egyidejű érvényesítése között (ad absurdum: *mindenfajta szükségszerűség mindenfajta szabadságot kizár, és fordítva*), addig az általunk viszonyközpontúnak nevezett (főként konfucianus) filozófia – a fentebb vázolt elv és gyakorlat szerint – egyezteteti (összevonja, azaz minden élethelyzetben együtt érvényesíti) a szükségszerűség és a szabadság elvét. (Ebben a műveletben is jelen van „a dolgok megkülönböztetésétől” óvó kínai szabály.) Az összevonást és az összeférhetőséget is kulcsfogalmunk, a *mértékletesség* teszi lehetővé. Ebből a szerepéből is elég jól látható a legtöbb emberi cselekvésre kiterjedő, sarkalatos fontossága és hatályossága.

A szabadság és a szükségszerűség (egymáshoz finoman igazodó) együttes megvalósulásának a lehetőségeit a gyakorlatban sajnálatos módon éppen az európai történelem eseményei igazolják legkevésbé. A puha egymáshoz igazítás az európainál szűkösebb módozatait pedig a „mozdulatlan” vagy „észrevétlen” régi kínai történelem keretei kínálják a társadalmi élet szervezőinek. Az ésszerűen felépített ókori kínai államszervezet a körültekintő (és persze viszonyközpontú) politikai gondolkodás eredménye, a hivatalnoki rendszer pedig, mely képes volt inspirációt nyújtani az aktív társadalmi munkavégzéshez – valamint lendületet adott az egyéni élet hétköznapi erőfeszítéseikhez is – nem állította szembe egymással a szükségszerűség és a szabadság kérdését. Mert köztudottan csakis a társadalmi és az egyéni érdek okos (azaz a kölcsönösség és a mértékletesség elvét is józanul figyelembe vevő) egyeztetése vezet az ún. közjó megvalósulásához. (A mi *Arany Jánosunk* szavaival: ez az az elv, mely „biztosan lejt a közjó felé”.³⁴)

Az európai filozófiai gondolkodásnak nem sikerült ezt a (számos megfelelő körülményt igénylő) egyeztető műveletet elvégeznie, a társadalmi (még inkább a történelmi) gyakorlat tehát nem is volt sikeres. *Spinoza*, Hegel és nyomukban *Marx* is csak az egykor sokat idézett közhelyig jutott, addig hogy a szabadság nem más, mint „a felismert szükségszerűség”. Ám ez téves állítás, a szükségszerűség felismerése nem szabadsághoz vezet, hanem éppenséggel a korlátok tudomásul vételéhez. De a szabadság és a szükségszerűség egyidejű érvényesítése valószínűleg nem is állt szándékában egyiküknek sem. Sokkal nyilvánvalóbbnak látszik, hogy ezzel az axiómának szánt

34 *Széchenyi emlékezete*, in: Arany János összes költeményei, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973 I. k. 330.

kijelentéssel akadálymentesíteni kívánták az utat – akár a „túlságos szabadság” előtt is – forradalmi törekvések számára.

Európában a szabadság és a szükségszerűség ésszerű és létfontosságú, azaz a legapróbb mozzanatokig tökéletes „összjátékának” a felismeréséhez legközelebb *F. W. Joseph Schelling* járt („a szabadság szükségszerűség, a szükségszerűség pedig szabadság”³⁵), ám nem talált követőkre, még a tőle egyébként bőséggel merítők (Hegel és Marx) köreiből sem. Eléggyé jól láthatóan, sem a mindenkori nyugati történelemcsinálást, sem az individualitást befolyásoló társadalmi folyamatokat sohasem jellemezte, és ma sem jellemzi önkorlátozás. Az európai történelemben az ún. történelmi szükségszerűség követelményeinek sokkal gyakrabban láthattuk és láthatjuk ma is keménykezdű érvényesítését, mintsem a társadalmi törekvések – akár kisebb mértékű – fékezését, csillapítását. Az önkorlátozás hiányát nyilvánvaló okok magyarázzák minden területen: az újkori európai hősöknek és ideológusainak soha nem állt szándékukban sem a nyugati világ történelmi szabadságát, sem az individuális autonómiát korlátozni, a legkisebb mértékben sem. Annál szívesebben korlátozták másokét, például a régi keleti világ lakóit.

Ha most megpróbáljuk az ebben a fejezetben sűrűn emlegetett, és a régi Ázsiában több iskola által is képviselt szempontoknak és elveknek a legfontosabbikát megragadni, a hosszas keresgélés és fontolgatás után egyetlen – az eddigieket találóan összegző – fogalomhoz jutunk. Már a korábbiakban idézett elgondolások között és háttérben is rendszerint felbukkant, ám eddig még egyszer sem nevezük nevén. Pedig a régi kínai gondolkodás egyik kulcsfogalmáról van szó, mely megkerülhetetlenül következik például a józanság és a mértékletesség elvéből. A kínaiak is pontosan azt a szót használják rá, amit a görögök: *közép*.

„Mindig a közepet kell választanunk, nem pedig a túlzást, sem nem a hiányosságot, viszont a közép mindig megfelel annak, amit a helyes szabály megkíván.”³⁶ Jelenti ki róla Arisztotelész.

„A semerre sem hajlót nevezik középnek (csung), a sohasem változót nevezik mozdulatlanak (jung). A közép: Az égalatti helyes útja (cseng tao); a mozdulatlan: az égalatti meghatározó törvénye (ting-li).”³⁷ Határozza meg a közép fogalmát – mint mértéket – Konfuciusz.

A megfelelő mértékű szabadságot is biztosító kormányzás megvalósításához a kínaiaknak szükségük volt az ésszerűség viszonylag pontos meghatározására: ennek lett ideális mértéke a *közép*. A mozdulatlan középhez való igazodás az egyén és a közösség életében is a morális stabilitás kifejeződése, mely a társakkal és a világ egészével kialakított viszonyaink erkölcsi szilárdságát, „kereteit” jelzi. Az erkölcsi alapú társadalom számára a mozdulatlan közép mutatkozott a legbiztosabb igazodási pontnak. „A közép mozdulatlansága a legnagyobb tökéletesség. Nagyon kevés ember tudja sokáig megtartani.”³⁸ Állították a régi kínaiak, és azt is elárulták, hogy miért ilyen nehéz a közép mértékét megtartani. Mert az emberek „a helyes utat nem értik. A kiválóak (hien) túlmennek rajta, az értéktelenek pedig el sem érik.”³⁹ Magyarázza *A közép mozdulat-*

35 Friedrich Wilhelm Schelling *A transzcendentális idealizmus rendszere*, Gondolat Kiadó, 1983, 361., ford. Endreffy Zoltán.

36 Arisztotelész *Nikomakhoszi etika*, Európa Könyvkiadó, 1987, 157., ford. Szabó Miklós.

37 *A közép mozdulatlansága*, In: Kínai filozófia, Akadémiai Kiadó, 1986 Ókor, I. k. 191. ford. Tőkei Ferenc.

38 I. m. 192.

39 I. m. 193.

lansága című kínai erkölcsfilozófiai mű szerzője, mely „*Konfuciusz iskolája által örökbe hagyott erkölcsi tanításokat tartalmaz*”⁴⁰ – ahogy az ókori szöveget közreadó és kommentáló 12. századi *Csu Hszi* írja róla.

„*A nemes [gondolkodású ember] (k'ün-cí) a közép mozdulatlanságát (valósítja meg), a közönséges ember (sziao-zsen) pedig ellenkezésbe kerül a közép mozdulatlanságával. A nemes azért valósítja meg a közép mozdulatlanságát, mert nemes és mindig a középhhez tartja magát; a közönséges ember pedig azért kerül ellenkezésbe a közép mozdulatlanságával, mert közönséges és nem fél semmitől.*”⁴¹

Foglalja össze a szabadság és a közép viszonyát Csu Hszi, s ahogy ez a morálfilozófushoz illik, az ember és az őt környező világ viszonyából mindig jellembeli következtetést fogalmaz meg. A középből való kisebb kilengéseket is közönségesnek ítéli, de ésszerűtlennek is: a józan mértékkel való merész szembefordulásnak, ellenkezésnek.

Láttuk, hogy – antik öröksége ellenére – ennek éppen az ellenkezőjét véli később előremutatónak, haladónak az európai ember. A nyugati hős mint eszes és szabad lény, minden eredményét kockázatos előretöréseinek tulajdonítja, s úgy látja, egész története azt bizonyítja, hogy mindig mindent el is ért, amit akart. Úgy tudja, életre hívta, megvalósította minden álmát. Akármilyen történet, haladtunk rendületlenül. Ezután is ez lesz: haladás, fejlődés, teremtés – a világ végezetéig, vagyis az öröklétiig. A teremtő ember a haladás utáni korban is halad és teremt. *Ez* nembeli lényege, s úgy tudja, a zsebében lapuló kitöltetlen ígérvényt maga a teremtő és gondviselő Mindenható állította ki, ő vállal kezességet sikereiért.

És ez az út immár Kelet útja is. Nyugat és Kelet közös útja. Talán a közép gondolata volt a két világ utolsó egyetértése, ám ez is csak elméletben: a görög politikai gyakorlat már akkor is egészen mást mutatott, számos változatban és jócskán elkerülte az arisztotelészi eszményt. A szabadság fogalmának végletesen különböző értelmezése elszakította egymástól a nyugati és a keleti embert. A nyugati hős máig vallja és magabiztosan hirdeti, hogy sem Európáért, sem Ázsiáért nem kell aggódnia senkinek. Van önbizalma. A szerényebb keleti hős föladata régi útját, ma már engedelmesen megy a nyugati után, nem tehet mást. A 19. század megtanította, milyen az, amikor Kelet összeütközésbe kerül egy technikailag „magasabb rendű”, úgymond fejlettebb civilizációval. Azóta együtt „halad” vele, hogy ne ütközzenek.

Mi történt? Mégiscsak létezik egyetemes történelem? Nem is teljesen képtelen fogalom az értelmes, önfejlődő világtörténet, mely „ésszerű célzatot visz a dolgok menetébe”? Vagy vak vezet világtalant?

40 I. m. 191.

41 I. m. 192.

Az evangélium imitációja – az imádság újraírása Esterházy Péter „Márk-változatában”¹

Kári Viktória

„Elmenvén a széles világra, hirdessétek az evangéliumot minden teremtségnek.”
Mk 16,15

„Mártíromságról és passióról beszélünk itt, e kifejezések szigorú és kvázi-etimológiai értelmében.
És amikor testet mondunk, a nyelv és az írás testét éppúgy megnevezzük, mint azt,
ami ezekből testi dolgot csinál.”
(J. Derrida)

1. Az imádság el-beszélése

Esterházy Péter 2014-ben megjelentetett újabb „egyszerű története”, eleget téve a cím ígéretének, a márkai evangéliumot alapul véve, illetve annak iterációja révén ad újabb távlatokat az imádságról való beszédnek. A történetmesélés religiózus diskurzusa nem csupán a korábbi, a „kardozós” változattal, de az életmű más darabjaival is dialogikus viszonyt alakít ki. E szövegalkotói attitűdre már a korai munkákat elemezve felfigyelt Kulcsár Szabó Ernő: „[...] Esterházynál fokozottan számolnunk kell egy olyan belső intertextuális hermeneutikával is, amelyiket a saját szövegek egymást olvasó és értelmező igénye tart működésben. [...] a szokatlanul erős, önmagára folyton emlékező, és önmagát szüntelenül újraaktualizáló szövegköziség egyrészt koherenciát, másrészt állandóan megújulni kész nyitottságot kölcsönöz az Esterházy-szövegeknek”².

A könyv talán leginkább szembetűnő ismétlése az imádság poétikai eljárásaival való nyelvi játék, mely meghatározó szerepet kapott *A szív segédigéi*, a *Semmi művészet*, a *Harmonia caelestis*, ill. az első „Egyszerű történet” szövegcsoportjában is. Noha az elbeszélés minduntalan szóba hozza, az olvasás során mégis csak egyetlen alkalommal figyelhetünk föl hagyományos értelemben vett imádságra, ez viszont nem más, mint Jézus Gestemáné-kertben elmondott könyörgése, csaknem szó szerint megismételve az Újszövetség vonatkozó evangéliumi passzusát. A *Márk-változat* (elsődle-

---

Kári Viktória 1983-ban született Fehérgyarmaton, magyar-történelem szakos középiskolai tanár. Jelenleg Debrecenben él. Eddig az Alföldben, a Debreceni Disputában, a Tiszatájban, a Vörös Postakocsiban jelentek meg írásai.

1 A dolgozat a készülő doktori disszertáció részlete – K.V.

2 Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*. Pozsony: Kalligram, 1996., 13–14.

ges) elbeszélője nem az egyén vagy egy szakrális közösség Istent megszólító lehetőségeként, inkább a kommunikáció egyetlen autentikus formájaként, lehetőségeként aposztrofálja azt: „Imádkozni hamarabb tudtam, mint beszélni.”³ A könyv úgy mesél az imádságról, hogy közben végig hallgat róla – az ima el-beszélése, a márki történet újraalkotása során jön létre az „Esterházy-evangélium”, amelyet akár a pálya módosulásának „jó híreként” is fogadhat az olvasó.⁴

Az elbeszélés „*ez a kezdés*” (a szerzői jegyzetek szerint egyébként Pilinszkytől kölcsönzött)-formulája a „*kezdetben vala az Ige*” bibliai toposzát is megidézheti, amelyet értelmezhetünk egyfajta profán teremtéstörténet bevezetéseként, mintegy az írás általi világteremtés metaforájaként. Az elbeszélői hang eredetének hangsúlyozása a *Márk-változatban* kiemelt szerephez juttatja a közlés módját és üzenetét is, előrebozsátva, hogy beszéd és imádság titokként, azaz feltárandó, elrejtett-*elhallgatott* nyelvi tettként artikulálódik a szövegben: „[E]z a kezdés. Imádkozni hamarabb tanultam, mint beszélni. De *titokban* mind a kettőt. Azt nem mondanám, hogy már az anyám hasában is imádkoztam, de még azt sem, hogy rögtön, amint vértől izsamósan megérkeztem az ő vékony, remegő combjai közé, ide, a *világba*, hogy akkor, akkortól. *Költőieskedhetnek*, hogy ez az induló lábközi gögicselés volna a legszebb, a leginkább ima, de inkább ne.” [Kiem. tőlem – K.V.] (1.)

A kezdő mondatok beszélője a titok feltárásával párhuzamosan a szöveg grammatikai szintjén (tagadó szerkezetekben: „*azt nem mondanám*”, „*azt sem*”) kérdőjelezi meg önnön állítását, s érvényességét egyúttal a jelentés síkján is elbizonytalanítja: az emlékező olyan eseményről (saját születéséről, magzatkori élményekről) tesz vallomást, amelyről sem gyermeki, sem felnőtt perspektívából visszatekintve nem tanúskodhat. Mindazonáltal a saját születését elbeszélő narrátor az imádkozást az anyától tanult nyelvet (beszédet) megelőző entitásként azonosítja. A leíró rész modalitása (helyenkénti modorossága, régies nyelvhasználata: „*vértől izsamósan*”) az életmű korábbi darabjainak archaizáló gyakorlatára emlékeztet, ahogyan a „*költőieskedhetnek*” kifejezés is egy másik elbeszélői távlatot, a szerzői ént sejteti a szavak mögött. Az írói praxisra tett lekicsinylő megjegyzés ironiája pedig gyanút ébreszthet az olvasóban, hogy mindkét korábbi hang (a születést elmesélő narrátor és a szerzői én) egy fölérendelt elbeszélő önreflexivitásának áldozatává válik, hiszen a kisdud nyelvének imaként való azonosítását, s önnön korábbi „*dagályosságát*” is megtagadja a beszélő: „*de inkább ne*”. Az elbeszélői perspektíva váltásaiban egymásba íródó szövegek a szöveg olyan dinamikáját teremtik meg, amelyben egyszerre képződik meg egy-egy állítás érvénye és tagadása, s jelentések ezen hálózatában távolodik a beszédmód a rögzített értelemtulajdonítástól. A kötetindító „*egyszerű mondat*” is arról tanúskodik, hogy a könnyen olvasható prózanyelv valójában összetett elbeszélői mintázatokat rejt. Írás és születés egymást tükröző metaforái a szövegnek: a gyermek világrajövetelének látszólag hétköznapi leírása a biblikus kontextusban elgondolva magára az üdvtörténeti eseményre is utalhat, de legalább ennyire

3 Esterházy Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat*. Bp.: Magvető, 2014, 1. A regényből vett hivatkozások ezentúl a főszövegben, az idézeteket követően, zárójelbe tett lapszámmal szerepelnek.

4 A kötet megjelenését követően azonnal kedvező kritikai fogadtatásra talált, több elemzője is az utóbbi évek leginkább sikerült Esterházy-alkotásának tekintti, amelyben a szerző új távlatokkal gazdagítja korábban már megismert témáit, lásd Szirák Péter méltatását:

„A Márk-változat az „*Egyszerű történet*”-sorozat szép darabja. Kevésbé pazarló, mint az előző, de nagy próbatétele az olvasásnak. Esterházy itt is régi témáit szólaltatja meg, de meg is változtatja, új távlatokba is helyezi a szenvedésről, a hitről és a tanúságtételről való gondolkodást.”

Szirák Péter: A néma és a beszédes hit tanúsága (Esterházy Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat*) -. In: Álföld, 2015/4, 97–102, 102.

a nyelvhez jutás alkalmá is, az elbeszélő és az elbeszélés (a szöveg) megszületésének pillanata: „*ez a kezdés. Imádkozni hamarabb tudtam, mint beszélni.*” A *Márk-változat* legalábbis módosítani látszik a korai próza tapasztalatát, ti. a szavakra való ráutaltság kényszerét és igényét⁵, amennyiben a szavak nélküli imádságra tekint autentikus kifejezőmódként. Ebben az értelemben kívül reked a nyelven, hiszen az ima a hitben, vagyis egy nyelvi referencián túli tapasztalatban alapozódik meg, viszont az általánosan bevett gyakorlat szerint mégiscsak szavak közvetítésére szorul. Ezúttal viszont az újszülött szavak nélküliségéhez rendelődik. Az elbeszélői ironia azonban felszámolja az imádság mint autentikus lét- és kifejezőmód érvényességét, hiszen a csecsemőnyelv, a gögicselés imádságként való értelmezése legalábbis nevetséges hatást kelt. (Az Isten iránti gyermeki, feltétlen bizalom a jézusi tanítás szerint valóban szükséges a hit megéléséhez, de az újszülött gögicsélése legfeljebb a felnőtt elbeszélő távlatából nyerhet hitet megalapozó szerepet – a szereplői-elbeszélői távlatok össze-nem-illéséből fakad tehát a megmosolyogtató tanúskodás.) A fölrendelt elbeszélői távlat önreflexivitása ezért is vonja vissza a korábbi fennkölt hangvételi szavak érvényességét: „*de inkább ne.*”

A nyitójelenet által implikált, a narrációt és értelmezést egyaránt elbizonytalanító állítások ellenére (vagy éppen azért) az imádság általi világalkotás és értelemképzés lehetőségei fontos kérdései a kötetnek. A szereplők más-más módon viszonyulnak az imádkozás gyakorlatához, s ezen nézőpontok ütköztetése alapozza meg beszéd és hallgatás egymásba íródását, általuk pedig a hit, bűn, halál, megváltás fenoménjait a műben. A kötet egésze voltaképpen a róluk való tanúságtételek sorozatából tevődik össze, az egyes figurákhoz rendelhető beszédszólalmok (vagy éppen azok hiánya) lejegyzése által.

Ezek egyik variánsa az elsődleges, látszólag néma elbeszélő szólamában a gyermeki perspektívához kötődik⁶: „Ki sem mondom, hogy van Isten, olyan izgalmas. Ezeket a nagymamától tanultam, de ugyanezt látom az ágyam fölötti, ezüstösen sugárzó képen. Hogy van valami biztos. [...] Hogy *láthatóan* így van. Ez a kettő vitt az imádkozáshoz: az ezüstkép meg a nagymama. Az imádkozáshoz nem kellene szavak, így jól jön a nagymama süketnéma Istene.” [Kiem. tőlem – K.V.] (5.)

Ezúttal sem könnyű megállapítani, kinek a nézőpontjából módosulnak az imádkozás lehetőségei, amelyek az istenérvek problematikájáig vezetnek. A kisgyermek-unoka szólal meg, ám nem egyértelmű, hogy melyikőjük szavait közvetíti, a sajátját vagy a nagymamáét. Az „*ezeket*” deiktikus utalásnak nincsenek referenciális vonatkozásai a szövegben, így nem is dönthető el teljes bizonyossággal, hogyan alapozza meg a nagymama a gyermek istenhitét, ill. lehet-e hite-

5 Az „*ez a kezdés*” nyomatékosító, szövegindító gesztusa a szerzői önreferencialitás eszközeként is elgondolható, amennyiben a pálya korai szakaszát, ti. a *Termelési-regény* híressé vált kezdőszavait idézheti fel az olvasóban: „Szavakat vezet világatlan. – Ebből az életszeletről párolta le a mester e nevezetes nyitómondatot, melyet reprezentatív voltáért még egyszer rögzíték: Nem találunk szavakat.” (Vö.: Esterházy Péter: *Termelési-regény*. Bp.: Magvető, 1979, 7., 121.) Az autopoeitikus gesztuson túl a kezdőmondat a Szentírás „kezdetben vala”-fordulatát is megidézheti, megnyitva az irodalmi és a teológiai diskurzus egymást szüntelenül átértelmező, újrairó távlatait a műben.

6 A gyermekiség diskurzusáról Szirák Péter így ír: „a gyermeki figyelem szelekciós mechanizmusainak kidolgozása [...] egyszerre válik a tanúságtéves akadályává és lehetőségévé. Akadályává, amennyiben nem lát rá a kitelepítés történéseinek szélesebb – szociális, politikai és ideológiai – összefüggéseire és lehetőségére, mert éppen a felnőtti kompetencia hiánya és a gyermeki képzeletvilág teremtő ereje révén keletkeznek olyan modális effektusok, amelyek a történések interpretációjának nyitottságát fenntartják. Lásd még: Szirák Péter: *A néma és a beszédes hit tanúsága* (Esterházy Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat*). 99.

les tanú előtte. A tanúságtétel olyan formáját viszi színre az idézett részlet, amelyben a hitvalló identitása nem rögzíthető, hiszen sem a szöveg modalitása, sem a pedig a grammatikai utalások nem teszik lehetővé a gyermeki vagy felnőtt perspektíva kizárólagosságát, hiszen ezek nyelvi regiszterei minduntalan keverednek egymással. A Kisjézus látványának lenyűgöző izgalma minden bizonnyal kisgyermeki tapasztalatot imitál, amelyhez azonban egy felnőtt reflexiói kötődnek a szavakra való ráutaltság problematizálása révén. De nem csupán az imádkozó személye, hanem a megszólított, fölöttes hatalom léte is tanúsításra szorul. Az Istenről való bizonyágtétel értelmezhető úgy is, hogy azt a nagymama adta át az unokájának, s ő pedig megismétli, vagy a rá hagyományozott történetek alapján a gyermek saját véleményével válik tanúvá – a beszélők közti grammatikai különbségtevének nincs jele, csupán a bizonyosság kijelentése hiteles az elbeszélő előtt: „*hogy van valami biztos*”. Az imádkozás gyakorlatának, illetve a hagyomány átadásának nincsenek referencializálható nyelvi mintázatai a szövegben, Isten tapasztalható jelenlétét a látvány (a kisded Jézust ábrázoló szentkép delejező hatása) erősíti meg a gyermeki reflexióban. A hit tanúsítása ezúttal szavak nélküliségében képződik meg, a hitet annak élményszerűsége, egy merőben nyelven kívüli tapasztalás alapozza meg.⁷ Viszont a szereplői távlatból visszatekintve Isten is „süketnéma”, csakúgy, mint a kislány-elbeszélő, aki számára az idegen, a nagymama által közvetített Isten csak számára úgy tehető „ismerőssé”, hogy a gyermek önmagához hasonlítja őt. A hit megvallása így kikülönül a beszédre utalt kommunikáció keretei közül, és az Istenről való bizonyágtétel elrejtettsége lehetetlenné teszi az imádság hagyományos narratív sémáinak működését. Ezt a relációt árnyalja a szöveg egy másik ponton: „[a] nagymamának mindene imádkozás. [...] Azért lett mindene ima, mert hisz. Én is hiszek, de nálam fordítva van, azért imádkozom, hogy higgyek. Azt hiszem. Hogy legyen kibem hinnem. Hogy legyen Isten. Ezért kell állandóan imádkoznom. Mint a szívverés, nincs megállás.” (21.) A nagymama személyes példaadása az Istenbe vetett feltétlen bizalom és hit átélhető mintáját közvetíti. Eszerint az imádság a hitben alapozódik meg és ebben rejlik létértelmező funkciója is, mi több, a tanúságtetésnek ez a hitelessége megidézi a *Harmonia caelestis* leírását is⁸, újra teret nyitva a szerzői önreflexivitásnak. Ugyanakkor fia elvesztésének traumája, a világban való rossz jelenléte számára is megkérdőjelezi a gondviselést bizonyosságát. A szöveghely azt a képzetet erősíti, hogy a nagymama hite nem igényel bizonyágtételt, csupán önmaga előtt kell hitelesnek lennie, és felnőtt létére mégis az ő személye képes gyermeki bizalommal átadni magát a hit tanúbizonyosságának, az imádság-

7 A kötet ugyan egy ízben sem említi az újszövetségi passzust, az olvasói tudatban azonban felidézhető a Márk evangéliista által is elbeszélte történet:

„Ekkor gyermekeket hozának hozzá, hogy illesse meg őket: a tanítványok pedig feddik vala azokat, a kik hozák. Jézus pedig ezt látván, haragra gerjede és monda nékik: **Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket és ne tiltsátok el őket; mert ilyenek az Istenek országa.** Bizony mondom néktek: A ki nem úgy fogadja az Isten országát, mint gyermek, semmiképen sem megy be abba. Aztán ölébe vevé azokat, és kezét rájuk vetvén, megáldá őket.” (Mk 10, 13–16) [Kiem. az eredetiben – K.V.]
Forrás: Szent Biblia (ford. Károlyi Gáspár). Magyar Bibliatársulat, Bp: 1998. A további idézetek is ebből a bibliafordításból származnak.

A gyermekhez a példázatban az ártatlanság, tisztaság képzei rendelődnek, s a másokra való ráhagyatkozás mint a feltétel nélküli önátadás, bizalom tanúskodhat a hit jézusi értelméről. A Krisztushoz, ill. Istenhez való gyermeki odafordulás így a keresztény hit megélésének feltételével és egyedüli lehetőségévé válik.

8 „Nagymama rendszeresen imádkozott. Ha nem csinált valamit, azonnal imádkozni kezdett. Nyilván fordítva, az imádkozást hagyta abba az elkerülhetetlen tennivalók miatt. Ha egyáltalán abbahagyta...! Láttuk, ahogy ül a szobájában, a karosszékben vagy a sparthelt melletti széken, magába gubózza, lehunyt szemmel, feketében, rózsafüzérrel vagy imakönyvvel a kezében.” In: Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Bp.: Magvető, 2001, 461.

nak. A nagymama számára ezért válhat létértelmezéssé a vallásos élmény, amely példa nélküli marad a szövegvilágban, hiszen az unoka vallomások kijelentésében a hit már csak imádság általi megelőzöttségében, közvetett módon jöhet létre. Imái nem a hagyományos diskurzusba ágyazódnak, hiszen a fohászokodónak nem Isten megszólítása, hanem „megteremtése” a célja.

Beszéd és némaság szövegen végigvonuló kérdései a hitről és imádságról való tanúságtevés egymás utániságában, variációiban fogalmazódnak meg. Ebből a szempontból is fontos szerephez jut a kötet azon sajátossága, amely (a szerző korábbi munkáira kevésbé jellemző módon) a történetvezetést tekintve a linearitásra törekszik, nem csupán egymás mellé rendelve, hanem egymást feltételező módon megalkotva az egyes szereplői szólásokokat: az egyik beszélő eltűnése teremti meg a lehetőséget a másik megszólalására, egyik diskurzus másikba íródására. A nagymama mint tanú betegség miatti elnémulásával a szavakat átveszi(k) a gyermek-elbeszélő(k). Az elsődleges narrátor akkor szólal meg (először) hangosan, amikor a nagymama megfosztódik a saját hangjától, később pedig a némának hitt gyermek a többi családtag előtt is beszélni kezd. „Már soha nem fog nagymama beszélni? Vállat von. De akkor most mi lesz az Istennel? Megint megrántja a vállát. Vele rándul az arca is. Nem lesz ez így jó. Még egyszer. De akkor most mi lesz az Istennel? Gyorsan kétszer keresztet vet, és néz bele a szemembe. Ne beszéljek így, vagy hogy imádkozzam? Mutatná, hogy a második, de nehezen mozognak az ujjai. [...] *Nem veszi észre, hogy beszélek.*” (67.)

A következő lapon így folytatódik a szöveg: „észre se veszem, hogy imádkozom. Fogom a göcsörtös kezét, és imádkozom. Száját oldalra húzza a baj. A szeme teli árnyékkal. Eddig nem látott szomorúság ül ott, mint valami önálló lény, tőle és akár a bajától is függetlenül. Mintha a bajok mögött volna egy nagyobb baj. Te vagy ez a nagyobb baj, Uram, motyogom, *mintha nekem volna agysírásom.* Szavaim nem ismerik az időt, újra meg újra kóvályogva előkerülnek.” (68.) [Kiem. tőlem – K.V.]

A hit továbbhagyományozásának lehetőségét is kettejük dialógusában olvashatjuk: a némaságra kárhoztatott nagymama keresztvető (ismét csak nem-nyelvi, egyezményes jel, liturgikus tradícióként) gesztusa az imádság gyakorlására készíteti az unokáját. A diskurzusok keveredését is jól példázzák a mondatok: az addig csak némán imádkozó gyermek fennhangon, öntudatlanul szólal meg, mintegy imitálva, vagy, ha úgy tetszik, átvéve a nagymama artikulálatlan beszédét. A némaság perspektívájából szemlélve ezúttal a megszólalás rendkívülisége, míg a beszélő előtt a szavak kimondása válik reflexió nélkülivé. A tudat kontrollja alól megszabadulva a szavak próbára teszik a hitet is, amennyiben nem csupán megkérdőjeleződik az isteni gondviselés addig elfogadott tanítását, de Istent magát azonosítják a bajok, a rossz forrásaként.

A következő lap regisztráltása azonban másként tesz tanúságot az isteni kegyelem működéséről: „Móó.Mó.Zsa. Ez az első szó, amit kimond. Nehéz röhögés nélkül. Nem is nyílik ki a szája. [...] Mi a baj, nagy? Eddig maga beszélt, én voltam néma. Most én beszélek, maga néma. Móó-mó-zsaa.” (69.) Az istenkáromlás tiltakozásra (beszédre) kényszeríti a beteget, de a szava csak elrontott, nem helyesen kimondott formában jut el a gyermekhez, aki viszont így is megérti azt. Egyik korábban mesélt történetéből idézi a „morzsa” kifejezést, Krisztus egyik csodatételére utalva⁹. A nagymama mint a hit elsődleges tanúja ugyanis válogat az evangéliumi történetek

⁹ A szöveg tanúsága szerint a nagymama egyik legkedvesebb evangéliumi történetéről van szó, amikor Jézus az ő tanításait hallgató tömeget jóllakatja öt kenyérral és két hallal. Lásd még: *Mk 6, 30-44*, „Az ötözrek jóltartása”.

közül, csak a csodatételekre vonatkozó leírásokat meséli el, ill. hagyományozza tovább unokáinak. Hitelessége épp ezért kérdőjeleződhet meg a gyermeki elbeszélő számára, aki előtt nem maradnak észrevétlenül a szenvedés, a rossz világbeli megnyilvánulásai sem. A gyermeki hangvétel pimaszsága azonban sajátos összefüggést teremt a szövegben: noha az elbeszélői szándék a nagymama kigúnyolását célozza meg, mégis, az unoka számára fogalmaz meg addig ismeretlen belátást. „Én csak szemtelenkedtem, de hirtelen megértem, milyen kockázatos, ha az ember úgy próbál gondolkodni, mint az Isten.” (69.) Az iróniának köszönhetően a nyelvi intenció éppen az ellentétébe fordul, mégiscsak az isteni hatalom elsőbbségét tudatosítva, ezáltal a gyermek-elbeszélő éppen annak a hagyománynak a válik részesévé, amelyet a nagymama diskurzusának kinevet(tet)ésével eltávolított magától. Ám mielőtt egy jelentés rögzítetté válna a szövegben, a következő „egyszerű” mondat érvényteleníti az előző kijelentés igazságtartalmát, átvezetve az elbeszélést a fivérek tanúságtételéhez: „[n]em, az Isten nem példakép”. (70.) „Nekem te vagy a példaképem, mondom a bátyámnak.” (71.)

A bátyé kezdettől fogva nyelvi, hangzó tanúságtevés, a fiatalabb fivéré viszont eleinte a némaságában marad. A testvér-elbeszélők alakja megkerülhetetlen és sokat vitatott kérdése a recepciónak. (A továbbiakban erről még lesz szó.) Szirák Péter hívja fel rá a figyelmet: nem dönthető el, hogy »valóságos« személyekről, vagy pedig inkább *aspektusok*, *attitűdök* megszemélyesítéséről, egyfajta (az *Esti Kornél*ból és a *Fancsikó* és *Pintá*ból is ismert) megkettőzöttségről van-e szó az esetükben. [...] Az ő (káini-ábeli, áldozati) kettősük is azt a szabályozott bizonytalanságot példázza, amelyik a Márk-változat egészére jellemző, s ami a »figurakezelés« szintjén is felveti a »kinek higgyünk?« s a »kik is vagyunk?« kérdését.”¹⁰ A szöveg több ponton is megerősíteni látszik azt a feltevést, miszerint nem feltétlenül tekinthető külön „személyként” a két fivér. Alakjuk egymást feltételező, egymásba íródó, szerepjátszó volta számukra is reflektálódik a történetmondás folyamán: „[m]ost akkor melyikünk a Júdás? [...] Tök mindegy, akarsz te?” (35.)

Az olvasás során sem válik mindig egyértelművé, melyikükhöz köthetőek egy-egy dialógus kijelentései. Kettejük tanúságtévése a helyettesítésen alapszik, amelyet egyrészt egymás alteregóiként, másfelől a nagymama halálakor annak örökébe lépve mutatnak fel: az idősebb fivér az írás által, a fiatalabbnak pedig kezdetben a néma megfigyelés, illetve az imádság révén. A báty öntanúsítása azonban beszédre kényszeríti a fiatalabb testvért is: „szentigaz, szuszogom. Ez az első hangos szavam. Apám mondta tegnap. A bátyám ijedtében elejt a mosdókesztyűt. Ez is a nagymamától van, régi holmi. Frottír, hallom anyámtól. Nem a paskolásra szólaltam meg. Azt magyarázta épp, hogy őt a nagymama hallgatása kényszeríti megírni a történetet. *Végigírni, végigmondani*. Merthogy eddig a nagymama mesélt Jézusról, de ő már soha többé nem fog. De valakinek kell. És hogy szereti az én hallgatásom, de az nem kényszeríti őt semmire. Szentigaz. Eltátja a száját, úgy viselkedik, mint egy színész, aki eljátssza, hogy nagyon meg van lepve. Te, leheli, mint egy szerelmes. Te...te tudsz beszélni?, kérdezi bután. Tuvudovok. Hol beszélek, hol nem. Ahogy te is. Beszélj.” (56.) [Kiem. tőlem – K.V.]

A kitelepítésbeli fürdetés profán leírása metaforikusan az evangéliumi mosdatás rituáléját is megidézheti, hiszen a könyv pretextusa, Márk beszámolója Keresztelő János tevékenységével kezdődik, aki az Úr követeként Jézus eljövételét készíti elő, tömegeket, majd magát az Isten fiát

10 Szirák Péter: A néma és a beszédes hit tanúsága (Esterházy Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat*). 97.

is megkeresztelve a Jordán vízében. A márki elbeszélés szerint az eseményt kinyilatkoztatás kíséri, amely Krisztus isteni mivoltáról tanúskodik.¹¹ Esterházy elsődleges elbeszélőjének beszámolója szerint arról győz meg, hogy épp a báty kijelentése (a tradíció megőrzésének, továbbadásának kényszere) készíti beszédre őt magát is.¹² A beszéd megnyilatkozása az apától örökölt nyelvi klisé („szentigaz”) révén a bibliai Atya kinyilatkoztatásával összehasonlítva az olvasóban ugyan humoros hatást, ám a történet másik résztvevőjében félelmet kelt. A tradíció továbbadásának fennkölt gesztusa is nevetségessé válik a néma megszólalásának pillanatában: a nagymamától örökölt jézusi történetek helyettesítőjévé egy másik nagymamai örökség, egészen hétköznapi tárgy, a mosdókesztyű válik – de a kesztyű elejtése olyan jelentésteli párhuzam, amely a hagyományból való kivettetést is sejteti az idősebb fiú számára. Az írás és beszéd addigi tanúságtévőjétől valóban fokozatosan vonódik meg az elbeszélés lehetősége. A báty önértelmező kijelentése ugyanis a kisebb fiú nézőpontjából, ill. elbeszélésében jegyződik le. A báty színészkedése a leírásban egyébként azt a képzetet erősítheti, hogy csupán egymás nyelvi alakváltozatai, nem pedig külön „személyek” volnának. Ezt a feltevést nyomatékosítja kettejük hasonlóságának kijelentése a mondat zárlatában: „*Ahogy te is. Beszélj.*” Míg a némaság egyedivé tette az elsődleges elbeszélőt a szöveg világában, addig a beszéd birtoklása megfosztja attól, a diegézis nem is tudja/akarja felismerhetővé tenni, ki az, aki beszédre szólítja a másikat. Mindenesetre a beszéd parancsa nyomán jön létre Krisztus szenvedéseinek tanúságtétele, az evangéliumi történet E/1.-ben történő szövegvariációja a könyvben, amelyet a fivérek (vagy alakváltozataik) dialógusai alapoznak meg, ám ahogyan a „beszélj” imperatívusza esetében, ugyanúgy a szenvedéstörténet előadásában is elbizonytalanítja a szöveg az elbeszélői nézőpontok egyértelmű azonosíthatóságát. A megkettőződés, hasonlóság és idegenség egymásban való felismertetésének narrációs eljárásai nem csupán leírják a halál történetét, de a róla való beszéd horizontjában a testvérgyilkossággal ki is kikényszerítik azt. „Mint valami megoldásra gondolok arra, hogy mindenki meghal. Haljon meg mindenki. Jézus is persze. A bátyám már kipipálva.” (92.)

Azonosság és különbség traumájáról, a sajátban felismert idegenségről Derrida a következőképpen fogalmaz: „Attól fogva, hogy Egy van, gyilkosság is van, seb és trauma. *Az Egy óvakodik a másiktól.* Védekezik a másikkal szemben, ám e féltékeny erőszak oly módon ölt testet, hogy mindvégig önmagában hordozza s így megőrzi a máságot és az önmagával szembeni idegenséget (az önmagától való különbözőséget), mely Eggyé teszi. Az „önmagától különböző Egy”¹³

11 „És lón azokban a napokban, eljőve Jézus a galileai Názáretből és megkeresztelteték János által a Jordánban. És azonnal feljővén a vízből, látá az egeket megnyilatkozni, és a Lelket mint egy galambot ő reá szállani: És szótat lón az égből: **Te vagy az én szerelmes fiam, a kibén én gyönyörködöm.**” (Mk. 1, 9–11)

12 Az olvasó számára Jézus egyik csodatételét, a süketnéma meggyógyítását is megidézheti a szöveg a márki evangéliumból (Mk 7, 31–37). Érdemes idézni a vonatkozó márki szöveg részletét (Mk 7, 33–36): „Ő pedig, mikor kivitte vala a sokaság közül egy magát, az ujjait annak fülébe bocsátá, és köpvén illeté annak nyelvét, És föltekintvén az égre, **fohászkodék,** és monda néki: Effata, azaz: nyilatkozzál meg. És azonnal megnyilatkozának annak füle, és nyelvének kötele megoldódék, és helyesen beszél vala.” [Kiem. tőlem – K.V.]

A leírás szerint Jézus egyedül nem tudja szóra nyitni a néma száját, ahhoz az Úrhoz való fohászzkodásra (imára) is szükség van. A csoda tehát az imádság közvetítésével lehetséges, maga a csoda pedig az újszövetségi tanítás szerint Jézus öntanúsításának eszköze messiási mivoltáról. Ahogyan más esetben is, Jézus hallgatást kér a csodatételért cserébe, így a derridai értelemben vett tiszta ajándékot nyújtja a süketnémának, hiszen „ajándékozni csak a számítás nélkülözésével lehet”. Vö: Jacques Derrida: *Az idő adománya. A hamis pénz.* (ford. Kicsák Lóránt) Bp.: Gond-Cura Alapítvány, Palatinus. 229.

13 Jacques Derrida: *Az archívum kínzó vágya. Freud-i impresszió.* in: Jacques Derrida-Wolfgang Ernst: *Az archívum kínzó vágya/Archívumok morajlása* (ford: Bereczki Péter, Lénárt Tamás). Bp: Kijárat, 2008., 7–104, 75.

2. A kimondott imádság – az evangéliumi imádság átírata

A kötet egyetlen (hagyományos értelemben vett) imádságszövege a nagymama elnémulásakor kerül be a báty füzetébe, a többi jegyzet közé: „[f]előtte igen szomorú az én lelkem mindhalálig. Maradjatok itten, és vigyázva virrasszatok. Ekkor egy kevésé előremenék, az földre esék borulva, és imádkozék, hogy ha lehetséges volna, múltnék el ez az óra. És mondám: Abbá, Atyám! Minde nek lehetségesek tenéked, ments meg engemet ez pohártól, mindazonáltal nem az én akaratom, hanem az te akarotod légyen. És hozzájok visszatérvén, találám azokat alván, mondám Péternek: Simon, aluszol-é? Nem vigyázhatál-é egy óra hosszát? Vigyázzatok, imádkozzatok, hogy kísértés-re ne jussatok. Az lélek jóllehet kész, de az test erőtlen.” (45.)

A kontextust és az elbeszélői perspektívaváltásokat tekintve gyanítható, hogy az idősebb fivér jegyzi le és teszi sajátját a Getsemáné-történetet: „Minden történet velem történik, mondja a bátyám [...] Ha leírom, meg is történik velem.” (45.) Mivel a nagymama már nem tud beszélni, a narrátori hang a gyermekek szereplői távlatához kapcsolódik, s az idegen történet írás általi lejegyzésben válik (materiálisan is) hozzáférhetővé az újszövetségi epizód. Krisztus Istenhez való fohásza szinte szó szerinti átvétel a márk evangéliumból¹⁴ (Mk 14, 34–38), csupán az egyes szám első személyű elbeszélés, ill. néhány elhagyott bibliai vers mutatja, hogy parafrázisról van szó. Az imádságról való tanúságtétel fontos passzusa ez, nem csupán az Újszövetségben, hanem Esterházy szövegét tekintve is. A parafrázis hű marad a kérőimák klasszikus narratív szerkezetéhez: a könyörgés a mélyből való kiáltás toposzával szólítja meg az Urat, a beszélő részletezi szorongatott léthelyzetének körülményeit, magasztalja Isten mindenhatóságát, ezáltal indokolva a kérést magát.

Az eredeti leírásban a könyörgő maga Jézus Krisztus, akiről a szöveg egyes szám harmadik személyben beszél, imádságát viszont egyenes beszédként idézi az evangélista. A mélyből kiáltó, kétségbeesett, nagyon is emberi módon szenvedő Jézust leplezi le ezáltal, aki biztos halálának tudatában szólítja meg Urát. Beszédhelyzetét a teljes magány határozza meg, hiszen a megszólított maga is távol van, és Jézus közösségének tagjai, legközelebbi tanítványai sem részesei utolsó imájának.

A parafrázisban (a szereplői öntanúsításnak megfelelően) Jézus egyes szám első személyben szólal meg, s az elbeszélői és szereplői távlatnak ebben a megteremtett azonosságában a

14 Érdemes végigolvasni a Márk evangéliumában lejegyzett szöveget is:

„És menének ama helyre, a melynek Getsemáné neve; és monda ő az ő tanítványainak: Üljetek le itt, a míg imádkozom. És maga mellé vevé Pétert és Jakabot és Jánost, és kezdte rettenni és gyötrődni; És monda nékik: Szomorú az én lelkem mind halálig; maradjatok itt, és vigyázzatok. És egy kevésé előre menvén, a földre esék, és imádkozék, hogy, ha lehetséges, múltjék el tőle ez az óra; És monda: Abba, Atyám! Minden lehetséges néked. Vidd el tőlem ezt a poharat; mindazonáltal ne az én akaratom legyen meg, hanem a tied. Azután visszatére és aluva találá őket, és monda Péternek: Simon, alszol? Nem bírtál egy óráig vigyázni? **Vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetbe ne jussatok; a lélek ugyan kész, de a test erőtlen.** És ismét elmenvén, imádkozék, ugyanazon szavakkal szólván. A mikor pedig visszatére, ismét aluva találá őket; mert a szeimek megnehezdedtek vala, és nem tudták, mit feleljenek néki. Harmadszor is jöve, monda nékik: Aludjatok immár és nyugodjatok. Elég; eljött az óra; ímé az embernek Fia a bűnösök kezébe adatik. Keljetek föl, menjünk: ímé elközelgett, a ki engem elárul.” (Mk 14, 32–42) [Kiem. az eredetiben – K.V.]

Az evangélium a biztos halál tudatában könyörgő, emberi esendőségében megmutatott Krisztus imáját közvetíti, amelyet Ravasz László így értelmez: „imádságtusája *kiülső* képét Lukács rajzolja meg. [...] Belső képét Máté és Márk mondja el. - »Atyám, ha lehetséges, múltjék el ez a pohár.« Jézus tudta, hogy nem lehetséges. Tudta, hogy meg kell halnia, s már hónapok óta erre készíti tanítványait. Az utolsó vacsora szerzésével végső intézkedéseit megtette. Az Ő Istennel való egysége, mint tökéletes engedelmség jelentkezik az Atya akaratával, a közös akarral szemben. De az emberi természet szorong, fél, szenved. [...] Nincs senki, nincs semmi, ami segíthet rajta, csak az atyai kéz, s éppen az taszítja a halál felé.”

Vö. Ravasz László: *Az Újszövetség magyarázata* I. A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1991, 208.

fivér-Krisztus saját maga tesz tanúbizonyságot hitről és imádságról. A könyörgő saját sorsának ismeretében, illetve annak ellenére fordul Urához kegyelemért. A forrásszöveggel összehasonlítva itt hiányzik az imádságra való többszöri felszólítás, és a saját halál megidézése, annak jóslata is. A füzetbe lejegyzett fohász azonban éppúgy az isteni válasz nélkül marad, ahogyan az evangéliumi jelenet is. Az imádság így (a műfaj narratív sémáinak megfelelően) néma partnerrel való dialógus szituál csupán, amelyben viszont a beszélő mégis a hit és imádság hiteles tanúságtévőjévé válik. A könyörgő ugyanis a legmélyebb kétségbeesés közepette sem kételkedik Isten mindenhatóságában: „*mindenek lehetségesek tenéked.*” A feltétlen hit bizalma erősíti meg (a válasz nélküliség ellenére is) a beszélőt az áldozat vállalásában, a fölöttes hatalom akaratában való megnyugvásban: „*mindazonáltal nem az én akaratom, hanem az te akarated légyen.*”

Megvallott hit és imádság melletti tökéletes tanúsággá¹⁵ válik Jézus könyörgése, ám mind a megidézett regényrészletben, mind pedig az újszövetségi történetben megkérdőjeleződik ennek közvetíthetősége, ill. érvényessége, hiszen a tanítványok (kiválasztottak!) nem imádkoznak vele. Előttük még a Jézusé sem lehet hiteles tanúságtétel, nem válnak annak részesévé, elsődleges tanúivá. Az evangéliumi példázatban Jézus háromszor szólítja fel őket, virrasszanak vele és imádkozzanak, de a virrasztás éppen az ima hiánya miatt nem lehetséges – amely a Krisztussal való közösségvállalás egyetlen és érvényes tanúságtétele volna. Az Esterházy-parafraíz – a márki forrástól eltérően – nem ismétli, csupán egyszer említi az imádság parancsát: „*mondám Péternek: Simon, aluszol-é? Nem vigyázhatál-é egy óra hosszát? Vigyázatok, imádkoztatok, hogy kísértésre ne jussatok. Az lélek jóllehet kész, de az test erőtlen.*” Az imádság performanciája éppen ezért eltérő módon lép működésbe az evangéliumi átiratban: a Jézus melletti vigyázás (virrasztás) lehetséges módjává történetének újra-elmondása válik.¹⁶ Az ismétlés gesztusával ugyanis az elbeszélő újraírja a passiótörténetet, magát Krisztus szerepébe helyezve: „*minden történet velem történik, mondja a bátyám [...] Ha létrom, meg is történik velem.*” (45.) Az írás a virrasztás (ti. a tanúskodás) metonímiájaként tételeződik az Esterházy-féle evangéliumban, az imádkozás pedig a tanúságtétel feltételévé válik. Ez az iterabilitás azonban arra int, hogy az „*imitatio Christi*” csak szöveggént megismételhető, az eredeti (jézusi) tanúsághoz csak az elbeszélő történet által férhetünk hozzá.

15 Értve ezalatt a derridai tanú-tanú fogalmát: „ha a tanú tanú-tanút jelent, a jelenlévő tanút, who witnesses, aki jelen van a történeteknél, akkor állíthatja, legalábbis állíthatta, hogy érzéki tanúja volt egy születésnek, anya és gyermeke születéskor jelenvaló összetartozásának, együttes jelenlétének.” vö.: Jacques Derrida: *Ki az anya?* (ford.: Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán). Jelenkor, Pécs, 1997, 7–58, 45.

A tanú-tanú értelmében Jézus tanú lehet önmaga és Isten előtt, bizonyoságot téve haláláról és ennek ellenére is megvallott hitéről. Ezen tanúságtétel viszont nem válik nyilvánossá, csak utólag, a márki elbeszélés által.

16 A passiótörténet egyes szám első személyű átírata vita tárgyát képezi a recepcióban, a krisztusi áldozat imitációjának eltérő interpretációs lehetőségeit felmutatva:

Radnóti Sándor szerint „[...] nem azért, mert a történet másolója/leírója vagy bárki más e történet referensévé, magává a *vir dolorosus*szá válhatna, s ezzel létrejöhetne olyan hasonmás kapcsolatot Krisztus és egy ember között, mint például Dürer önarcképén vagy Miskin herceg esetében. Mégis, ahogy az archaizmus távolít, az énelbeszélés közelít, jelen idejűvé tesz, s ha a feltámadás nem is, a szenvedés és a halál minden embernek kijut.

In: Radnóti Sándor: *A süketnéma Isten* (Esterházy Péter: Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat). Forrás: <http://www.holmi.org/2014/09/radnoti-sandor-a-suketnema-isten>, letöltés ideje: 2016.07.23.

Az ÉS-Kvartett beszélgetésének szerkesztett változatában Visy Beatrix értelmezése éppenhogy az áldozatvállalás szingularitását hangsúlyozza: „az emberiség számára kinyilatkoztatott alaptételnek az egyetemessége számolódna fel az által, hogy átkerül első személybe. Tehát hogy mintha maga a passió végigjárása már csak az énen belül történhetne meg. És ennek univerzális, katolikus érvénye felbomlana a XXI. századra.”

vö.: *ÉS-Kvartett Esterházy Péter Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat című regényéről*. In: Élet és Irodalom, 2014. december 5.

Az utólagos tanúsítás azonban nem csupán a passiótörténet iterációjában képződik meg, de a szerzői önreferencialitás játékában, az életmű kontextusában is: az imitatio Christi gondolata ugyanis a *Harmonia caelestis* lapjain is szerepel, „édesapám” testamentumaként: „a könyv alap-gondolata pofonegyszerű, olyan pofonegyszerű, hogy ha az ember nem vigyáz, könnyen el is felejt. Arról volna szó, az a centrális lényeg, hogy a világon mindenki, az utolsó szálig mindenki Jézus Krisztus, és mindenki föl is van feszítve. Ez volna az, amit ő mindenképp világossá szeretne tenni, és hogy a fiú erről ne feledkezzék meg, történjék bármi, ezt ne merészelje elfelejteni.”¹⁷ A *Harmonia* felidézett szövegrészlete az írást apai hagyományként állítja középpontba, de az irodalom testamentáris funkciójának érvényesítését „édesapám” részegsége a vonatkozó passzusban legalábbis megkérdőjelezheti az olvasó előtt, és ugyanilyen kétségessé teszi a krisztusi passió, a szenvedés és megváltástörténet egyébként sem egyszerű teológiai-narratív mintázatainak értelmezési lehetőségeit is. A *Márk-változat* és a *Harmonia caelestis* Krisztus-történeteinek párhuzamos olvasása sem könnyíti meg az „Esterházy-evangélium” megfejtését, hiszen azt saját és kölcsönzött szövegek folyamatos differenciája alapozza meg, amelyben a „jó hír” az imádkozás és lejegyzés egymást minduntalan újraértelmező variánsaiban születik meg. A szövegek eme játéka mellett nem feledkezhetünk meg a hitvallás irodalom általi színrevitelének problematikus voltáról sem, amely hit és irodalom diszkurzív távolságából fakad, hiszen a hitéletet valójában nyelven kívüli tapasztalás alapozza meg. Amennyiben viszont a hitről való tanúságtéves felől szemléljük az imádság kérdését, ebben a könyvben nem feltétlenül az irodalomtól való eltávolodás felé halad az elbeszélés menete. Úgy tűnik, a *Márk-változat* „irodalmi problémája”, tétje éppen a *Harmonia caelestis* öröksége: az imitatio Christi tanúságtétele, könyv általi megőrzése. A Krisztus melletti őrzés, virrasztás lehetősége az imádságban, az imádság által, a bibliai történet egyes szám első személyű átiratával. A néma tanúságtétel ezért adhatja át helyét az elbeszéltnak, vagyis az írásnak, amely az „igazi” (az eredeti, jézusi) tanúság megismétlésére tesz kísérletet, eleget téve a virrasztásra való felszólításnak.

A szöveg kijelöli a tanúságtéve személyét is Simon nevének említésével. A krisztusi intés ugyanis neki szól: „mondám Péternek: Simon, aluszol-é”. (A márk evangéliumi részlet egyes szám harmadik személyű leírása így hangzik: „azután visszatére és aluva találá őket, és monda Péternek: Simon, alszol? Nem bírtál egy óráig vigyázni?”) Tanítványát, a későbbi egyházalapító apostolt Jézus annak eredeti, még az elhívás előtti héber nevéen szólítja meg¹⁸, amelynek etimológiája a héber 'hallgatás, figyelem' szóig vezet, annak múlt idejű formájából származik a 'Semaél', 'Isten meghallgatott', s ennek kicsinyítő alakja a gyakori 'Simon' személynév, ebben az értelemben olyasvalakit jelölve meg, aki Isten által meghallgatott.¹⁹ A név performatív ereje azonban önnön kudarcát látatja be a szövegekben: a figyelő nem képes beteljesíteni a személyére bízott szerepet: sem hallás, sem látás által nem válik megfigyelővé, de hallgatóvá sem. Az áruulás estéjén pedig nem válhat Isten által meghallgatottá sem, hiszen nem szól sem Istenhez, sem Jézushoz, nem válik részesévé az imádságnak. Nem lehet hiteles tanú sem mestere, sem önmaga, sem pedig a történetét elbeszélő evangélista előtt, így a megnevezés sem lehet identikus. Márk (az eseménye-

17 Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. 309.

18 „És választá tizenkettőt, hogy vele legyenek, és hogy kiküldje őket prédikálni, És hatalmuk legyen a betegeket gyógyítani és az ördögöket kiűzni: Simont, a kinek a Péter nevet ada;” (Mk 3, 14–16)

19 vö. a Bibliai lexikon szócikkével

Herbert Haag: *Bibliai lexikon*. Bp.: Szent István Társulat, 1989.

ket tekintve) utólagos leírása az apostolt mint elbeszélő tanúját említi meg, és immáron Péternek nevezi – az evangélium szerzője más távlatból tekint Krisztus tanítványára, és időközben megismerve az apostol egyházszervező tevékenységét, valóban Krisztus „kösziklájaként” azonosíthatja, így ez a tulajdonnév az utólagos elbeszélés keretei között hitelessé válhat.

Az Esterházy-szöveg iteratív megnevezéseivel az elbeszélői szerepjátszásra is reflektál: Simonként az elbeszélő-tesvérpár fiatalabb, némán szemlélődő, Péterként pedig az idősebb tagjára utalhat. A névadás gesztusa hangsúlyozza a két elbeszélő fivér alakjának elválaszthatatlanságát, azonosságukban egyúttal felismertetve különbségüket is – az Egyben ott lévő Másikat: „*mondám Péternek: Simon*”. Mi több, a zárás elbeszélőmódjának grammatikai formája tovább bonyolítja a narrációban rejlő szereplehetőségeket. Az alvó Simon ugyanis, mint láttuk, nem képes hiteles tanúvá válni, így sem ő, sem másik alakváltozata, Péter nem lehetnek hiteles elbeszélők. Helyükbe lépve, a szereplői távlatváltásnak köszönhetően az elbeszélő Jézusként, egyes szám első személyben meséli el újra „saját” szenvedéstörténetét.

3. Az imádságok archívuma

3.1. Az „*imitatio Christi*” megírt tanúságtétele: az imádságtól az evangéliumig

A Krisztusról való tanúságtételest a halál eseménye előzi meg, illetve foglalja keretbe: a nagymama halálát követően az egyik fivér, majd a „testvérgyilkosság” után a másik jegyzi le az örökül kapott történeteket, amelyeket a keresztre feszítés leírása zár le. A történetátadásnak ez a módja alapozza meg az írás testimoniális jellegét, ezáltal válik a szöveg maga olyan tanúságtétellé, amely egyúttal a sajátta tett Másik mellett, mintegy helyette is tanúskodik. Az írás hátrahagyásának gesztusában Derrida hangsúlyozza a nyomhagyás szándékát is: „egy írott tanúság nyilvánosabbnak tűnik, tehát, mint sokan gondolni vélnék, jobban megfelel a tanúság lényegének, vagyis annak, ahogyan az túléli a hagyományozás bizonyágtételének próbáját”.²⁰ Az írásos tanúságtételest mindazonáltal veszélyeket is rejt magában, hiszen elszakadva a történetmondótól, a távolítás eszköze is lehet. Nem véletlen, hogy a halál alapozza meg az elbeszélést a szereplői-szerzői nézőpontok távlatában: az írás mindig a szóbeli közlés megszakadásával, a történetmesélő halálával áll összefüggésben. Belátva a mediális elválasztottság tapasztalatát, ti. azt, hogy az írott szöveg mindig utólagosságot jelent a szóbeli megnyilatkozásokhoz képest, számolni kell a veszéllyel is, hogy a történet megalkotásának ez a módja leválik a tanúságtételestől, függetlenné válik tőle.

Az Esterházy-szöveg elbeszélése différence-ként születik meg, amennyiben a megszólaló vagy lejegyző minduntalan más történetét veszi át és alakítja tovább. Az írás önnön mediális természetéből eredő műveletei reflektálódnak a mű szövegalkotó gyakorlatában, figyelmeztetve arra, hogy „maga az írás is olyan technikai pozitivitást generál, amelynek az adresszálsági átviteli és rögzítési eljárásai nem magától értetődő műveletek, hanem mindig legalábbis retorikai-textuális

20 Jacques Derrida: *Kivéve a név*. In: Jacques Derrida: *Esszé a névről* (ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán), Jelenkor, Pécs, 1995, 51–105, 59–60.

felülírást tesznek szükségessé”.²¹ A közlésmód, a hagyományozás az elbeszélés előrehaladtával hangsúlyozottan szkriptuális jelleget ölt a könyvben: „fájdalommal, erővel és fájdalommal nyomom a ceruzám. A bátyám ceruzája, a bátyám füzete, de most már az enyém. Mindegy, kié, ceruza, füzet, csak fogadja be az írást.” (98.) Ezek szerint az elbeszélés tétjévé mégiscsak az írás hátrahagyása, annak rögzítése válik, a tanúság írásba foglalása viszont próba elé állítja a lejegyzőt: „most mi lesz”. (98.) A történet továbbírásának, megalkothatóságának problémafelvetéseként is értelmezhető kérdésre elbeszélői távlatváltással érkezik válasz: Jézus kereszthalálának elmesélése zárja a bejegyzéseket, egyes szám első személyben elmondva. „Ekkor pedig nagy felszóval kiáltván meghalék. És az templomnak kárpitja kétfelé hasada, felitől fogva mind az alsó részeig. És amikor látta volna az centúrió, ki nékem ellenében áll vala, hogy én felszóval kiáltván holtam volna meg, monda: Bizony, ez ember Istennek fia vala.” (98.)

A Krisztusról való tanúságtételek sora végül az öntanúsítás olyan beszédtevével zárul, amely további kérdéseket nyit meg a befogadói tudat számára: az elbeszélő ugyanis önnön haláláról tudósít, s nem a jövőt (ti. saját eljövendő keresztfeszítését) megjósoló gesztussal, ahogyan arról a márki evangélium²² beszámol, hanem a halál utáni események felől (post Christum mortum) visszatekintve. A szöveg nem teszi egyértelművé (ezúttal sem), hogy az önnön halálát utólag elbeszélő, immár feltámadott Krisztus szavai volnának ezek – a feltámadás bizonyossága ugyanis sehol sem reflektálódik az elbeszélésben. Ezért valószínűbb, hogy a saját halálról való tudósítás azon szövegalkító eljárásnak köszönhető, amely a korai Esterházy-prozára is jellemző volt: az elbeszélői szerepek felcserélése, távlatváltása által: ahogyan a halott édesanya is hanghoz juthatott *A szív segédigéiben*, fiúsíratóvá fordítva a korábban még az anyát gyászoló elbeszélést. De az állandó perspektíva-váltásokat figyelembe véve elképzelhető, hogy testvére szerepét átveve az életben maradt, korábban néma fivér szólal meg, egyszerre válva az áldozatot átélő, beteljesítő és azt rögzítő szemlélőjévé a krisztusi szenvedéstörténetnek. Ezt elfogadva az *imitatio Christi* olyan tanúságtételéig juthatunk, amely az elbeszélői szerepek differenciájában egyszerre válik hitelessé önmaga és az eseményeket kísérő szemlélő előtt: Jézus szerepébe helyezkedve az elbeszélő megismétli a passiót. Az imádság általi virrasztás korábban tett ígéretének tesz eleget a megszólaló, az egyszer már kudarcot vallott tanúságtételek helyettesítéseként, az imádságtól a keresztdozott vállalásáig, az elárult másikkal való azonosulásig. A jézusi magatartás megismétlésének ezen formája olyan önfelmutató gesztus, amely a fiúság bizonyosságát („bizony, ez ember Istennek fia vala”) alapozza meg a passiótörténet szemlélője előtt. Ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy a hitelesítés külső referenciákra szorul: az önmagaság-önazonosság kimondása csak egy másik, külsődleges szemtanú (a centúrió) által igazolható: a beszélő saját magáról szerepei által, magától különbözve, utólagos hitelesítés árán tehet tanúbizonyságot.

Az önazonosság felismertetésének adománya még háromszor szerepel Esterházy könyvében, a végső lezárás előtt: három, változatlan formában közölt, százas számmal ellátott mondatban. A hármasság és a bizonyágtétel a passiótörténet kontextusában újabb asszociációs sort indít el: Péter

21 Lőrincz Csongor: *Medialitás és diskurzus*. In: *Történelem, kultúra, medialitás* (szerk. Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter). p.: Balassi, 2003, 156-173, 162.

22 vö. Mk 8,31; Mk 14,20–28; Mk 14, 41–42.

árulásának történetéig vezet.²³ Ám míg az ismert történet leírásának a *Harmonia caelestis* világában fontos szerep jutott, a Márk-változat egyik elbeszélője sem szól Krisztus háromszori megtagadásáról. Mi több, az a kötet végi jegyzetek közül is hiányzik, noha a szerzői névvel való játék, hitvallás és tagadás kérdései meghatározó részei a szövegalkító eljárásoknak. A péteri árulásról Hermann Timm Márk-elemzése is fontos meglátásokat tartalmaz, úgy találja, a tanítvány személyében az árulás éjszakáján az evangéliumi elbeszélés Krisztus-történetének utolsó tanúja tűnik el, aki bizonysgot tehetne Mesteréről: „Péter Jeruzsálemben, a Dávid városában, a szenvedéstörténet csúcspontján, hagyja, hogy a tények félrevezessék, megtagadja Jézust, így aztán vele, az apostolok fejedelmével, az olvasói színpad utolsó beavatottja is eltűnik [...]”²⁴ A tagadás elhallgatása, némasága által válik egyszerűen „beszédessé” az „egyszerű történet”: a jézusi imádság megismétléséről a kereszttádozaton át a Jézus Krisztus melletti tanúságtévésig jut a szöveg: az árulás helyébe ezúttal a háromszori bizonyágtévés lép. A kötet recepciójának egyik leginkább vitatott kérdése is az, hogy a kereszthalál egyúttal a megváltás (ti. a *feltámadás*) ígéretként is olvasható-e. A szöveg a válasz tekintetében néma marad, még a jézusi csodatételek hagyományozója, a nagymama történetei közül is hiányzik a halott feltámasztásának evangéliumi leírása. (Igaz, visszatekintve a vonatkozó újszövetségi sorokra, Jézus maga tiltja meg a nyilvánosságra hozatalt, némaságot parancsolva a szemtanúknak: „*ő pedig erősen megparancsolá nekik, hogy ezt senki meg ne tudja.*”²⁵)

A kötet utolsó haláleseménye, Jézus kereszttádozatának harmadszori megismétlése (a harmadik század számú mondatban) mindazonáltal véget vet az írásnak, mégpedig a megidézett evangélium kezdő soraival²⁶: „bizony, ez ember Istennek fia vala. Szent Márk írása szerint való evangélium. Jézus Krisztusnak, az Isten fiának Evangéliomának kezdeti. Mint meg vagyon írva az prófétáknál: Ímé, én elbocsátom az én követemet az te orcád előtt, ki megkészíti az te utadat te előtted. Kiáltó szó az pusztában:

23 A történet a márk evangéliumban is olvasható, vö: Mk 14, 29–31 és 66–72.

A péteri árulás a *Harmonia caelestis* szövegei között is felbukkan, az árulás és imádság kontextusában, a szerzői névvel való játékban egyaránt. A regényben ugyanis egy imádságkönyv olvasásához az elbeszélői perspektíva önértelmező passzusa rendelődik: „sétálni evvel a könyvvel és olvasni, szerettem. Ekkor láttam magamat kívülről, és az, kit láttam, nagyon tetszett, szerettem. [...] Latinul a Confiteort szerettem mondogatni, et vos fratres orare pro me ad Dominum Deum nostrum. Magyarul pedig újra meg újra a Péter árulását...” (466.)

vö: Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*, 466.

24 Hermann Timm: *Sub contrario. Márk evangéliumának krisztopoétikája* (ford. Joós Katalin). In: *Narratívák 9. Narratív teológia* (szerk. Horváth Imre, Thomka Beáta). Kijárat Kiadó, h.n., 2010, 240–250, 247.

25 A halott feltámasztása mint Krisztus egyik csodatétele a márk írásban is szerepel: Mk 5,35–43. Az evangélista beszámol arról, hogy Jézus feltámaszt egy kislányt, a zsinagóga fejének gyermekét. Az elbeszél evangéliumi történet szerint Péter apostol kiválasztottként szemtanúja lehetett a csodának, melyről azonban Jézus valamennyi jelenlétőnek hallgatást parancsolt.

26 Érdemes összevetni az eredeti bibliai szöveggel a részletet:

„A Jézus Krisztus, az Isten Fia evangéliumának kezdete, A mint meg van írva a prófétáknál: Ímé én elküldöm az én követemet a te orcád előtt, a ki megkészíti a te utadat előtted; Kiáltónak szava a pusztában: Készítsétek meg az Úrnak útját, egyengessétek meg az ő ösvényeit: Elóáll vala János, keresztelvén a pusztában és prédikálván a megtérésnek keresztységét a bűnösöknek bocsánatára.” (Mk 1, 1–4)

A *Márk-változat* ugyan szó szerint másolja az evangéliumi bevezető első felét, ugyanakkor nem említi meg Keresztelő Szent János fellépését, sem más küldött nevét. A tanú neve hiányzik az elbeszélői szövegből, s ugyanígy elmarad annak közlése is, miről is kellene tanúságot tennie. A „regényből” kimaradt részlet jelentőségét erősítik az elemző meglátásai is: „az elbeszélő [ti. Márk – K.V.] az evangélium kezdetétől fogva bemutatta, ahogy Keresztelő János (1, 1–8), majd Jézus működésében valóra válik az Őszövetség.” A prófétai (proleptikus) tanúságtévés érvényessége hiányzik ilyen módon az Esterházy-szövegből, az isteni ígéret beteljesítésének hiteles tanúsága. (A szóban forgó tanulmányra E.P. jegyzetei [sic!] is hivatkoznak: Martos Levente Balázs: *Jézus szenvedésének története Szent Márk evangéliumában*. In: *Vigilia*, 2014/4, 251–259, 256.

Nincs vége. Ez a befejezés.” (100.)

A Krisztusról való írott tanúság (a kötet) zárata, mint látható, arra a tanúságtevésre (a márki evangéliumra) referál, amely szintén korábban megírt (proleptikus) szövegek (Ézsaiás próféta könyvei) tanúságára hagyatkozik. Esterházy elbeszélése egymásba íródó textusok szemioízisában nyomatókosítja: „*nincs vége. Ez a befejezés.*”

A zárlat feltűnő sajátossága a korábbi számozott mondatokhoz képest az elbeszélői perspektíva hiánya, ill. annak személytelen volta. A korábban megismert szereplők egyikéhez sem köthető a megszólalásnak ez a módja, hiszen akárcsak Krisztus tanítványai és követői az eredeti márki történetben, úgy tűnnek el az újraírt evangélium szereplői mindannyian az elbeszélés végére. Noha hit és imádság néma és kimondott tanúságtételei, mint láttuk, egymást követik, értelmezik vagy írják újra, végül az események valamennyi szemlélője beleíródik a füzet/könyv médiumába. Az írás gesztusa által saját magukat „elbeszélte elbeszélővé” avató szereplők saját történetükbe zárva maradnak, így legvégül csak egy külső szerző tehet tanúságot Krisztusról s a róla szóló elbeszélésekről: Márk s a „*Szent Márk írása szerint való evangélium*”. A *Márk-változat* átírata azonban módosítja az eredeti szöveg bevezetőjének hangsúlyait: az újszövetségi elbeszélés indításakor még csupán az elbeszélő (az evangélista) lehet tudatában annak, hogy Isten Fiáról beszél, a Megváltó „jó hírét” közvetítheti. Az Esterházy-olvasó számára azonban, a kötet végén, a bibliai passiótörténet ismeretében kétségtelenül érvényt szerez a tanúságtevés a teogenikus azonosításnak: „*bizony, ez ember Istennek fia vala*”.

Azzal, hogy a forrás-evangélium bevezető, keretszerű sorai Esterházy könyvében az elbeszélés végére kerültek, korábbi írástechnikáját ismerteti fel a szerző: a szöveg önmagára zárulását alapozza meg. A zárlat külső, textuális referenciái (ti. az evangélista bevezetőjének iterációja) révén nyomatókosítja a szöveg elbeszélte mivoltát, amely magában foglalja s valóban egyszerre idézi meg kezdetet és véget. A kereszttáldozat mint zárlat és a nyitójelenet, a születés eseménye mint élet és halál metaforái keretezik az evangélium Esterházy által újraírt változatát, amely ilyen módon zárt egészet alkot ugyan, ám a szöveg diskurzív játékában minduntalan új, magához hasonló és magától elkülönülő tanúságtételeket hoz létre.

3.2. Az evangélium mint archívum

Krisztus kereszttáldozatának leírásával az elbeszélés menete ugyan megszakad, de a történet nem fejeződik be. „*Kiáltó szó az pusztában:*

Nincs vége. Ez a befejezés.”

A márki pretextus bevezetőjéből megidézett „*kiáltó szó*” Esterházy szövegében már nem köthető Keresztelő János Jézus tanításait előkészítő tevékenységéhez, sőt, egyik korábbi szereplői távlatához sem. Valamennyi megismert elbeszélői perspektívától megfosztva, grammatikai azonosíthatatlanságával, személytelen bejegyzésként ebben a kontextusban nem újabb történetet vagy tanúságtételt vezet be. A pusztába kiáltó szóra ezúttal az írás hiánya, az üresen hagyott sor felel, így a szó paradox módon a hallgatás metaforájává válik – kimondva és leírva egyaránt. A szöveg külsődleges jegyei, a központosítás, tipográfia is a némaság jeleivé válnak, hiszen a kettőspontot követő, részletező magyarázat hiánya csupán üres helyként mutat vissza a referencia nélkül maradó kiáltó szóra.

Az utolsó számozott mondatfolyamtól, így a márki elbeszélés megismétlésétől tipográfiaileg is elválasztott (szünetet követő, új bekezdésben és nagy kezdőbetűvel írott) megjegyzés azonban újabb távlatokat ad az értelmezésnek: *Nincs vége. Ez a befejezés.*”

A minden valószínűség szerint szerzői utalással fejeződik be az evangéliumi átirat, a tanúságtételek sorozata a műben. A korábban a némaságot intencionáló szövegbe (vagy épp ellenkezőleg, attól elkülönülve, azt követve, netán felülírva) talányos módon íródik be a zárlat. A „*nincs vége*”-kifejezés utalhat a befejezetlenül („vég nélkül”, töredékben) maradt történetre, ám egyúttal a vég nélküliség másik értelmére, mint végtelen, határtalan dologra, ekképpen pedig a szövegalkotás variábilis voltára is. Az előbbi a szöveg s evangélium kereszthál általi elnémulását láttathatja be, míg a második lehetőség szerint az egyes elbeszélők szövegei mintegy archívumként hozzák létre a tanúságtételek sorát a könyvben.

A kötet befogadástörténetében szinte azonnal elemzés tárgyává vált az archivárius jelleg, s nem véletlenül: a lejegyzők, történetmondók maguk válogatják össze a közvetített eseményeket, legyenek azok a jézusi élettörténet darabjai, a kitelepítésbeli mozaikok vagy épp a gyermeki távlatból értékesnek tartott, gyűjtenivaló szavak. L. Varga Péter fontos meglátása szerint azonban az írás „veszélyeket ugyanúgy tartogatott, mint kihívásokat: a *Márk-változat* bibliai kontextusa és az annak alapjául szolgáló szöveg mint pretextus, mint betű szerinti anyag, mint szellemi ideológiai horizont és mint régészeti lelőhely olyan perspektívák létrejöttére biztosított lehetőséget, amelyek eladdig nem mutatkozhattak meg vagy nem álltak rendelkezésre.²⁷

S valóban, Esterházy második „egyszerű történetének” narratív szerkezetében is egyrészt a pretextusét másolja, amennyiben az elbeszélés elbeszél (azaz írott) jellegét, az írás színrevitelének folyamatát hangsúlyozza. Isten „jó hírének” ugyanis leginkább a márki változatában válik hangsúlyossá a szöveg megalkotott volta – erre az evangélium több elemzője is figyelmeztet, Hermann Timm pedig a márki krisztopoétika vizsgálatakor a szöveg mediális sajátosságaira is felfigyelt: kiemeli az újszövetségi epizódot (ill. annak leírását), amikor a passiótörténet utolsó szemtanúí, az asszonyok elmenekülnek az üres sírbolttól. „Ezzel az elbeszélés utolsó áthagyományozói is elhagyják a színpadot, illetve [...] kénytelenek elhagyni a színt, annak érdekében, hogy a történetek reprezentációjának médiumaként egyes egyedül maga az elbeszélés maradjon fenn. A cselekmény kizárólag az olvasó számára bontakozik ki a maga lekerekítettségében. [...] »Márk – az olvasót mindvégig szem előtt tartva – az üzenet közvetítőjének szerepét minden más szerep kizárásával sajátítja ki. Ilyen módon helyezi saját magát a könyv végén az evangélista szerepébe, aki a jó hírt hozza.« [...]»

Márk az evangéliumot »saját könyvének irodalmi metonímiájává tette.« Könyve maga az üzenet, az evangélium, nem csupán tartalmazza azt. This medium is the message.²⁸

Ennek nyomán végigtekintve a *Márk-változat* szerkezetén, szembevetendő, hogy a megalkotott kötet szerkezetét tekintve is iterábilis a választott forrásával. Az újszövetségi leíráshoz hasonlóan Esterházy elbeszélőitől is fokozatosan vonódik meg a saját (vagy annak tekintett) hangjuk, és a megalkotott könyv médiumába íródva tanúskodnak hitről, imádságról, életről és halálról. A szövegalkotásnak ez az attitűdje, kijelenthetjük, korántsem állt távol Esterházy Péter írói gyakorlatától. Mi több, akárcsak korábban a *Termelési-régény* esetében, az újraírt passiótörténethez

27 L. Varga Péter: *Ex Libris*, Élet és Irodalom, 2015.január 30.

28 Hermann Timm: Sub contrario. *Márk evangéliumának krisztopoétikája*. 247–248.

a szerzői elbeszélés (a szerzői név is Péteré, a jegyzetek aláírója pedig: „E. P.”) magyarázatokat is fűz, s a „fivérek” által lejegyzett történetek („főszöveg”) és az ahhoz fűzött kommentárok sokaságából áll össze a könyv, az evangélium Esterházy-féle változata.²⁹ Az elbeszélők által megírt füzet könyvként való megszerkesztése, prezentálásának szerzői gyakorlata tekintetében ugyanakkor meg is haladja az életmű korábbi darabjait. Valóban archívumot tarthat a kezében az olvasó, amelynek történetei a halál elbeszélése felé tartanak.

Végezetül, mint láttuk, a mű magára zárul ugyan, felmutatva a megváltásról való teljes némaságot, a szavak önmagukon túlmutatni képtelen némaságát is. Ugyanakkor a történetek az archívum keretei között hiteles tanúságot tesznek Jézus Krisztus mint Isten fia, ill. az imitatio Christi gondolata mellett, idáig pedig a szerző egyik szövege sem jutott még. Ebben rejlik a *Márk-változat* csodája, amely nem isteni kinyilatkoztatás ugyan, de az Esterházy-életmű „jó híreként” tanúskodik önmagáról.

A könyv megjelenésekor még nem sejtettük, milyen kevés idő adatik az író és az alkotói pálya számára, s hogy az írás végérvényesen átadja a helyét az olvasás idejének. A mindenkori olvasó számára azonban lezárhatatlan feladatot tartogat az *Esterházy*-archívum: „meta-archívum nem létezik [...] Az archívum bekebelezi a vele kapcsolatban összegyűjtött ismereteket, növekszik, felduzzad, az auctoritas vonatkozásában is nyer. Ám ennek következtében egy csapásra elveszti abszolút, meta-textuális tekintélyét, melyre igényt tarthatna. Sohasem lesz maradéktalanul objektíválható. Az archivárius maga is archívumot teremt, minek következtében az archívum sohasem záródik le. A jövő révén újra nyitottá válik.”³⁰

29 „Az áttestálódott füzet olyan önértelmező motívum, amely a hagyományra mint adományra, megelőzöttségre, támasztékra és feladatra is utal. Az átírás, a másolás, a variáció kiterjed az első szám első személyű grammatikai formába átírt Márk evangéliumára, a nagymamának, az apának, az anyának és másoknak a kitelepítés történetét referáló, lejegyzett szavaira, a bátytól megörökölt füzetre, sőt a jegyzet tanúsága szerint a regény írását tematizáló, előkészítő, hitelesítő és ironizáló jegyzetfüzetre is” – írja Szirák Péter. Lásd még: Szirák Péter: A néma és a beszédes hit tanúsága (Esterházy Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat*). 98.

30 Jacques Derrida: *Az archívum kínzó vágya. Freud impresszió*. 67.

Hogyan gondolkodunk a jazzről?

Beszélgetés Zipernovszky Kornéllal a műfaj hazai kibontakozásáról

Karap Zoltán

A Vörös Postakocsi online felülete 2018 januárjában abból a hiánypótló célból fogadta be a Wurlitzer rovatot, hogy a XX. és XXI. századi zenei különlegességekről, valamint a zenéről mint kulturális jelenségről a kortárs esztétikai, szociológiai, illetve zenetudományos ismeretek tükrében egyfajta átfogó képet tárjon az olvasók elé.

„Ennek a zenének soha nem volt méltó kritikai közege Magyarországon: a zenetörténészek nem tüntették ki érdeklődésükkel, az értő muzikusoknak nem kenyere a fogalmazás, az alkalmi tollforgatók pedig általában híján vannak a szakmai jártasságnak” – írja Turi Gábor *A jazz ideje* című könyvében 1999-ben, majd hozzáteszi: „A jazzmuzikusok úgy vélik, a zenekritikus nem más, mint frusztrált zenész.”¹ – Megnyugtathatom az olvasót, a Wurlitzer soron következő vendégéről sok mindent el lehet mondani, kivéve, hogy frusztrált zenész.

Zipernovszky Kornél zenei előképzettséggel rendelkezik ugyan, de magyar-angol szakon szerez diplomát, majd a '90-es években újságíróként helyezkedik el. Zenei érdeklődésének köszönhetően csakhamar jazzfesztiválokról kezd tudósítani, számos riportot készít magyar és külföldi előadókkal, majd a *Péntek esti jazz* című műsor társ-szerkesztője lesz, s közben egyre jobban megismeri a szakmát. Ezt követően már lemezkritikákat és portrékat is ír, 22 évvel ezelőtt alapító jazz rovatvezetője a Gramofon Klasszikus és Jazz magazinnak, amelynek valamennyi eddig megjelent számában ír a jazzről egyrészt kiváló szakírók, mint Bércesi Barbara, Friedrich Károly, Máté J. György, Matisz László, Szigeti Péter, Turi Gábor, másrészt muzikusok mellett, mint Deseő Csaba, Juhász Gábor, Párnicky András, stb. Sokak számára velük teremti meg azt a közbeszédet, amely a hazai jazzkritika alapjául szolgál. A 2010-es években külföldi tapasztalatai birtokában a jazz tudományos tárgyalhatósága kezdi foglalkoztatni, az ELTE Amerikanisztika szakos doktoranduszaként

1 Turi Gábor: *A jazz ideje*. Osiris, Bp., 1999. 11.

Karap Zoltán Kunhegyes, 1984, esztéta, zenész, novellista. A Debreceni Egyetemen szerzett filozófia tanári diplomát, majd doktori címet; a carPEDIgNem együttes énekes-gitárosaként kortárs költők verseinek megzenésítésével foglalkozik. Tárca-és esszénovellákat 2008 óta publikál. Jelenleg Nyíregyházán él.

bontja ki annak a lehetőségét, hogy a *new jazz studies*-zal foglalkozhasson. Ez a diszciplína a '80-as években jött létre Amerikában, és hamar elterjedt Nyugat-Európában, Ausztráliában, illetve Japánban.

Elhatározza, hogy ezt az új tudományágat és szemléletmódot meghonosítja a magyar tudományos és társadalmi diskurzusban, ezért egy informális hálózatot alapít Jazztanulmányi Kutatócsoport (JaTaKuCs) néven, amelynek tagjaival előadásorozatot szervez a Budapest Music Centerben szabadegyetemi jelleggel. Az előadók között van muzikológus, szociológus, pszichológus, zenetörténész, filmtörténész, zeneesztéta és még számos tudományos érdeklődésű kutató. Ezt követően a szegedi Americana nevű online szaklap különszámában Federmayer Évával közösen szerkesztik az első jazztanulmányi kötetet. 2017-ben egy nemzetközi szimpóziumot tartanak, ahol bemutatják a Havas Ádámmal közösen szerkesztett Replika társadalomtudományi folyóirat Jazztanulmányok című duplaszámát. Ettől kezdve elmondható, hogy a *new jazz studies* megjelent magyarul, a magyar folyóiratstruktúrában és közbeszédben. Heti rendszerességgel ír a jazzről (lemezkritikák, koncertbeszámolók stb.), az országban egyike azon keveseknek, akik hetente legalább egy jazz koncertet látogatnak. Jelenleg azon fáradozik, hogy a legújabb jazz-zel kapcsolatos kutatási eredmények a felsőfokú képzések tananyagában is megjelenjenek egy általa szervezett, „Bevezetés a jazztanulmányokba” című előadás-sorozat segítségével, és szervezi a Budapest 2019. február 8-9-én tartandó II. Nemzetközi Jazztanulmányi Szimpóziumot.

A szóban forgó jazzkritikust, jazztörténészt 2015-ben ismertem meg egy konferencián az MTA Zenetudományi Intézetében, ahol épp egy készülő tanulmányának témáját mutatta be, nevezetesen a XX. század első felében lezajló viszályokat a jazzbandek és a konzervatív zenei ízlést kiszolgáló zenészek társadalmá között. Miután egyre jobban elmélyültem a témában, be kellett látnom, hogy a jazz emancipációs küzdelmei a kommerciális és magasművészeti közeg közötti fennmaradásért, a műfajon belüli örökös megújulásért, a zenetudományos és művészetfilozófiai reflexiók kitüntető figyelméért ma is tart. Beszélgetőtársam, Zipernovszky Kornél jazz szakíró és szerkesztő munkássága kétségkívül fontos tájékozási pont a hazai jazzéletben, akárcsak a nagy öregek, Gonda János, Simon Géza Gábor, Turi Gábor, és a fiatalabb generációt képviselő Jávorszky Béla vonatkozó munkái. A Vörös Postakocsi nyomtatott számában most megjelenő interjú egy több órás beszélgetés kivonatolt változata, amelynek bővített, hivatkozásokkal és zenei illusztrációkkal kiegészített formája A Vörös Postakocsi Online felületén fog megjelenni.

Karap Zoltán: *Amikor ez az interjú elkezdődött, még csak közelgett a Nemzetközi Jazznap. Azóta többször is beszélünk a cikk kapcsán, s közben jócskán elmúlt az ünnep is. Hozzáteszem, kissé visszhangtalanul, s bár a Herbie Hancock által kezdeményezett április 30-ai Jazznapon közel 200 országban tartottak koncerteket, Magyarországon döntően a fővárosban található programokat az érdeklődők. Azon gondolkodom, vajon voltak-e kísérletek arra, hogy a közmédiában legyen valamilyen jazz tematikájú műsor mind a műfaj, mind a jazznap népszerűsítésével kapcsolatban?*

Zipernovszky Kornél: Ma is vannak. Ez egy hosszú történet, miután én a közszolgálati médiумokban kezdtem a pályámat, engem ez különösen érzékenyen érint. Szívfájdalmam, hogy nem tölti be a hivatását. Elsősorban a Magyar Rádió, mert a jazz legmegfelelőbb

médiума a rádió lenne. Az, hogy a magyar jazznek a presztízse visszaállt, de legalábbis följebb került az utóbbi 10–20 évben, az sajnos csak kis részben köszönhető a közszolgálati médiumoknak, holott nekik ez a dolguk volna. Jazzkritikusként meggyőződésem, hogy ennek a műfajnak olyan társadalmi és esztétikai értékei vannak, amelyeket közvetíteni minden közszolgálati médium feladata. Nem éjjel-nappal, de az már nem stimmel, hogy csak éjjel. Ha a rádiónál maradunk, itt az a begyöpösödött reflexeket idéző rettenetes hozzáállás dominál még mindig, hogy a Bartók rádióban a jazznek éjjel tizenegy órakor kezdődik a műsorsávja – miközben már lassan nincs olyan igényes rádió, a Tilos Rádiótól a Katolikus Rádióig, amelyben ne lenne nappal is jazz. Egyszerűen nem értem, hogy a Bartókon még mindig miért hiszik azt, hogy kortárs zenét, operát, vagy most már filmzenét lehet adni reggeli előtt, ebéd után, de jazzt nem. Miközben azt le kell szögezni, hogy erről a civil kezdeményezésünkről, hogy ingyen koncertek legyenek a Nemzetközi Jazznap alkalmával Magyarországon, ez volna a „Jazznap.hu”, a Bartók Rádió heti jazz-magazinja öt éve mindig részletesen beszámolt – de hát azt a műsort is éjjel sugározzák.

K. Z.: *Úgy fogalmaztál, hogy a magyar jazz presztízse visszaállt. Mihez képest? Az olvasmányélményeimből kiindulva a '70-es évek korszaka tűnik az aranykornak, amikor kb. 40–50 klubról lehet tudni, amelyek önszervező módon működtek a megyeszékhelyeken. Ez a klubmozgalom mennyiben volt releváns akkor, illetve van-e ennek ma jelene, jövője?*

Z. K.: Annyi változás történt kulturális-politikai értelemben Magyarországon, hogy én nem tudom a mai helyzethez hasonlítani a '70-es évek klubmozgalmait. Nem is nagyon van már közvetlen túlélő, aki akkor is aktív tagja volt a jazzéletnek, és most is. Most nem sokkal Babos Gyula halála után beszélgetünk. Ő ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely a '60-as évek végén indult, de a '70-es években lett népszerű, és ennek a háttere főként az egyetemi, városi, illetve vidéki klubokban megjelenő közönség volt, amelyikre most utalsz. Ha nagyon felületesen akarom trendek és évtizedek mentén végigkövetni a magyarországi jazztörténetet, akkora '80-as évekkel kezdeném, ami az egész világon a kommercializálódás konformizmuskora volt. Ez a magyar jazzre is vonatkozott, miközben kisebb-nagyobb csatornák is megnyíltak, például a Magyar Rádió még Kiss Imre diktatórikus rovatvezetése alatt is legalább két nagyobb vidéki fesztivált szervezett évente. Tehát a '80-as években volt egy általános kiteljesedés, ami részben a lemez- és fesztiválpiac kinyílásának volt köszönhető, de ez olykor a minőség rovására történt. Én akkoriban már rendszeresen jártam jazzkoncertekre, és úgy érzem, nem tettek meg mindent a mainstream jazz-zenészek, hogy friss, izgalmas maradjon a produkciójuk.

K. Z.: *Kikre gondolsz?*

Z. K.: Inkább az általánosság szintjén lehet kijelenteni, hogy a hiánygazdálkodás jellemzői a zenei piacon és az ideológiai korlátok a nagyobb közönség irányába korlátozták a lehetőségeiket, hogy egy kidolgozott produkciót szélesebb körben bemutassanak, a repertoárjuk nem frissült kellő tempóban. Sajnos baromi kevés lemezt adtak ki akkoriban, ráadásul a meglévő rádiófelvételek is részben le lettek törölve. A jazztanszakon első sorban oktattak mainstream mellett létezett a Szabados-iskola, ami a '80-as években már nagyobb nimbusznak örvendett, mint korábban. Volt persze valamennyi átjárás a két tábor között: Kőszegi Imre pl. játszott a Szabadosal is, azután inkább csak mainstreamet. Szabados

kérlelhetetlensége, kompromisszumokra való képtelensége bizonyos témákban felkiáltójel volt. Főleg azok szemében, akik az autentikus kultúrát kérték számon a jazzen, és ezt Szabadoséknál megtalálták, vagy különböző okokból olyan élményeik voltak, amelyek megtartották számukra a népi kultúra, a népdal, a néptánc aktualitását.

K. Z.: *Lehet azt mondani, hogy minimum három nagy tábort lehet egymástól megkülönböztetni?*

Z. K.: Inkább három uralkodó stílárís megközelítést: a legkommerszebb irányba a jazzrock volt nyitott, a mainstream a legszélesebb utca távlatát nyújtotta, több irányba nyitott módon, és volt a népi ihletésű vonal, amelyik az avantgárd felé tájékozódott, nem pedig a mainstream felé.

K. Z.: *A mainstreamet felfoghatjuk úgy, mint az amerikai jazz elsajátítása?*

Z. K.: Máshonnan közelíteném meg a kérdést. A jazz stílustörténetében a bebop után, ami egy elég forradalmi, ám rövid időszak volt, kialakult ez a bizonyos „középutas játék”, amikor standard [standard: jazz-ben használatos dalkészlet, ejtsd: sztenderd. A továbbiakban a szó ragozását az angolos kiejtéshez igazítva szerepeltetjük — a szerk.] alapon, óvakodva a bebop zaklatottságától, idegesség nélkül próbálnak jazzt játszani – bátran, de sokak számára lényegesen élvezhetőbben. Nem lépnek át bizonyos kereteket – miközben így is nagy játéktér áll a rendelkezésre. Ugyanakkor a mainstream is egy gyűjtőfogalom, mert ott van pl. a hardbop mint a bebop szólók házasítása az afro ritmizálással és a tempók lassításával. Ez lett a Blue Note stílus vejeje – a Blue Note és az Atlantic lemezcégek az ötvenes évek végétől ráálltak erre, és ez is kommercializálódott valamelyest. Már hódított a cool, ezután lett híres a Modern Jazz Quartett, és egyéb, a klasszikushoz közelítő irányok, de a lényeg, hogy a mainstream játékhoz ezen felfogások leghíresebbjei is mindig visszatérnek. Ebben az értelemben használom a mainstream fogalmat, tehát egy olyan gyűjtőfogalmat, aminek jellegzetességei jól felismerhetők. Mitől felismerhető a jazz? Mire mondja azt valaki, hogy ez jazz, és még másik ezer ember is ugyanarra a zenére ugyanezt? A jazz alatt a közönség többsége a mainstreamet érti. A mainstreamnek a hangszerelés, a dallam és a ritmus bizonyos komponensei meg a repertoár adják a keretét.

K. Z.: *Akkor úgy kérdezem, hogy Szabados szempontjából a mainstream jazz a zene (zeneipar) amerikanizálódását jelentette?*

Z. K.: Szabados esztétikai és stilisztikai szempontból egyszerre hajtott végre fordulatot. Amikor a free jazz nagy alakja, Anthony Braxton és mások találkoztak vele személyesen és a zenéjével, akkor ezt kezdetben nem is igazán értették. „Hogy lehet, hogy te olyan ugyanolyan következtetésekre jutottál, mint mi?” Ez nagyon érdekes korszak. Amikor az amerikai free jazz muzsikusok szakítottak az establishmenttel, a kommercializált, fehér uralkodó osztály által idealizált és kisajátított jazzképpel, akkor a jazz a '60-as években a fekete polgárjogi mozgalmak sodrába került. Ezt a szakítást az establishmenttel Szabadosnál, aki civilben üzemorvosként dolgozott Magyarországon, nyilván nem lehet kitapintani. Ő más úton jutott hasonló következtetésre, de az, hogy szemben állt a rendszerrel, teljesen nyilvánvaló. Csak Szabadosnál az autentikus kultúra felismerése politikai, filozófiai, ideológiai síkon ugyanúgy tetten érhető, mint a '60-as években az avantgárd jazz útjára lépett afro-amerikai zenészeknél.

K. Z.: *Avantgárd vagy free jazz?*

Z. K.: A free jazz egy teljesen idejétmúlt, mára szinte pejoratív fogalommá vált kifejezés, amivel már sokakat csak riasztani lehet. Nem is használják promóciókban, de olyan értelemben van létjogosultsága, hogy a szabad improvizációnak a jazz történetében azt a játékmódot jelöli, amelyben a tonalitás és a ritmika oly mértékben kötetlen, hogy sokkal inkább a zenei avantgárdhoz, mint pl. Count Basie big bandjének hangzásához, vagy Oscar Peterson triójának felvételeire hasonlít.

K. Z.: *Maradnék még a hazai klubéletet firtató kérdésnél.*

Z. K.: Aktívan éltem meg és elég közelről volt alkalmam megtapasztalni azt a sokkot, ami a rendszerváltás után érte a kultúrát, a jazzkluboknak is volt egy átmeneti időszakuk, csak a jelen évtizedben érték el a hosszútávú stabil működés létmódját. A cunami hullámvölgye magával hozta például, hogy a rádiós piacon 10 kereskedelmi rádió közül 8-9 ugyanazt a pop formátumot hozta, ugyanazt a néhány slágert játszotta, esetleg az egyik elektro, a másik hagyományosabb irányban. Emlékszem, az emberek úton-útfélen arra panaszkodtak, hogy nem lehet rádiót hallgatni, mert a popnak a popja megy minden rádióban, és egész egyszerűen nem lehet bekapcsolni még arra az öt percre sem, amíg egyik kerületből a másikba ér az ember autóval. Több pályázatot láttam, amit rádiós frekvenciákra jazz műsorprofillal adtak be, nem a Jazzy volt az első ilyen, de az mostanra már bizonyított, mint kereskedelmi rádió. Jelentős, bár fokozatos áttörés volt, hogy jazzműsorok is megjelentek, és az emberek már nem a legalacsonyabb igényű zenét akarták hallgatni. Ez a folyamat olyan trendet hozott magával, hogy a jazz rétegződésében már helye van a fiataloknak. Ugyanis a 2010-es évektől már elmondható, hogy színes jazzélet van Magyarországon. Salgótarjánban, Hajdúszoboszlón, Kecskeméten továbbra is van old-timer vagy ragtime fesztivál. De említhetném a big band kultúrát is: most volt Budapesten big band találkozó, amikor két professzionális big band, a Budapest Jazz Orchestra és a Modern Art Orchestra mellett legalább 10 vagy 20 részmunkaidős big band is fellép – de ők sem amatőrök. Kanizsán, Debrecenben, Szekszárdon, stb. és ezek összejönnek egy-egy találkozóra. A bigbandek általában mainstream zenét játszanak. Majdnem minden jazz stílusnak található itthon fesztiválja, törzsközönsége, sőt lemezvásárlói is vannak. Amikor a Müpa elhozza Mark Guilianát New Yorkból, telt ház van a kurrens, az egész világon a legnagyobb koncerttermetek megtöltő, hallatlanul gazdag műsorra, amit nemrégiben volt szerencsém látni, amikor tavasszal debütált nálunk. Innen le lehet menni nézőszámában egészen a Ráday utcai iF kávézóig. Itt játszik Fekete Pisti, vagy Halper Laci (direkt beceneveket mondok, mert országosan ismert, közvetlen figurák, és a közönség szereti őket), és nem lehet szabad asztalt kapni. Egyszóval: generációk szerint is, stílusok szerint is rétegződő jazzélet van, amire az én életemben korábban nem volt példa. A 2010-es évek a magyar jazz aranykora.

K. Z.: *Többször is újraolvastam a Magyar Jazzszövetség 25 éves fennállása alkalmából írt összefoglaló írást, amely 2015-ben jelent meg, és véleményem szerint fontos dokumentuma a tárgyalt korszaknak. Jól érzékelem, hogy az akkori helyzetleírásban még mérsékeltabb optimizmust képviselsz a mostanihoz képest? Az én olvasatomban ugyanis A hazai jazzélet a rendszerváltás óta című elemzésed két legfontosabb konklúziója az, hogy a jazzélet hazai kibontakoztatásának két legfontosabb szereplője az állami támogatás és a Jazzszövetség, s ha jól értem, mindkettőnek szük-*

sege van a megfelelő motivációra. Ez kétségkívül egy nagyon bonyolult kérdéskörbe vezet bennünket, ti. hogy a magyar jazz mint művészeti ág hazai és külföldi sikeressége mennyiben múlik az állami szubvenciókon, illetve az érdekképviselőten, és mennyiben a produkció minőségén. Talán kezdjük azzal, amit a leggyakrabban hallunk, és nem csak a jazz kapcsán: „több pénzt”!

Z. K.: A rendszerváltást követően ahogyan a kulturális intézményrendszer egészét, úgy a magyar jazzéletet is letaglózta, amikor az állami források elapadtak. Bár sok minden helyre került, struktúrák álltak fel, 2018-ban továbbra sem csak az előadó tehetségén múlik a hazai produkció sikere. Továbbra sincs a nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolódó, állandóságot képviselő jazzfesztiválunk. Miközben a Müpa, a BJC, az Opus, a Zeneakadémia, a Trafó, és az A38 fel tud vonultatni igazi világsztárokat Budapesten. Ahogy osztársadalmi szinten, úgy a jazz közegében is nagyon sok poszt-kommunista, a hiánygazdálkodásból itt maradt torz, vagy éppen vadkapitalista mechanizmus működik. Számomra az volna kívánatos, hogy ha valami kell a piacnak, éljen meg, ha pedig nem tudja magát eltartani, akkor valamilyen szubvenció által vagy valamennyire civil alapon tartsuk fenn – de ezt szakmai kuratóriumok döntsék el. Ezek a dolgok többé-kevésbé működnek, pl. az alternatív színházzal kapcsolatban. Mondjuk azt, hogy a populáris zenében is lehet találni pozitív példákat, de a jazz nem igazán sorolódik ide, nem is találta meg a helyét azokban a struktúrákban, amelyek már működnek. Ha szóba kerül a Jazzszövetség, mint a leghosszabb fennálló civil kezdeményezés, sok kritika éri azért, hogy ne egy zenészközpontú, hanem egy menedzsment-szemponitú szövetség legyen. A Magyar Jazz Szövetség választott elnökségi tagja voltam, amikor egy híres zenész kijelentette, hogy tulajdonképpen nincs szükség jazzkritikára. És ez szimptomatikus volt, az illető tudhatta, hogy nem egyedül vélekedik így. Később ez változott. Sokáig szerkesztettem a Jazz Szövetség hírlevelét, volt listing – felsoroltuk, ki, hol játszik –, és egyéb szakmai híreket közöltünk. Elsősorban objektív tényezők vezettek odáig, hogy nem vált komoly médiummá. Közben megjelentek új szakmai lapok, a média átalakult, de ezt a funkciót nem akarták betölteni. A Magyar Jazz Szövetség a fontos feladatok egy részét tudta csak ellátni: megpróbált pályázni és forrásokat teremteni, igyekezett nagyobb kört bevonni a tagok zenekarainál, például a Jazzünnepe fesztivált már szélesebb körben pályáztatják évek óta.

K. Z.: *Feltételezem, hogy a jelenlegi helyzetben, amikor a civil szervezetek osztársadalmi súlya nem lett nagyobb, nincs könnyebb dolguk.*

Z. K.: Nagyon kevés olyan példa van, mint Norvégia, ami a világ egyik leggazdagabb országa, és nagyon tudatosan építi a saját kulturális jelenlétét a világban. A kormányzat nagyon sok pénzt fektetett abba, hogy egyrészt a norvég kulturális életben minden művészi lehetőséget megragadjon és kifejtse, és a továbbiakban majd eldönti a piac, hogy ezek közül melyik marad fenn. Erről Stuart Nicholson *Is Jazz Dead (Or Has It Moved To A New Address?)* című könyve kiválóan beszámol, és arról, hogy még ennél is nagyobb pénzt adnak arra, hogy a norvég jazz külföldön is megjelenjen, minél méltóbb körülmények között. Tehát nem egy-egy befektető érdekeltségi körében van a dolog, mint gyakran Amerikában, hanem a kultúrpolitikai döntéssorozat eredményeképpen a szubvenció hosszú és átfogó jellegéről van szó. És erre lehet később hatékonyan magántőkét mozgósítani. Ilyen elvszerű kultúrpolitikai döntés nem sok országban segítette elő a jazz fejlődését.

- K. Z.:** *Amíg a '70-es '80-as években automatikusan hozzákapcsoltuk a műfajhoz a fiatalságot, addig ez mára inkább az idősebb, de legalábbis a kevésbé rebellis, középkorúak zenéje lett. Beszélhetünk-e arról, hogy a jazz célközönsége előregedett?*
- Z. K.:** A jazz-promóterek azért küzdenek, hogy a jazz közönségét folyamatosan fiatalítsák. De itt a folyamatosságon van a hangsúly. Nem érzékelek egy olyan folyamatot, aminek a végén már leoltják a lámpát, mert nincs senki a szobában. Én ezt az előregedést relativizálnám. Van olyan jazz, ami előregedett a közönségével együtt, és van olyan, ami újjászületett a közönségével együtt. A popból érkező zenék hoztak egy erős megújulást és közönséget is a jazznek. Ellenkező oldalról pedig, amit Wynton Marsalis képvisel, bár az ő műfajfelfogása elavultnak számít, nagy presztízst teremtett.
- K. Z.:** *Itt ugye most arról a Wynton Marsaliról van szó, aki 1997-ben az első jazz-zenészként vehetett át Pulitzer-díjat a Blood on the Fields című oratóriumáért, és aki 2004 óta a New York-i Jazz at Lincoln Center művészeti központ zenei igazgatója.*
- Z. K.:** Az áttörést számára az azonos évben klasszikus zenei és jazz kategóriában megnyert Grammy-díj hozta meg, ez neki sikerült először, amikor még nagyon fiatal, 22 éves volt. Így hamarosan ő lett a neoklasszicista vonal vezére, legfelsőbb szaktekintély. Aki valamilyen nyire ismeri a jazzt, tudja, hogy ez önellentmondás, itt szinte teljes individualizmus van. Marsalis és a mögötte álló ideológusok betetőzték a jazz klasszicizálását, ám miközben felemelték a műfajt a középosztály számára – a szponzoráción keresztül – presztízst adó társadalmi szintre, az avantgárd irányzatokat és a plebejus vonásokat háttérbe szorították. Ez leginkább a Marsalis tanácsadásával és főszereplésével forgatott *Jazz* című dokumentumfilm-sorozatban érhető tetten, amelyet Ken Burns rendezett és amely a Duna Televízió műsorán is szerepelt magyar változatban. Azóta a Marsalis körüli konfliktusok csillapodtak, az avantgárd szárny egyes képviselőit is elismerte a Marsalis vezette establishment, de nem mindenki bocsátott meg neki.
- K. Z.:** *Hogyan látod a jazzoktatás helyzetét itthon?*
- Z. K.:** Több érv is szól mellett, hogy nagyon intenzíven oktassák a jazzt, mint hangszeres művészetet, nem csak egyszerűen a művészek generációs újratermelése. Azonban most már évtizedek óta több művészt képeznek ki, mint amennyit a piac legalább minimális szinten el tud tartani. És mindenhol kialakultak olyan divatok, amik abból fakadtak, hogy nagy túltermelés van, nagyon sok jazz-zenész van, aki próbál bekerülni a piacra. De pontosan tisztában van vele, hogy egyéni, önálló, karakteres zenét kell csinálnia, hogy egyáltalán észrevegyék. Minden áron újíttásra törekszik, és ez művészileg nem mindig termékeny. A bővülő túltermelés mögött tehát az rejlik, hogy a jazz az oktatásban nem a másodlagos, hanem az elsődleges egzisztenciális alapját találta meg – a kezdeti túltermelés során kiszorult zenészek számára tanári fizetés az egzisztencia, a gázsi meg a szükséges kiegészítő jövedelem lett.
- K. Z.:** *53 éve van jazztanszak a Zeneakadémián. Ez évente hány új, diplomás jazz zenészt jelent a piacon?*
- Z. K.:** A „jazztanszak” a hatvanas években a Konzi, vagyis a nagymúltú budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola középfokú képzéseként, főleg Gonda Jánosnak köszönhetően hat hangszeres képzéssel indult, és fokozatosan bővült. A Zeneakadémia, akkor

még főiskola, amely időközben Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem lett, 1990-től vette át ezt a képzést, miközben a középfok is megmaradt a konzin. Az ötven éves jubileum alkalmával Binder Károly Jazz tanszékvezető 652 kiadott „diplomat” említett, évi kb. egy-két tucat jön ehhez hozzá azóta. Ha viszont azt kérdeznéd, hogy hány államilag akkreditált képzésben részesült jazzmuzikus végzett Magyarországon, ennél sokkal nagyobb számot kellene mondjak, hiszen a Kodolányi Főiskola Művészeti tanszékén magas színvonalú jazzképzés folyik 2007 óta, és ezzel koránt sincs vége a képző helyeknek, hiszen középiskolai és zeneiskolai szinten is lehet jazzt tanulni.

- K. Z.:** *Ha megkérdezel ma Debrecenben, Dunaujvárosban, Győrben egy 20 vagy 16 évest, hogy fel tud-e sorolni 3 jazz slágert az elmúlt 70 évben, akkor szerinted mi a válasz?*
- Z. K.:** Erre az a válasz, hogy nem tud felsorolni. Az már más kérdés, hogy passzívan viszont sokat felismernének, például a *Cantaloupe Island* (Hancock) Us3-féle acid jazz feldolgozását, a *What a Difference a Day Makes*-t Dina Washingtonnal vagy a *My Baby Just Cares for Me*-t Nina Simone-nal, mert a két utóbbival masszív, tévében is sugárzott reklámkampányok kísérőzenéjeként hallhatták, sőt, ezeket is azóta sokszor újrakeverték.
- K. Z.:** *De ha egy vidéki ember nem tud felsorolni 3 jazz slágert, talán összefügg azzal, hogy a magyar jazz-zenekarok nincsenek jelen a vidéki kulturális életben.*
- Z. K.:** Fontos szempontot hozol szóba. Ez a Nobel-díjasok szindrómája. Vannak nekünk olyan tehetségeink, akik, ha jó labort kapnak külföldön, akkor Nobel-díjasok lesznek, de csak akkor. Ez a szindróma érvényes a magyar jazzben. Tony Lakatos, aki az egyik német közszolgálati rádiós bigband szólistája, itthon lett csodás szaxofonos, de odakint vált jelentős teljesítményt felmutató, nemzetközi szintű alkotóvá. A főváros-vidék viszonylatban is érvényesül ez a szindróma. A vidéki jazzélet jó, ha összességében teszi ki azt a volument, ami Budapesten élvezhető. A jazz zenészt szakmailag a sok és inspiráló társ élteti, táplálja, nem csak a közönség.
- K. Z.:** *Kicsit emlékeztet ez engem a magyar futballistákra, akik külföldi klubcsapatokban játszanak, de a válogatottal mégsem tudnak elérni sikereket.*
- Z. K.:** A jazzben ez nem a produkción múlik, hanem a szólistán. Ha azt érzi, hogy nem az adott együttesével éri el a maximumot, akkor nem sokat lehet elvárni tőle, talán még önkéntelenül alább is adja.
- K. Z.:** *Ki az az öt jazz zenész, aki szerinted nemzetközi viszonylatban is komoly produkciót képvisel? Nem a személyes kedvenceidet kérdezem tehát.*
- Z. K.:** Bécsben dolgoztam néhány évig, és abból tudok kiindulni, amit onnan láttam. Tehát kezdjük Szabadossal, folytassuk Dresch-sel, és folytassuk Szakcsival. Nagyjából azt lehet mondani, hogy '90-től máig az ő nevük minden jelentős összefoglalásba bekerült.
- K. Z.:** *Két zongorista van közöttük.*
- Z. K.:** És még Oláh Kálmánt is nyugodtan lehet említeni harmadiknak, aki nem annyira ambiciózus alkat, mint pl. Dresch, aki, ha egy művészi gondolat elkezd foglalkoztatni, sokáig nem hagyja abba a próbálgatást. Kálmán inkább örömmzenész alkat, de olyan fantasztikus komponista, hogy meg is nyert egy versenyt Amerikában. Nagyjából őket tudom mondani. És akik elhagyták Magyarországot: Snétberger Ferenc és Tony Lakatos.
- K. Z.:** *Jó, lehet, hogy nagyon szigorú volt az ötös határ.*

Z. K.: Gadó Gábor sem itthon él; van itthon lakása, de a felesége francia. De ő azért még ide-tartozna, ha ez nem volna kizáró ok. Nagyjából ezt mondanám: Szabados folytatói, első sorban Dresch, azután Szakcsi, Oláh Kálmán; és Gadó Gábor, ő is sokat jár haza.

K. Z.: Énekesek?

Z. K.: Szóke Niki fellépéseire mindig elmegyek, ha tudok, ám ő bölcsen igyekszik az egyensúlyt megőrizni a család és a karrier között.

K. Z.: Férfiak?

Z. K.: Két nevet bátran mondhatok: a veterán Berki Tamás és az ösztönös zseni Winand Gábor.

K. Z.: *A jazzre jellemző, sőt talán „differentia specificum”-ként is tekinthető sajátossága, hogy van egy olyan repertoár-mag, ami évtizedről évtizedre újra és újra előkerül, és gyakorlatilag a jazz története részben arról szól, hogy az egyes előadók ezeket a darabokat hogyan interpretálják. Erről a repertoárral mit lehet mondani? Mennyire dinamikusan változik? Lassan adódnak hozzá újabb darabok? Mekkora becsüljük ezt?*

Z. K.: Megint vissza kell térnem ahhoz, hogy a jazzről már nem lehet egy repertoár tükrében beszélni. Ha a jazz studies tudományos megközelítésével élünk, már nincs egy megfogható jazz, a jazz már nem „a jazz”, hanem sok van belőle, nem csak időben, térben is tagolt. Le kell szűkítenünk odáig, hogy az amerikai mainstream játéknak különböző modernizált változatait értve van a repertoár felől nézve ezzel leírható vonása. De példaértékű, hogy amikor az amerikai jazzénekes sztár, Kurt Elling Budapesten is bemutatta új lemezét idén, a kilenc számos repertoárból saját száma talán csak négy lehetett, aztán volt egy-egy Bob Dylan, Carla Bley, volt két régi jazz standard, meg egy Jaco Pastorius. Tehát a Great American Songbook néven is emlegetett, bőven ezres nagyságrendű törzskottatár bővül. Jelen esetben pl. Jaco Pastoriusszal – aki sajnos már rég nem él, de említhettem volna a kölyökkorában velem is játszó Pat Metheny-t is, aki viszont manapság korát meghazudtolóan játszik és turnézik. A velünk élő klasszikusok többek között attól azok, hogy standarddéválnak a szerzeményeik. De ez csak abban az összefüggésben értelmezhető, hogy a mainstream tág értelemben vett stílusába tartozó előadók tartanak repertoáron standardek. A jazz-zenészsé válásnak a követelménye ennek a tetemes repertoárnak a mesteri szintű elsajátítása, de a posztgraduális képzésben az egész világon azt várják el, hogy tudjál is komponálni olyan standard formájú szerzeményeket, amelyekben eredetiség is van. A jazzakadémiák képzésének paradoxona, hogy megtanítták teljes pontossággal a 20-30 legfontosabb Charlie Parker-, Miles Davis-, John Coltrane szólót. Előbb a felvétel alapján hangról hangra kottázd le ezeket, majd tanuld is meg őket. Ezután jön a posztgraduális képzés: akkor most mindezt felejtse el, és kezdje el saját számokat írni, de úgy, hogy közben ne Charlie Parkert utánozd, hangszínétől is vonatkoztass el, amikor altszaxofont vesz a kezébe, de ne is a cool Lee Konitzot utánozd, stb., stb. Miután a növendéket az egész alapképzés során arra tanították, hogy a legpontosabban utánozzon...

K. Z.: *Én ezt az ezres repertoárt kissé nagyoknak érzem.*

Z. K.: Én nem vagyok zenész, de még nekem is van kb. 300 ilyen kottám. Két vastag iratpapucs, tele kottákkal. Mert, hogy a standardeken, a *Night and Day*-en és a *Stolen Moments*-en kívül benne vannak a karácsonyi dalok, meg a hazai slágerek, mint a *Szomorú vasárnap*. Hogy a kezdő zenész el merjen menni egy színvonalas jam sessionre, az nem csak az *Au-*

tumn Leaves, Round Midnight, So What ismeretét feltételezi. Még hozzá a Miles Davis-repertoárból 20-30 szám, és így tovább. És akkor nagyon hamar kijön az az ezer. Magyar példát mondva: Juhász Gábor csinált egy gyönyörű kétgitáros duó-lemezt Gyémánt Bálinttal, és annak a címadó, emblematis dala Cseh Tamás *Budapestje*. Tehát a standard nem feltétlenül a jazzből jön. Juhásznak tudnia kell a Great American Songbook mellett a Great *Budapest* Songbookot is...

K. Z.: *Van ilyen egyébként?*

Z. K.: Ezt csak a *Budapest* című lemezükre, a példa kedvéért mondtam, de magyar slágerek bőven vannak a jazz-standardek itthon érvényes korpuszában. A jazz társadalmi tere az előtörténete és a kezdetei során, nagyjából Charlie Parkerig, a negyvenes évek közepéig nem különült el a poptól. A legrégebbi formájában a ragtime, marching-up, szabadtéri társastáncok, New Orleans, latin zenék olvadtak bele a kialakuló jazz-repertoárba. A legrégebbi dolgok közül egy csomó dal, spirituálé ma is standardnek számít, például a *Saint Louis Blues*. A standard jazz-repertoár fő érdekessége az, hogy ritkán származik jazz-szerző vagy -előadó tollából, ám az előadás gyakran átírja az eredeti melódiát, és átíratban válik standardd. És még ma is meglepődünk és frissnek tartjuk, amikor Herbie Hancock Joni Mitchellt, Brad Mehldau Radioheadet dolgoz fel, vagy inkább dolgoz át.

K. Z.: *Sok kényes kérdésről, kényes egyensúlyról volt eddig szó. Nem tudom nem idecitolni Turi Gábertól a következő sorokat 1982-ből: „Mint ismeretes, Magyarországon jelentős számú cigányság él, s a magyar jazz-zenészek bizonyos hányada cigány származású. Aligha lehet várni, hogy a cigányság és a magyarság között történelmileg kialakult és társadalmi tabuként kezelt ellentétek kívül maradjanak a jazz köreiben. (...) Míg szerte a világon terjed a »jazztestvériség« eszméje, Magyarországon a néhány tucat zenész is képtelen békében megférni egymással.” – Változott a helyzet azóta?*

Z. K.: Előrebocsátom, hogy a jazzmuzsikusi közeg a magyar társadalom mai átlagánál határozottan toleránsabb; bár nem vagyok biztos benne, hogy nagyon szolidáris volna mindig, de azért a romákkal szembeni diszkrimináció teljes tabu. Ahogy az amerikai mainstreamnek is meg van az afro-amerikai gyökere, ugyanúgy Kelet-Európában is van a mainstreamnek egy roma etnikumú társadalmi táptalaja. Ez stilisztikailag megfogható szociológiai elkülönülés, amelyet a Replikában olvasható tanulmányában ki is fejtett a szociológus szerkesztőtársam. Ez ennek a bonyolult kérdéskörnek az egyik megközelítési iránya. Amikor a Budapest Jazz Clubban roma jazzmuzsikussal folytattam pódiumbeszélgetést a koncertjeik előtt a Roma Fókusz című sorozatban néhány éve, akkor mindegyikük arról beszélt, hogy számukra létezik kontinuitás az apáik, nagyapáik cigányzenekari működése és a saját, jazzben kifejezett identitásuk között – ez a fontos dinasztikus vonulat tehát egy másik aspektus volna. Számomra ez azért meglepő, mert én a kávéházi cigányzenét akkor ismertem meg közelebbről, amikor végigültem egy-egy hosszú gulyás partit egyetemista koromban, idegenvezetőként. Ez mindenben az ellentéte volt annak, amilyenek a jazzt megismertem: kommersz, mesterkelt, a virtuozitástól eltekintve konformista, ráadásul tökéletesen beleillett a rendszerváltás előtti „legvidámabb barakk” képbe, amelyet kellő mennyiségű konvertibilis devizáért bármikor a Patyomkin-falu díszletébe lehetett állítani. Manapság viszont megérdemelten népszerű

roma jazzmuzikusok, mint Balázs Elemér, Szőke Nikoletta és mások a cigányzenész felmenőiket is meghívták saját jazzlemezeikre szólózni. Ezt az ellentmondást egy konferencia-előadásomban boncolgattam, amelyet részletesebben is ki szeretnék majd fejteni. A harmadik, a történeti megközelítést a disszertációm előmunkálataként részben publikáltam már, de összefüggéseit továbbra is kutatom. A húszas években, amikor rögtön a háború után lett népszerű a shimmy és a charleston, és jött el az úgynevezett jazzkorszak, a kávéházi és éttermi cigánybandák egymás után veszítették el szerződéseiket, külföldi, majd nemsokára magyar jazzbandek foglalták el a helyüket. Kitért a harc – még az amerikai sajtóban is így ábrázolták, amikor a cigányzenészek lobbizni kezdtek az „erkölcstelen, idegen, barbár” (a legszelídebb jelzőket idéztem csak) jazzband ellen, ami (szerintük) megöli a magyar (értsd: cigányzenés) kultúrát. Idővel a konfliktus enyhült, a harc csillapodott, nem is minden cigányzenésznek jelentett gondot a jazzre átnyergelni, de addigra a jazz és kedvelői az állami cenzúra és tiltások első korszakát kellett elszenvedjék Magyarországon. Ez nem segítette a jazz későbbi, művészi igényű kibontakozását, ezt a jelenségekört sem írták még le.

K. Z.: *Kanyarodjunk vissza a „jazztestvériség” kérdéséhez. Ebbe a történetbe az általad említett Snétberger Ferenc hogyan illeszkedik?*

Z. K.: Sehogy, mert nem él Magyarországon. Amikor interjút készítettem vele, rögtön közölte, hogy de hát ő eleve nem tartja magát jazz-zenésznek, következetesen és határozottan nem. [Snétberger Ferenc az interjú készítése óta 2018 augusztusában zenei munkásságáért, valamint a Snétberger Zenei Tehetség Központ létrehozásáért kiérdemelte Németországban a JTI Trier Jazz Award elnevezésű díjat. – a szerk.]

K. Z.: *És minek tartja magát?*

Z. K.: Inkább a world music-hoz tartozik; imádja a jazzt, de nem jazz-zenész. Tudatosan mondja ezt, nem manírból, következményeit le is vezeti. Zeneszerzőnek tartja magát. Nagyon büszke vagyok rá, hogy a *For My People* c. lemezére (Enja) én írtam a kísérő szöveget. Az komoly mérföldkő volt a pályáján. És azóta pontosan tudta, hogy mi a dolga. Ilyen értelemben a jazz tőle nem idegen. Nem azért mondja, mert távol áll tőle, ő is improvizál, tanítja is, de amit mi mainstreamként határoztunk meg az imént, ő nem abban mozog.

K. Z.: *Tehát az az ezer jazz standardnincs benne a kezében?*

Z. K.: Vigyázz, ő mainstream zenét is játszott! Nem jönne zavarba tőle. De nem élvezné annyira. Őt sokkal inkább a hangszer klasszikus megszólaltatása foglalkoztatja, és ebből nem a jazz mainstreambe vezet az út. Mégis az én vizsgálódásaim irányában van; senki olyan tudatosan nem váltotta társadalmi cselekvésre, európai szintű működő civil projektekre, amit végiggondolt: A Snétberger Tehettségközpont a társadalmi hátrányok ellen küzd, a zenei képzés által a társadalmi felemelkedés eszközét adva a növendékek kezébe. Akik persze főleg jazz-zenészek akarnak lenni. Így hiába mondja, hogy nem jazz-zenész; amit képvisel most már nemzetközi márkává vált nevével, nagyon komoly civil cél, és ez a jazzben az első pillanattól végig ott volt. A demokratizálási célok megvalósítása körül a jazz kialakulása óta számos történet feljegyzésre került. Az, amit Snétberger az iskolájával, Herbie Hancock a Nemzetközi Jazznappal, Dizzy Gillespie vagy Zoller Attila a tűzön-vizen át demokratikus elveivel (és itt még számos példát lehetne említeni) el akart érni, az lénye-

gi, formatív eleme a jazz történetének. Tehát, amikor a cigányzenész ősöktől származó magyar romáknak a jazz lett az új zenei anyanyelve, (ezt Oláh Kálmán fogalmazta meg ennyire kerek pereg), akkor egy olyan utat választottak, amiben az afro-amerikai kulturális gyökereket kibontakoztató, mélyreható társadalmi változásokat vettek például. Talán ebből is látszik, hogy a roma etnikum szerepe a jazzben milyen összetett és sokrétű kérdés.

K. Z.: *Mintha ha a magyar jazz egyik rákfenéje az lenne, hogy a műfaj nem tud nagy elbeszéléseket felmutatni.*

Z. K.: Azóta nem tud, amióta a rendszerváltás meglepte, „hideg lábbal” érte őket, hogy ezzel az anglicizmussal éljek. Zoller Attila, Koszta Lukács (aki a Snétberger apjával játszott, sőt még a gyerek Snétbergerrel is), Szabó Gábor – és akkor csak gitárosokat mondtam – megtestesítették azt, hogy a magyar jazz szabadságáhíta olyan kifejezést nyert, amelynek sem a vasfüggöny, sem a kommunista ízlésterror nem tudta útját állni. Ez volt a magyar jazz 1962-től (a Dália jazzklub indulásával) kezdődő legnagyobb narratívája és identitásának kulcsa. Ezt nem váltotta fel komoly létmagyarázat az utóbbi huszonöt évben. Nyoma sincs annak, hogy a szabadságban miért kellene a szabadságot kifejezni. Ahogy az irodalom megtalálta az új útjait, ahogy a képzőművészetben nagyon sok minden beteljesült a szabad viszonyok között, úgy nem találta meg saját magát a jazz. Az egyetlen évtizedes távlatban érvényes narratíva vagy credo a Szabadosé, ami sokkal inkább a szabadságáhítat erkölcsi tartalmán alapul, de azt tovább viszi és beleviszi a nemzeti kulturális mezőbe, a bartóki modell alapján. Ez az egy hiteles narratíva van, és nem nagyon van más. Minden hangját élvezem például Révész Richárd latin triójának, de nehéz egy magyar zongoristát latin zenével a nemzetközi piacon elfogadtatni. Briliáns zongorista, mégsem ő játszik a New Morningban Párizsban, a Faschingban Stockholmban, vagy a Porgy-ban Bécsben, hanem amerikai vagy latin-amerikai zenészek. Dresch Mihály vagy Szakcsi-Lakatos Béla mögött van olyan identitás, a nemzetközi jazz-diszkurzushoz hozzáadni képes narratíva, amit ezeken e helyeken várnak, és talán értenek is. Amikor megkérdezted, hogy nemzeti hovatarozáshoz képest kik láthatóak Európából, akkor ez az első két név, amit az én aktív jazzújságírói pályafutásom alatt szinte végig mondani lehetett és kellett. Dresch kvartettje az autentikus népi, és Szakcsi együttese a roma identitás erejével föllépő produkciók. Azután Oláh Kálmán Szakcsi nyomán maga is messze jutott, Gadó Gábor kísérletei csupa szellemi izgalmat hordoznak. A jazz elterjedése a világon azt is magával hozta, hogy helyi dialektusok nyelvén szólal meg, de ennek a nyelvnek az elsajátítása nem váltja ki, hogy komoly gondolati, de legalább mély érzelmi töltet hajtja a zenét. A jazzkritika felfedezte, a jazztanulmányok művelői pedig már kielemezték, hogy átgondolt művészi identitás nélkül nincs igazán átélhető, a közönség számára vonzerőt jelentő jazz-produkció.

Új színházi intézményrendszer alakul Nyíregyházán

Kováts Dénes

Sikeres évad áll a Móricz Zsigmond Színház mögött szakmai és gazdasági szempontból egyaránt. Emellett nagyon úgy tűnik, hogy a színház köré kiépül egy új intézményrendszer, de mondhatjuk úgy is: egy új brand alakul Nyíregyházán.

Kirják Róbert igazgatóval nemcsak az eredményekről, hanem az újdonságokról is beszélgettünk, hiszen a három, épületen belüli játszóhelyük (Nagyszínpad, Krúdy Kamaraszínpad, Művész Stúdió) és az immár „Rózsakert” nevet viselő Szabadtéri Színpad mellett a Bencs Villa és a megújuló egykori Helyőrségi Művelődési Otthon működtetése is a színházi vezetés feladata. Szót ejtettünk kulisszatitkokról, például arról, miként alakul ki egy-egy évad programterve.

Szakmai és közönségsikerek

Az évadzáró társulati ülésen kiderült: a közönség nagyszínpadi kedvence az *Illatszertár* című vígjáték lett, a kamara-előadások közül pedig *A Rózsák háborúja* volt a legnépszerűbb.

Szabó Márta ebben az évadban két elismerést is kapott: Aase-díjat 2017. december 18-án, Jászai Mari-díjat 2018. március 13-án. Nyíregyháza Város Nívó-díját **Gulácsi Tamás** színművész vehette át az évadzárón, a Kelet színésze az újság szerkesztősége és a közönség szavazatai alapján **Puskás Tivadar** lett, az Arany Kalapács-díjat **Turcsán József** színpadmester, az Aranyceruza-díjat **Ling Andrea**, a teátrum könyvelője kapta meg ebben az évben. Az idén két, az extrém teljesítményért járó Lipót-díjat adtak át, az egyiket **Puskás Tivadarnak** (aki a Sherlock Holmes: A sátán kutyája című előadásban 13 szerepet játszott és összesen 32-szer öltözött át), a másikat **Rák Zoltánnak** (aki az Asszony asszonynak farkasa című dráma nyilvános főpróbájának idején kapta a hírt: hamarosan megszületik kisfia, így a főpróbát követően, a tapsot meg sem várva szaladt a kórházba, ahol nem sokkal éjfél után jött világra Zétény). Idén először a Színházért-díjat is kiosztották a teátrumért önzetlenül, legtöbbet tevő művészek számára, melyet első alkalommal **Pregitzer Fruzsina, Illyés Ákos** és **Rák Zoltán** vehetett át. A Hátsó Színpad Alapítvány díját,

Kováts Dénes 1959, Sátoraljaújhely. Újságíró, szerkesztő, Nyíregyházán él. 1990–2000 között a Kelet-Magyarország rovatvezető újságírója, országos lapok tudósítója. Jelenleg a Feliciter Kiadó főszerkesztője.

melyet a színpadi biztonság szempontjából különösen fontos kiszolgáló személyzet egy tagjának szavaznak meg, **Nagyidai Gergő** alapító a színház díszítőjének, **Joó Tibornak** adta át. A Magyar Művészeti Akadémia tagozati ösztöndíját **Rák Zoltán** nyerte el. Az évad nézője **Dr. Kresák Ilo-
na** lett. A helyi vállalkozások idén is nagyon fontosnak tartották a színház támogatását: jelenleg hat arany, három ezüst, három bronz fokozatú támogatója és két pártoló tagja van a társulatnak.

Az elmúlt évadban 98 ezer nézőt csalogatott a színházba társulatunk, ez közel 12 ezerrel több, mint az előző évadban – támasztotta alá számokkal is az előrelépést Kirják Róbert. – A bérleteseink száma is jelentősen nőtt, 22 ezer látogató mutatta így ki bizalmát és hűségét. Az évad a 23 százalékos teljes bevétel-növekedésen túl országos elismeréseket is hozott: **A név: Carmen**-t a MOST Fesztiválra és a Vidéki Színházak Fesztiváljára is meghívták, az **Illatszertár** bekerült a POSZT versenyprogramjába (ahol az előadás a közönség zsűri díját nyerte el, **Horváth László Attila** pedig a színész zsűri Legjobb férfi alakításért járó különdíját), a darabot bemutatták a Budapesti Nyári Fesztiválon is. A **Chicago** meghívást kapott a József Attila Színházba, Siófokra és Iserlohnba, **A balek** pedig egy pályázat keretében Szatmárnémetiben vendégszerepel. A **Masz-
mók Afrikában** az Ördögkatlan Fesztiválon is várta a gyerekeket.

Jó néhány bátor színházi vállalkozáson vagyunk túl, de ambícióink semmit nem érnének a közönség támogatása és figyelme nélkül – fogalmazott az igazgató. – Évi százezer néző egy százhuszezres városban: elképesztő adat, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ez a szám húsz százalékkal emelkedett csak az elmúlt évben. Az az eszme, hogy egy városi színháznak a befogadó közösséggel a legszorosabb szimbiózisban kell működnie, Nyíregyházán nem csak üres szólam, hanem kézzelfogható valóság. A színházművészet, mint a legszemélyesebb napi eszmecsere: ez megtiszteltetés, felelősség, és estéről estére megélt öröm számunkra. Célkitűzésünk továbbra is a lehető legváltozatosabb repertoárt játszani, lubickolva abban, hogy a nyíregyházi közönség igazi ínyc, örül a hagyományosnak és közben

mégis kíváncsi az újdonságra. Klasszikus és kortárs, habkönnyű és fajsúlyos, oldottan játékos és szikáran fegyelmezett, gazdag kiállítású és letisztult egyszerűségű előadást egyaránt tervezünk.

– ***Nehéz összeállítani egy évadot? Hiszen az eljátszható színdarabok száma szinte végtelen, ezek közül kell néhányat kiválasztani. Milyen szempontok alapján válogattok?***

– Azért könnyebb egy-egy évad összeállítása, mert van határozott elképzelésem. Már az igazgatói pályázatomban megszületett az a koncepció, amihez harmadik éve tartom magamat. A koncepció a színház nagyszínpadi műsorával kapcsolatban az, hogy minden évadban vagy két vígjátéknak és egy zenés darabnak, vagy két zenésnek és egy vígjátéknak lennie kell. Elengedhetetlen továbbá egy dráma és egy kísérletező, azaz valami nagyon újszerű, nagyon más előadás, olyan, ami még eddig nem volt. A kamaraszínházból korábban hiányoltam a könnyedebb előadásokat, mert csak drámák szerepeltek a repertoáron, ezen változtattam, vagy egy zenés darabbal, vagy egy vígjátékkal oldva

a komolyságot. Ami még fix elképzelés volt, hogy a kamarába minden évben bekerüljön egy filmes feldolgozás. Az első évadban a Főfőnök, majd a Rózsák háborúja, az előttünk álló évadban pedig ilyen az Oscar, ami ugyan eredetileg egy francia színpadra írt bohózat, a nézők azonban mégis inkább nagyszerű filmes feldolgozásait, Louis de Funés-, illetve Sylvester Stallone filmjeit ismerhetik. Természetesen a klasszikusok sem maradhatnak ki a kamarai repertórából, ilyen volt legutóbb az Asszony asszonynak farkasa, ebben az évadban pedig a *Macbeth* és *A Manó*, hiszen az ilyen típusú darabok színre vitele is fontos feladata színházunknak.

A sorrend sem mindegy. A Nagyszínpadon a páratlan bemutatók a könnyedebb darabok (most az első és az ötödik zenés mű lesz, a harmadik pedig vígjáték), a második az újszerű, a negyedik a dráma. Amikor **Göttinger Pállal**, színházunk főrendezőjével és **Sediánszky Nóra** művészeti tanácsadóval leültünk tervezni az évadot, akkor úgy kezdtük a gondolkodást, hogy ki az a rendező, aki nagyon jó zenés darabot színpadra állítani. **Szente Vajk** felkérése szinte magától értetődött, hiszen a Hello Dollyval remek, sikeres előadást hozott létre, így az első premiért neki szántuk. Fontos szempont volt az is, hogy ráért május végén, le tudta vezényelni az előzetes próbafolyamatot, és az sem volt mellékes, hogy a szabadtérin már be tudjuk mutatni a *Meseautót*.

A szabadtéri premierjét illetően sok vendéglőadásban gondolkodtam, de mivel először vesszük használatba, nem akartam annak kitenni egy vendégtársulatot, hogy ők, illetve az előadásuk szenvedje meg az esetleges gyermekbetegségeket. Nekünk nem csupán fél napunk lesz alaposan kipróbálni, s begyakorolni technikát, hanem három-négy nap is jut rá.

Visszatérve az évadtervezéshez: a második bemutató **Zsótér Sándor** rendezésében a *Gyilkosság meghirdetve* lesz. Őt már korábban is nagyon szerettem volna elhívni rendezni, sok energia kellett hozzá, míg végül sikerült egyeztetnünk a nyíregyházi rendezését – ez lesz az a bizonyos különleges, érdekes, váratlan előadás. Zsótér jellemzően drámaibb műfajban alkot, de meggyőztük, hogy krimi rendezzen, s biztos vagyok benne, hogy nagyon különleges minőség születik majd alkotásából. Esetében is a rendező személye volt meg előbb, utána választottuk ki a darabot. A harmadik előadás lesz a vígjáték, itt megvolt a cím: *Balfácánt vacsorára!*, s a próbafolyamat időpontja, ehhez kerestünk rendezőt. Gondolkodtunk sokat, ki tudna jól vígjátékot színpadra állítani, így jutottunk el **Verebes István**hoz. Egyrészt már szerettem volna visszahívni, mert tudom, sokan kedvelik Nyíregyházán, jó szívvel emlékeznek rá, másrészt a szakmai múltja, tudása is indokoltá tette. A negyedik bemutató rendezésére **Szikszai Rémuszt** kértük fel, az volt a kérésem, hogy magyar szerző darabja legyen a kiválasztott. Hosszabb folyamat eredményeként jutottunk el Dragomán György Kalucsnijához – aki ráadásul kortárs, és igen sikeres, komoly szakmai rangot képviselő szerző. Végül az ötödik előadásról: szerettem volna, hogy **Göttinger Pali** a kamara után a Nagyszínpadon rendezzen újra, szabad kezlet adtam neki a zenés darab kiválasztására: a Bob herceget javasolta, amivel egyet értettem.

– *Bár tudom, ő sokoldalú rendező, operát is rendezett, de nem gondoltam volna, hogy egy operettként ismert darabot választ. Abban persze biztos vagyok, hogy különleges előadás lesz.*

– Igen, minden bizonnyal különleges lesz, a rendezői koncepció ezúttal inkább a komikus oldalt hangsúlyozza majd.

– *A kamarai és gyermekelőadásokat is hasonló koncepció alapján válogattátok?*

– Igen. Mint említettem, a két klasszikus, Shakespeare (Macbeth) és Csehov (A manó) mellett egy ritkán játszott szerzőt (Jean Cocteau: Rettenetes szülők) és egy filmről jól ismert bohózatot (Claude Magnier: Oscar) állítunk színpadra a Krúdy Kamarában.

Ami a gyermekelőadásokat illeti, már a mögöttünk álló évadban is két nagyszínpadi előadást láthattak legfiatalabb nézőink. A megnövekedett előadásszám nagy terhet ró színészeinkre, ezért kezdtem el már tavaly azon gondolkodni, hogyan lehetne csökkenteni. Harminc játszónap, hat-hetes próbafolyamat nem könnyű feladat, így ha ettől megszabadítom őket, sok plusz energiájuk marad. Az elmúlt évadban A dzsungel könyvét mutatta be a Harlekin Bábszínház meghívott produkcióként **Halasi Dániel** rendezésében, aki az idén zenés formában a Hamupipőkét rendezi meg. A Világ szép Nádyszalkisasszony vendég előadás lesz a fővárosi Manna Produkció révén. A Művész Stúdióban a vendég produkció a Cyrano Bábszínház és a Mesebolt Bábszínház közös alkotása, A repülő egér lesz, ezt követően **Sediánszky Nóra** rendezi majd A kis hableányt, **Bal József** pedig A kék bolygót.

Mint a nevekből látható, folytatjuk a magyarországi színházi szakma élvonalába tartozó rendezők felvonultatását Nyíregyházán. Lesznek köztük a régmúltból és a közelmúltból visszatérők, az először érkezők között pedig tapasztaltabbak és rendezői pályájuk elején járók.

A bemutatókat most is úgy válogattuk össze, hogy az ismerős címek között felbukkanjon egy-egy váratlan újdonság. A megkerülhetetlen klasszikusok (Shakespeare, Csehov) mellett ismert történetek új, számunkra készülő adaptációi (Hamupipőke, Bob herceg, A kis hableány), de krimi (Agatha Christie) valamint vígjátékot, ritkán játszott szerzőt (Jean Cocteau) és kortárs magyar drámát (Dragomán György) is műsorra tűzünk. Legfiatalabb nézőinknek friss gyerekirodalmat és régről ismert magyar népmesét egyaránt játszanak majd művészeink és a meghívott társulatok. Természetesen a jövő évadban is repertoáron maradnak a nagy közönség kedvencek: a Sherlock Holmes: A sátán kutyája, az Illatszertár, a Chicagó, A balek, a Leenane szépe, A főfőnök, és A Rózsák háborúja.

– *Most, az interjú idején gőzerővel készültök a VIDOR Fesztiválra, olyannyira, hogy már a műsorfüzet összeállításánál tartotok. Az idén miben lesz más, mint korábban?*

– A legnagyobb változás, hogy a Kossuth-téri Nagyszínpadon új dolgot találtam ki. Rendszeresen jöttek a visszajelzések, hogy a színházba járók közül sokan nem tudnak bejutni a versenyprogramba bekerült előadásokra, akkora az érdeklődés. A kedvükért is döntöttem úgy, hogy bemutattunk két zenés vígjátékot a Kossuth-téren, ott természetesen ingyenesen. A másik szándék ezzel az ötlettel az volt, hogy akik még nem járnak színházba, nem érezték meg az ízet, talán kedvet kapnak hozzá e produkciók révén. A nyitó napon tehát nem lesz nagykoncert, hanem Tiéd a világ címmel az Illés zenekar slágereit feldolgozó előadást láthatják az érdeklők. A másik ingyenes nagyszínpadi produkció egy könnyed, zenés vígjáték, Mészáros Árpád Zsolt főszereplésével a Legénybúcsú.

Ami a koncerteket illeti, megmarad a Nagyszínpadon a nemzetközi vonal három koncerttel, a magyar sztárfellépők, többek között a Wellhello, Caramel és Pápai Joci lesznek. A Kisszínpadon

tovább erősítjük a jól bevált világzenei vonalat délután fél hat és fél hét között. Hétvégeken megmaradnak a kisszínpadon a 22 órakor kezdődő koncertek is. Azokon a napokon, amikor nem a zenészek lépnek színpadra, filmvetítés lesz, de most már nem a Korzónál, hanem a Kisszínpadon, LED-falon. A VIDOR falu átkerül a Városalapítók szobrához, így az ott lévők is élvezhetik, hallhatják a koncerteket. A VIDOR-kert helyszíne változatlan. Az irodalmi programok új helyszíne a Bencs Villa, amit így bevonunk a VIDOR vérkeringésébe.

– *A Rózsakert Szabadtéri Színpad őriási, nettó értékben több mint 1,1 milliárd forint értékű felújításon esett át. Melyek a rekonstrukció lényeges elemei?*

– A Szabadtéri Színpad műszakilag igen leromlott állapotban volt, a mai kor követelményeinek, és a helyi igényeknek sem felelt meg, így teljes körű felújítása évek óta indokolt, hiszen Nyíregyháza igen jellegzetes, fontos intézménye. Az ingatlanfejlesztés alapvetően két jól meghatározott irányú műszaki tartalom mentén valósult meg. Egyrészt a szabadtéri színpad műemléki védelem alatt álló együttesét és egyedülálló hangulatát meg kívántuk őrizni, másrészt a színháztechnikai és üzemeltetési szempontok figyelembevételével korszerű, minden igényt kielégítő, széleskörű, a különböző produkciókat nagyban támogató színpad megvalósítását tűztük ki célul. A legkomolyabb változást a kiszolgáló helységekben a fellépők érzékelik majd: a raktár, az öltözők komfortja számokkal ki nem fejezhetően lesz magasabb. A modern hang-, fény- és színpadtechnika, a környező lakók zajvédelme a hangfogó falakkal és a speciális hangtechnika révén a legkorszerűbb lesz, megnövekedett a nézőtér és a mosdó-kapacitás is. Az idén a Meseautó két előadásával avatjuk fel a szabadtéri színpadot, jövőre nyolc-tíz nyári előadást tervezünk.

– *Említettük már, hogy a Bencs Villa, sőt, az egykori Helyőrségi Művelődési Otthon is a színház fennhatósága alá került. Úgy fogalmaztam: egy új intézményrendszer, vagy új brand alakul a színház vonzáskörében. Milyen funkciót szántok e helyszíneknek?*

– Megtisztelő, de nem könnyű feladat hárul ránk. A Bencs Villa alapfunkciója a kiállítótér lesz: a Bencs-időszakot négy szobából álló állandó tárlat révén idézzük meg, férfi és női szobát, társalgót és könyvtárat alakítunk ki a Jósa András Múzeummal karöltve. Időszakos kiállítások is várják majd a látogatókat. Irodalmi, beszélgetős és zenés estek jelentik majd a programok gerincét, aztán majd meglátjuk, mivel tudjuk még kiegészíteni. Nem szándékunk átvenni a könyvtár vagy más intézmények funkcióját, havi 3-4 programot tervezünk.

– A helyőrségi otthon közel 750 milliós projekt, nagy felújítás, a létesítményt teljes egészében nekünk kell megtölteni étellel. A fő program terveink szerint egy 3D-s mozi lesz, ahol az ide látogatók különböző színházi korokat ismerhetnek meg. Tizenöt perces filmekben mutatjuk be a színház, a színháztörténetét, megidézve az egyes korszakokat. Az épület teljes egésze kiállítótér is lesz, színházi jelmezeket, kellékeket, maketteket tervezünk bemutatni, az épület múzeum-jellegét erősítve. A látogatók és a betérők kényelmét biztró és kávézó szolgálja. Kialakítunk egy többfunkciós rendezvénytermet, ami leginkább kiállítótérként működik majd, de lesz ott

egy mini színpad, miként a kerthelységben is, utóbbi nyaranta várja majd a történelmi korokhoz kapcsolódó előadásokkal, mini-drámákkal az érdeklődőket. Még egy fontos funkciója lesz ennek az épületnek: ide költözik a szervező- és jegyiroda. 2019 végére fejeződhet be a beruházás, 2020-ban megindulhat ott is az élet.

– *Kirják Róbert színházigazgatót mivel tölti szabadidejét? Már ha van neki.*

– Nagyon kevés van. Korábban, gazdasági igazgatóként azt hittem, nem lehet annál kevesebb szabadidővel létezni, most már látom, hogy sajnos lehet *(nevet)*. Hozzá kell tennem, hogy a több mint két éves igazgatói rutin már könnyebbé teszi az életemet, tehát sokkal több szabadidőm lehet, azaz lehetne, ha nem jönnének közbe újabb feladatok, mint a Bencs Villa és a helyőrségi otthon, amikben szintén rutint kell szerezniem. Talán ha majd egyszer minden beállt már egy rendszer szerint, akkor lehet szabadidőm. Nagyon sok gondolkodást, tervezést és időt igényel új utakat kitaposni, ha az ember lelkiismeretesen csinálja, és én mindent lelkesedéssel, száz százalékos erőbedobással teszek.

– *Mégis, a nem létező szabadidőd mire fordítod?*

– Amit minden héten kiszorítok, ha csak lehet – bár az utolsó négy bajnoki meccsen nem tudtam ott lenni, úgy jöttek ki a bemutatók – az a kispályás labdarúgás. A huszadik szezunkat kezdjük meg kis csapatunkkal a nyíregyházi kispályás bajnokságban. Emellett, ha belefér, még egy focit próbálok beiktatni. Heti három alkalommal konditeremben kezdem a napot. Ez a két sport, amivel testileg-szellemileg fitten tudom tartani magam, és bírok annyit dolgozni, amennyi az elvárásaimnak megfelel.

– *Ha jól tudom, a megyei sakk szövetség elnöke vagy – ez egy újabb sportág...*

– Hogy ne nagyon unatkozzak *(nevet)*, tavaly év elején elvállaltam a megyei sakk szövetség elnöki pozícióját. Ennek annyi előélete van, hogy fiatal koromban versenyszerűen sakkoztam, 15 évesen már mesterjelölti címet szereztem, a megyében a legfiatalabbbként. 16–17 évesen komolyan foglalkoztatott, hogy erre tegyem fel az életemet, de az iskolát választottam. Ettől függetlenül nem felejtettem el, hogy a sakktól mennyi mindent kaptam: koncentrációt, kreativitást, precizitást. Amikor megkerestek, azt gondoltam, illik ebből valamit visszaadni, így igent mondtam. Azóta alakult egy csapat Nyíregyházán, az NB II-ben nagyon eredményesen szerepelt. Most minden esély megvan arra, hogy olyan csapatot állítsunk össze, amelyik az NB I/B-be is feljuthat, valamint sikeresen lebonyolítottuk a Nyírségi Tornát.

– *Mennyiben más színházigazgatónak lenni, mint gazdaságinak?*

– Izgalmasabb, változatosabb ez a munka, rengeteg a kihívás. Kell hozzá kreativitás, ötletek sora – egy sor olyan dolog, amiket gazdasági igazgatóként nem volt módom kihozni magamból. Most már folyamatosan figyelniem kell a környezetre, reagálnom mindenre, ami a Móricz Zsigmond Színházzal összefügg.

A színház és működése nagyon sok mindenben megváltozott, mióta igazgatóként vezetem, nem tudom, ez kívülről mennyire látszik. Bár vannak kifelé is érzékelhető dolgok: a Krúdy Kamara premierje például péntekre került, fél nyolckor kezdődnek ott az előadások hét óra helyett, előrehozott bemutatókat tartunk, stb. Lehet, hogy a kívülálló számára nem teljesen érthetőek a döntések, de mind a gazdaságosságot segítik elő. A kinevezésem óta a színház egy bizonyos részén folyamatosan optimalizálok, figyelve, mely területeken tudunk jobban működni, energiát és pénzt megtakarítani. Minderre – ha meg is fogalmazódtak bennem – gazdasági igazgató-

ként kevésbé lehetett ráhatásom. Azok a vélemények, amelyek született nyíregyháziként eljutnak hozzám, sokkal jobban beépülnek a színház működésébe. Nekem nagyon nagy segítség, hogy a rengeteg barát, volt osztálytárs, rokon folyamatosan elmondja észrevételeit, és én igyekszem mindenre reagálni.

– *Milyen csapat áll mögötted?*

– Abszolút jó. Egyrészt – ezt fontos kiemelni –, nagyon erős társulatunk van, a kiváló művészi állomány mellett nagyszerű szakemberek művészeti, műszaki, gazdasági vonalon egyaránt. Olyan emberekkel vettem körbe magam, akikkel szívesen dolgozom együtt. Az elmúlt két év természetesen bizonyos szükségszerű személycserékkel is járt, ezeket a döntéseket meg kellett hoznom. Nagyon fontos az önkormányzat segítése, az első pillanattól kezdve nemcsak támogatják munkámat, hanem egy nagyon biztos pénzügyi-gazdasági hátteret is biztosítanak a színház számára.

Vörös István

Egy merész terv

Az nem úgy van, hogy nincs már semmi dolgom,
hogy nincs már semmi megtennivaló:
mert házat kell építenem a Holdon.

Ha nem épül föl, úgyis meghatódom,
ha meglesz mégis – ott a Hold-adó.
Az nem úgy van, hogy nincs már semmi dolgom,

hogy nem tudom már semmi módon
megérteni a rögválót,
mert házat kell építenem a Holdon.

A mindenség az mindig ódon,
nagyobbik része nem éppen ma volt.
Az nem úgy van, hogy nincs már semmi dolgom,

hogy minden rendben van ezen a bolygón,
hogy nem érzem: se élő az, se holt:
mert házat kell építenem a Holdon!

Az eszközkészletem fönt összehordom,
és fölveszek napszámba egy-két holdlakót.
Az nem úgy van, hogy nincs már semmi dolgom,
mert házat kell építenem a Holdon.

Vörös István 1964, József Attila-díjas költő, prózaíró, kritikus, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyugati Szláv Nyelvek Tanszékének vezetője, a Kreatív Írás program oktatója. A József Attila Kör, a PEN Club, a Művészeti Alap és Szépírók Társaságának tagja. Legutóbbi kötetei: Zsoltárok (2015), Lackfi János–Vörös István: Csavard fel a szöveget (2016).

Körültekintés

Mindig tekints saját magad
és a világ titkába be,
mögé, amíg lehet s szabad,

amíg világ vagy önmagad
önmagadnak. Mint a dolgok zöme,
mindig tekints saját magad

köré, míg ketté nem hasad
benned a módszer ördöge.
Mögé, amíg lehet s szabad,

fölsorakozik sok alak,
nem számít, a főnök jön-e.
Mindig tekints saját magad

elé, amíg megvan a pillanat,
fölé, míg kék az ég füve,
mögé, amíg lehet s szabad,

míg egybetart a mozdulat,
s nem huny ki holnapod tüze.
Mindig tekints saját magad
mögé, amíg lehet s szabad.

Vagyság

Ez nem zsákutca itt,
ahová eljutottam.
Vagy az azért kicsit?

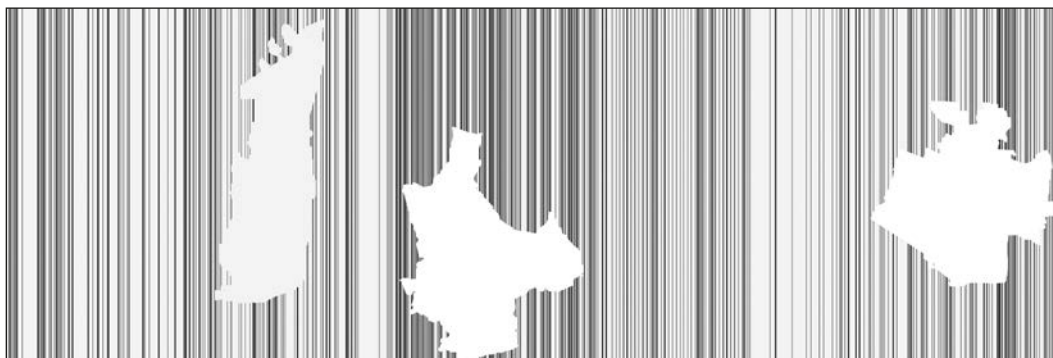
Ez is idegesít,
meg minden úgy, ahogy van.
Ez nem zsákutca itt,

az öncsalás tanít
jól ellenni a gondban.
Vagy az azért kicsit

túlzás, és túl blazírt
a tél-lábnyom a lombban?
Ez nem zsákutca itt,

de mindent megszakít
a lélekforgalomban?
Vagy az? Azért kicsit

ígér, mi nincs is itt.
Ha soha nem hazudtam,
ez nem zsákutca itt!
Vagy? Az azért kicsit...

Lackfi János

Kölcsönversek Arany Jánostól

Diákpálya

Hézag van életrajzomban,
Jobban mondva petty hiány:
Valamit be nem vallottam...
Pontatlan a léniám.
Deákpályám (Istenem!)
Futtam töredékesen.
Csitt legyen!

Oskolám így félbe-szerbe,
S ez némiképp humoros,
Bicegő diák létemre
Miképp lettem fő-okos.
Ha szólamlok: figyelem!
Megdermed a tanterem.
Csitt legyen!

Mai cursusunkban hogyha
Téma én lennék magam,
Nem rejteném (fényt csuporba):
Nincs több, pár morzsa Arany.
Diákként még szertelen
Bókladoztam csendesen,
Csitt legyen!

Kalandos négy hónapokra
Félbehagytam iskolát,
Té meg tova kóborlova...
Majd visszatértem! Tovább!
Nincsen benne szégyenem,
Ám fiókba elteszem!
Csitt legyen!

Jeles voltam osztályzatra,
Csak hát az a kis szökés...
Más ebből erényt faragna,
S fenn villogna, mintha kés!
Én inkább elfedezem,
Ne szeplőzze életem,
Csitt legyen!

Nem akarok vásottaknak
Kígyó-nyelvén forgani,
Majd tán hogyha földbe raktak,
S érdekes e valami,
Csácsogjanak, mit nekem!
Úszni mély a sírverem...
Csitt legyen!

Nevezhetik apróságnak,
Nevetségnek is akár,
Ily bagatellt őrzök százat,
Hányom-vetem, fel-le jár.
Másképpen nem tehetem.
Ily fából van a fejem,
Csitt legyen!

Tanári vacatió

Inkább járnék fás kertembe
növendék hernyókat szedve,
hernyót, bizony,
nehogy utóbb tovább hizzon.

Mert midőn a szomszéd kertből
a hernyókaraván ránk dől,
gyümölcs s levél
immáron jobb erőre kél.

Nem árt úgy már nekik annyit,
hogyha támad pár darab lik,
s féreg miatt
hamvukba nem hanyatlanak.

Inkább látogatnám messze
barátimat ködbe veszve,
melyet pipánk
hivatott kibocsátni ránk.

Inkább, mint gymnasiomban
tengni egyre félhalottan,
vizsga nincsen,
nem ez mostan a bilincsem.

Az új tanterv értelmében
inkább alván, mintsem ébren,
szabad tíz nap,
melyet szépen reánk bíznak.

Azaz hogy reánk bíznának,
ám az oskolagazdának
más a terve,
s ez rajtunk keresztül verve.

Vacationkat meglopván,
üléseünk vajmi lomhán:
jönne létre
iskolánknak rendezése.

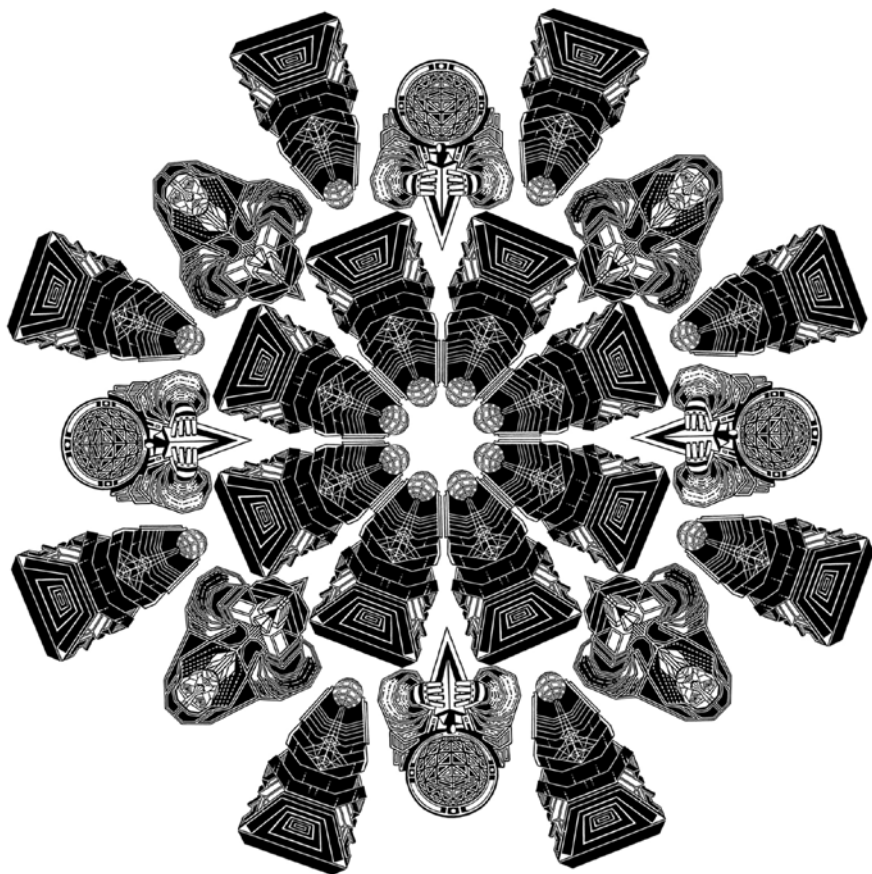
Majd midőn kitör az ünnep,
s örvendhetünk szünetünknek,
ezer tervet
az ember fejében perget.

Írok-olvasok majd napszám
egy dolgomat sem halasztván,
költ a hajnal,
munkám dübög ős robajjal.

Ámde mire oda jutnék,
erőm jártányi se jut még,
eszem, alszom,
únom beretválni arcom.

Ülök, állok, vegetálok,
fél rossz verset sem csinálok,
idóm röppen
mint híg levegő köröttem.

Ekként aztán a szünetben
enmagam szünetre tettem,
köszönettel
visszaéltem a szünettel.

Kiss László Gergő: Ördögi kör. Linó.

Turczi István

Mars poetica*Dávid fiamnak*

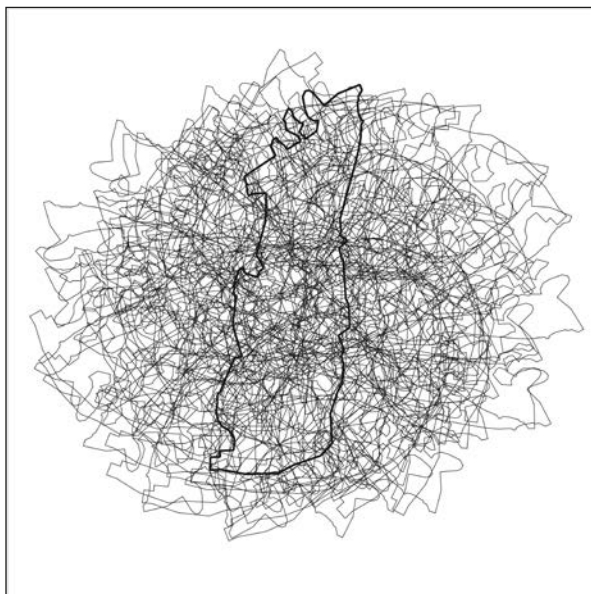
I.

Családi legendárium

Minden kezdet kezdetleges. A családi legendárium Tésáig lapoz vissza. Tésa: félig Tündérlak, félig táj-jellegű pénznyelő. Lent az Ipoly, fent a Börzsöny, nyaralóknak közelebről palóc diznilend. Másként az atyai nagyszülők egykor volt tényleg keserves küzdelmeinek népmesei motívumokkal tarkított emlékhelye. Innen már el lehet indulni. Felfelé, például, egész a nadrágszíjtelek magaslati pontjáig, ahonnan éjjel, mondhatni, szédítő az égi panoráma. Magamban csillagterápiának neveztem el, olyan elnevezős fajta vagyok, amikor esténként 10 óra, vagyis a gyerek villanyoltása után megindultam a kaptatón az öreg diófán túlra az eget bóklászni. Itt jön be a legendárium. Ami arról szól, hogy egyszer (de akkor biztosan) a villanyoltásban amúgy sem igen fényeskedő 8 és fél (!) éves egyfiam egyanya zajos fürdőszobai vizitje alatt utánam settenkedett. Puha, széles, óriásbébi-léptekkel, mint a rajzfilmekben. Ő is, ő is. Kis karját az ég felé lendíti. Nevezném szimbolikus pillanatnak, de itt még nem tartunk, különben is hűvös van. Pokrócot rá, karomba fel, összebújás. Mese indul. Csillagmozi, alámondással. Előbb a Hold. *Most akkor kifli vagy sarló? És mi az a sarló? Olyan éles, hogy levágná a vörös macsi fejét?* Macska, Hold kivégezve. Átteszem a másik karomra. Nehéz gyermek, jó húsban van, mióta van. „Kis vas gyúró”, mondaná Gizi néni, a valamirevaló szomszéd, sőt mondja is, ha kell, ha nem. *Ki húzza a Göncöl szekerét? Rajta ül a Fiastyúk? Most akkor Göncöl vagy Nagy Medve? Attól nagyon félnek a tyúkok.*

Turczi István 1957, Tata. József Attila-díjas, Babérkoszorú-díjas és Prima Primissima díjas magyar költő, író, műfordító, szerkesztő, egyetemi doktor, irodalomszervező, a Parnasszus költészeti folyóirat és kiadó alapító főszerkesztője. Legutóbbi kötete: Szeresd a vándort – Történetek versben, Scholar, Budapest, 2018, (Scholar versek).

Miért nem Sarokcsillag? Kik laknak rajta? Ha nem, nem, de miért nem?! Beszívja a látványt, mintha levegő volna. Közben zenei képzésben is részesül – tücsök által homályosan. Türelmem próbája ez az este, pedig rajongása tárgya, akár egy freskó, mozdulatlan. Megvár minden kérdést, megvár minden választ. Csodáltatja magát akár hajnalig. Meddig őrzi meg a véletlen ezt a delejező tágasságot, morfondírozom, miközben széles pályáin kering az éj velünk. Érzem, hogy megremeg; fázik. Egyanya penge hangja jósolja a vést, de ő nem tágít. Nem fáznak a csillagok? Mikor utazunk oda? Mi lesz, ha egyszer leesnek? És a bolygók, ugye, bolyognak? De ha csak bolyonganak, miért nem az a nevük, hogy bolyongó? Ha az ég ábrái mind összeszaladnak tiltakozásul, az anyai szigor akkor is beparancsolt volna minket. Másnap többszöri hízelkedés, fogadkozások után nyáresti kalandunk megismételve. Már fényév, műhold, Tejút, üstökösök; felsőbb osztályba léphet. Nagypjától hétvégén ajándékot kap. Úgy forgatja le-föl a műanyag fedelű, saszegre fogatott, keménypapírra festett csillagtérképet, mint aki az életével játszik.

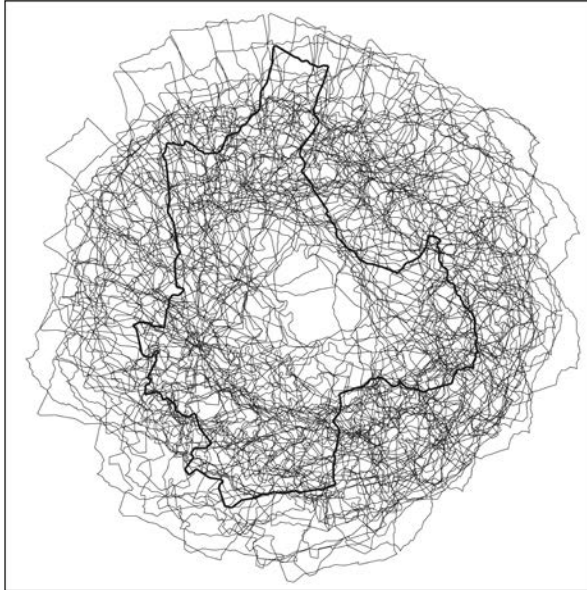
Kassai Andrea: Káosz (részlet)

Vass-Molnár Kata

Kutyabaj

Sajnálom, már nem tudlak szeretni.
 Vágy helyett összeszorított lábak.
 Csaholó éjszakák.
 Kuvaszszőr kabátodon,
 mint ősz hajszálok.
 Allergia. Szabadulás a vízhez.
 Játék helyett
 döglött kutya póráz,
 amit a jeges víz sodor.
 Eldobott bot után,
 eltévedt sörét,
 vonyítás a zajló vízben.
 Gyávaságból úszni nem tudás.
 Szárazon megúszhatatlan
 veszteség.

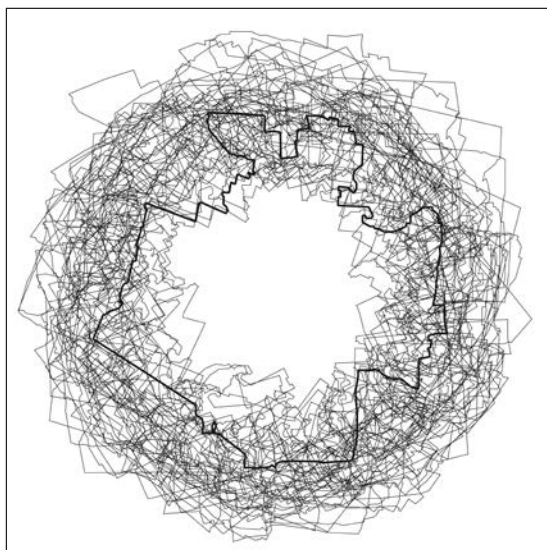

Kassai Andrea: Káosz (részlet)

Vass-Molnár Kata 1975, Újfehértó. A Debreceni Egyetemen magyar nyelv és irodalom tanár, informatikus, könyvtáros szakokon végzett, majd a Budapesti Gazdasági Főiskolán szakközgazdászként diplomázott. A Debreceni Egyetemen és a Nyíregyházi Főiskolán dolgozott, később az üzleti szférában helyezkedett el Budapesten. Jelenleg Nyíregyházán él.

Pokróc

Alszanak az utcán.
Krákogás. Köpés. Hideg.
Átlépek őket.
Nem tartozom semmivel és
senkinek.
Iskolába, munkába futok.
Alszanak az utcán.
Szemükben tör,
arcukon lábnyomok.
Ebédidő: à la carte.
Alszanak az utcán.
Kukázott ételnyomok.
A kopott lópokrócot
letenni valahol,
mert hozzájuk érni
képtelen vagyok.
Jeggyűrűk ára,
durva szövet,
testük alatt oldás-kötés,
szakadásánál kilóg
a szenvedés.
Pokróc a lelkem.
Molyrágta, foszló darab.

Kassai Andrea: Káosz (részlet)

Szálinger Balázs

Település, temető

I.

A sírok közét használd haladásra.
 A sírokat megkerülésre használd.
 A temetőt ne használd semmire.
 A temető mindig település
     Komplemetere, a település
     Általában közel található.

II.

A települést már belakhatod
     Akármivel, abban zajlik az élet
     Nyomoraival, örömeivel.
 Általában a településen élnek
     Azok, akik aztán a temetőben
     A sírok színe alá lefekszenek
     Ártalmatlanul, példákat kínálva
     Azoknak, akik a településen
     Élnek nyomorukban, örömeikben.

III.

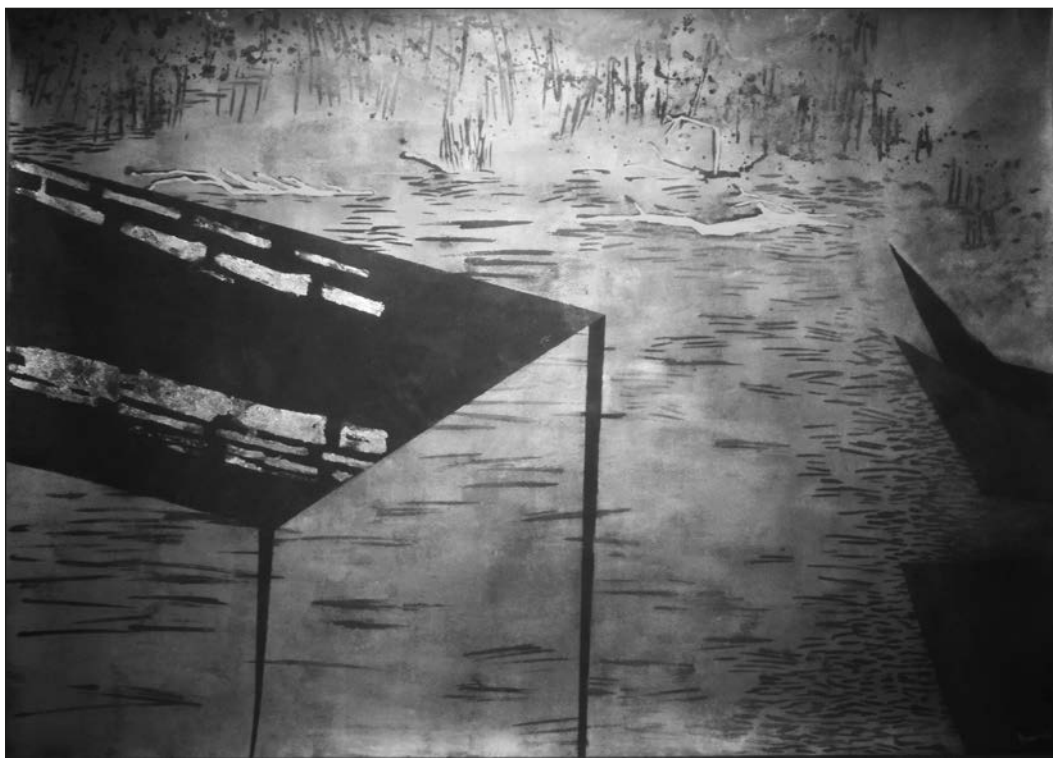
Ha a világban felborul a rend,
     A település lakói mind egyszerre,
     Együtt költöznek ki a temetőbe.
 A kiürült településre ekkor
     Újak költöznek, s egy idő után
 Nem is értik, hogy kint a temetőben
     Kik azok az idegenek fura
     Neveikkel, kinek mutatnak példát
     S mért nem tűnnek ártalmatlannak ők.

IV.

Fiaddal ekkor járass el egy táncot,
Olyan táncot, amit ők jártak régen,
Majd nevezd el, ahogy csak akarod.

V.

Hiszen ezért jöttél, vándorló fajta,
Szép, pusztai szíveddel, piszkosan,
Köves tájon, küzdőhomokon át.

Homoródi Éva: Peresi katararán. Papír, vegyes technika.

Csabai László

Otthoniak

Révész Vilmos, a vidéki riporter hosszan csönget Révész Vilmos lakásának ajtaján. Persze van kulcsa saját otthonához, de mióta egy övékhez hasonló sorházi lakásba betörtek, és míg a háziak édesen aludtak, minden mozdíthatót elvittek, Révészék felszereltek egy csak belülről nyitható zárat. Ha Teca, a felesége, a keskeny és aránytalanul hosszú pihenőkert végében lévő fazekasműhelykében tartózkodik, s főleg, ha forog a fazekaskerék, nem mindig hallja meg a csengőt. Most viszont hamar nyílik az ajtó.

– A cipődet! – kiált a férjére, ami három dolgot jelent: 1. A cipőjét azonnal, még kinn vegye le. 2. Kézzel vegye le, nem pedig úgy, hogy az egyik cipőjével rálép a másik cipőjének a sarkára. 3. A cipőit benn a csakis az ő (rendszerint sáros) lábbelijének fenntartott, felmosóronggyal kibélelt tartóba tegye.

Teca, vagyis dr. Hajdú Terézia, ügyvéd a járásbírószágon, tanulmányai jelennek meg az Állam- és jogtudományban, külföldön is előadásokat tart, a naményi képviselőtestület jogi- és ügyrendi bizottságának az elnöke, de ha hazaér, mindig átvedlik háklis, panaszkodó, folyton „mások után dolgozó” háziasszonnyá. Csak a fazekaskodás tudja megnyugtatni. De azzal is gond van. Nem veszik úgy a köcsögöket, bokályokat a népművészeti boltosok, ahogy elvárható lenne. Gyűlnek, gyűlnek, alig lehet már mozdulni tőlük a sufniiban. Révész Vilmos nem tudja, mióta jellemző feleségére ez a kiábrándító otthoni metamorfózis. Teca megismerkedésük estéjén a jándi part félhomályában ledobta ruháit, majd rávetette magát kedvesére. Hajnalig hempergöztek az iszapos homokban. A lány felvette Vilmos ruháját, ivott sört Vilmos szájából, és mikor stoppal járták be a rendszerváltáskor kitárul Európát, aludt vele vonatkocsi kabinjában, szélmalomban, s egyszer még istállóban is. (Igaz, abban a bajor faluban ez kuriózumnak számított, felárat kellett fizetni érte.) Teca mostanság idegrohamot kap, ha Vilmos fogkefeje érintkezik az övéjével, ha a férfi zokniját, alsónadrágját kilóg a szennyestartóból, ha evés után nem mossa el azonnal a tányérját, ha vakarja a fülét, a hátát, ha hangosan ásít. Teca mostanság mindentől idegrohamot kap.

– Mi lenne, ha átugornánk Nyárligetre, a színházba? – kérdi a férfi, halvány reménnyel, mert szinte elképzelhetetlen, hogy a nő bármiben igazat adjon neki, bármilyen javaslatát elfogadja.

– Nem.

– Miért nem?

– Hogyan miért nem?

– Adj magyarázatot! Igen, adj magyarázatot! – élénkül fel a riporter, mert megjött a kedve egy kiadós veszekedéshez. (Általában utálja és unja már a folytonos civakodást, de néha mégis jó az a veszekedés unalmánál és mélyebb életuntság-unalmának az elűzéséhez.)

– Adjon neked a... – kezdi Teca, de aztán legyint, mert rájött, hogy férjét most kivételesen éppen azzal bosszanthatja fel, ha meghátrál. – Vagyis adok én! – csattan föl mégis, mert persze nem tud kibújni a bőréből. – Aki egész nap a városban lófrál, nőket bámul, sörözget, az ne akarja megmondani, mit csináljak a szabad időmben.

– Rendben. Mondd meg te, mit csináljunk este. Én szívesen...

– Nincs nekem időm semmire! Olyan kupit hagy mindenki maga után ebben a lakásban... És csak én dolgozom...

– Dolgozom én is.

– Mit?

– Ma készítettem egy riportot a Beregi Krónikának.

– Az nem munka...

– Nem munka? Igaz. Csak a kapálás, a bányászás, a falrakás meg a lakás takarítása a munka. Minden más: a tanítás, az ügyvédkedés, a cikkírás, a kereskedés, a hivatali ügyintézés csak naplopóknak való. A vérszívóknak. Akasztófára őket!

– Menj már magadnak...

– Kedves dr. Hajdú Terézia – s felesége elé tartja, ahogy az újabban szokás, a kiváló hangrögzítésre képes mobiltelefonját –, aki még véletlenül sem Révészné...

– Hát nem is... De mi ez? Interjú?

– Igen. Kérdezem Önt, mint jogi szakembert, biztos egzisztenciának minősíthető-e az, akinek szerkesztői állása van egy önkormányzati tulajdonú folyóiratnál?

– Miért kérdi? Gyermekelhelyezési per? Hitelfelvétel?

– Önigazolás. Védekezés.

– Nos..., riporter úr... – s Teca mosolyogva belemegy a játékba –, Biztos egzisztenciának. Kétség kívül.

– Józan életű-e az, aki tíz éve nem fogyasztott alkoholt, sem más legális vagy illegális drogot? Még kávét sem. Aki fizetését hazaadja, nem maradozik ki, nem folytat házasságtörő viszonyt?

– Magadról... vagyis magáról beszél riporter úr? Kezdem megtisztelve érezni magam, hogy...

– Józan életűnek?

– Annak! Annak!

– Teljesíti-e ez az egyén a házastársi kötelességét? Ha van ilyen.

– A törvény szerint: „A házastársak hűséggel tartoznak egymásnak és egymást támogatni kötelesek.”

– Tehát?

– Teljesíti!

– Támogatni kötelesek egymást?

– Támogatni.

– Akkor teljesíti-e házassági kötelességét az a *feleség*, aki havonta jó, ha egyszer, izé... a férjével...

– Nincs erre vonatkozó házastársi kötelesség! Mert a nő szabadon rendelkezik a testével.

Egyébként tudtam, úúúgy tudtam, hogy ide fogsz kilyukadni... Mindig ezzel jössz!

– A frászt! Néha célzok rá. Óvatosan. Nehogy kényszernek érezd.

– Folyton...

– A frászt folyton! Ha nem hagyod ezt abba... – és eldurvul Vilmos hangja.

– Akkor? Akkor mi lesz? Megüt a kedves riporter úr? A mintaférj – s a nő hangjában keveredik a gúny és a félelem. – Egyébként csak a szád jár. Ha arra kerül a sor...

– Az egyszer volt.

– Egyszer, kétszer, párszor...

– Nehogy már még te rój fel nekem bármit!

– Lássuk hát drága riporter úr, mit tud! – mondja Teca leszegett fejjel, akár az öklelni készülő bika. S vagy ez a mozdulat, vagy a fején átvillanó kép, amint a férje (hófehér alsóneműben, dezdorral alaposan beillatosítva és tisztára mosott meg öblített szájjal) hozzáért a testéhez, új irányt ad a nő indulatainak. Immár nem a „legyünk már végre túl rajta”, hanem a „gyerünk, hátha kisül valami jó belőle”, szándékával kezd vetkőzni.

– Most, Teca?

– Most hát riporter, mielőtt elmegy az ihletem! Az öregek meg Bendi nincs itthon. Ki kell használni.

– Majdnem sikerült. Hogy a fene vinné el! – fordul le a férfiről a nő, s fájdalmasan beletúr a hajába.

– Már megint nem?

– Mondom: *majdnem*. Egy hajszál hiányzott hozzá. Átcsúsztam rajta.

– Tehát nem. Az én hibám. Nem kellett volna erőltetnem.

– Nem erőltetted.

– Akkor felhoznom. Kivárni, amíg igazán van kedved hozzá és...

– Van, hogy pont azért nem sikerül. Mert be vagyok indulva. És túl nagy a várakozás. Nem a te hibád riporter, ne aggódj! – s a nő barátságosan meglöki férje vállát, ami olyan jól esik annak, mint egy második kielégülés. Aztán mégis elkomorul.

– Feszült leszel.

– Hát, az lehet. Mindig az vagyok újabban. Az utóbbi... tíz évben. Hogy bírod ki mellettem?

– Kibírom. Azt nem bírnam ki, ha elhagynál.

– Nem hagylak el. Minek tenném?

– Megszokásból maradsz velem?

– Igen. Az is. Nem. Nem tudom. Hálás vagyok, hogy elfogadsz egy defektes nőt.

– Hagyd ezt a hülyeséget!

– De igen. Kivették a méhem. Orgazmusom is ezért nincs.

– Ez nem igaz. Volt még utána is.

– Igen, de... Meg kövér lettem.

– Teltkarcsú.

– Ezt szeretem benned, vigasztalsz, de azért nem tagadod a valóságot.

– A teltkarcsú nem kövér.

– Műfogsorom van.

– Erről teljesen el is feledkezem.

– Háromféle gyógyszert szedek.

– Én meg négyfélét.

– Még csak negyvenöt vagyok, és már porckopásom van. Csípőprotézisre lesz szükségem.
 – Az sem a világvége.
 – Lassan kiszednek belőlem mindent, ami nem működik, és fémmel helyettesítik. A végén robot leszek.

– A robotok legalább nem halnak meg.
 – Hát ez az, a halállal sem tudok megbékülni.
 – Még szép.
 – Dolgozok állandóan, hogy ne jusson eszembe. De ez semmin nem változtat. Templomba kéne járnom. Viszont ott meg nem érzem jól magam. Kerámiázni jobban szeretek. Ha van Isten, akkor OK., akkor érdemes templomba járni, hátha kikönyörgöm tőle a túlvilágot. Viszont, ha nincs, akkor meg minek járjak, ha máshol jobban is el tudom tölteni az időm? Az kéne a templomba járáshoz, hogy tudjam, van-e Isten, viszont én épp azért mennék oda, mert nem tudom. Mivel azonban nem tudom... Hmm, ez zsákutca. Most én kérdezem magát riporter úr: itt van maga mellett egy bolond, hitehagyott, roncs nő, mit eszik még rajta, mi tetszik benne? Erre válaszoljon!

– Például a füleid.
 – A füleim tényleg jók. Vagyis kezdek nagyot hallani, de attól a formájuk nem változik.
 – Tetszik, hogy kicsik a füleid. Minden élő szép, ami kocsi. A kiskutya, a kispatkány, a kisele-fánt, a kisgyerek. A kicsi orr, a kicsi fül.
 – A túl kicsi orr vagy fül nem szép.
 – Az is tetszik a füleidben, hogy át lehet látni rajtuk.
 – Valóban?
 – Te nem tudsz, mert a saját fülét senki nem látja. Ha a füleid jól megáztak, amikor jössz ki a kádból, ha betűz a nap, oldalt állva átlátszóvá válnak. Mint a káposztalevelek.

– Igazán szép hasonlat.
 – A seregben káposztát voltunk betakarítani Átokpusztán. Reggel csodálatosak voltak a fény felé tartott kék levelek. Bejött rajtuk a Kossuth adása.

– Hallottad?
 – Én nem, mások mondták.
 – Akkor ez csak legenda. De arról beszélj, mi tetszik még rajtam! – s közben önkéntelenül tapsol a nő, kezdi felmelegíteni a dicsérgetés.

– A sarkad. Az vadító. A sarok a legnőiesebb testrész. A férfiak sarka repedezett, kemény, hólyagos, vagy legalábbis semmilyen. A nőké, a szép nőké, a tiéd, olyan, hogy az embernek kedve lenne a szemét simogatni vele.

– Gyakran kell kenni, az a varázsszer. Még! Még! Mi tetszik még rajtam?
 – Legeslegjobban a narancsbőr a combodon.
 – Hülye!
 – Az olyan édes, mint a csecsemő homloka, ha nem tudja eldönteni, sírjon, vagy nevéssen.
 – Te tényleg hülye vagy. De szeretni való hülye. Gyere!

- Sikerült? – kérdi a riporter a mosolyogva kiterülő feleségétől.
- Mit gondolsz?
- Ha sietünk, még elérjük az esti előadást – mondja gyorsan Vilmos a helyzethez nem illeszkedő kérést, mert ki kell használni az asszony jókedvét, hátha engedékeny
- Nem! – vágja rá felesége, gondolkodás nélkül.

Idősebb Révész Vilmos nagy káromkodások, felesége nagy jajgatás közepette megy föl emeleti szobájukba.

- Na, Gizikém, ezt is túléltük – fúj egy nagyot az öreg.
- Túl, papa. De ki tudja, mi lesz holnap.

Mindketten hetvenöt évesek. Egészségi állapotuk koruknak megfelelő. Akár a kilencvenet is megérhetik, mert végzetes betegségük nincs. Viszont szeretik ijesztgetni egymást. Ha a másik életideje is ugyanúgy telik, nem rendkívüli a saját öregedés. Nem egyéni tragédia, csak olyan általánosság, mint hogy reggel felkel a nap, a gólyák télre elköltöznek Afrikába, meg hogy a drága autók után megfordulnak a nők.

De a nagyszülők tényleg nehezen mozognak. Mert a csigalépcsőn meg a padlásszobában (ahol nem lehet kiegyenesedni) való járás megerőltető. S azért kerültek a padlásszobába, mert nehezen mozognak, s így útban vannak a többieknek. Okok és okozatok összekeveredtek. Ha lent kapnának egy szobát, mindenki jól járna, de erre még éveket kell várni, sok-sok szemrehányást, hátsó szándék feltételezést kell még elviselni.

Révész Vilmos bekopog szüleihez. Ha nem látogatja meg őket naponta legalább egyszer, rosszul érzi magát. Nem tudja, vajon a büntudat miatt, vagy, mert hiányzik neki a társaságuk.

– Húzd le a cipőd fiam! – mondja oda sem nézve az anyja. Ha odanézne, és látná, hogy nincs rajta cipő, akkor is mondaná. Nem a menyétől vette át ezt. Már sokkal régebben megszokta. A fia valóban elkövette kölyökkorában párszor azt a bűnöcskét, hogy cipője sáros talpával bekoszolta az előszobaszőnyeget. De tízéves korától kezdve már mindig figyelt erre. Anyja azért csak figyelmeztetgeti. Tehát az ő szemében nem számít az elröppent negyven év, fia kölyök maradt. És nem számít az sem, hogy tíz éve felmondták a pesti lakásukat, és elköltöztek fiukhoz Naményba, fel az emeletre, ahová már végképp csak papucsban megy az ember.

– Már megjöttél? – kérdezi a riportert az apja. Aminek a következő a jelentése: „Korán itthon vagy, tehát nem dolgoztál. Neked sosincs rendes munkád.” Való igaz, a kis Vilmos kölyökkorában nem szerette levinni a szemetet, és próbálta elbliccelni szobájának kiporszívózását is, amelyekből azt a következtetést vonta le az apja, hogy fiának a „vérében van a lustaság”. Ifjabb Révész Vilmos azóta szerzett három diplomát, szép otthont szerzett a családjának, akiket eltart, de azért apja még mindig a házimunka elől kibújni akaró kölyköt látja benne. Az öreg technikus volt egy gépgyárban, ezért a munkát mindig valaminek az átalakításához köti. A tárgy lehet vaslemez, purhab, vázsonanyag, termés, iskolás gyermek. De csak úgy írogatni egy újságba, amit valaki vagy olvas, vagy nem, az csak olyan imitálása a munkának. Pláne így gondolja, mióta Vilmos írásai főleg a világhálón jelennek meg, nem kézbe vehető nyomtatott lapokon.

– Begipszeled a vakolaton a lyukakat? – kérdi most az anyja. – A feleséged biztosan örülne neki. Már mondta párszor. Persze, a ti dolgozók.

Gizi mama szemében munkának számít fia írogatása. (Legalábbis ezt mondja.) Viszont ő meg, mivel tanár volt harmincnyolc évig, azt nem bírja elviselni, ha valaki a munkahelyéről hazaérve pihenni is akar. Ő otthon dolgozatokat javított, a házimunkát végezte. A fiától pedig elvárta, hogy a feladott leckével foglalkozzon. Mivel Vilmos már nem jár iskolába, másfajta házi feladatot kell találnia magának. Vagy ha ő nem keres, majd ad neki az anyja. Persze a feleségére hivatkozva.

A ház falába a lyukakat madarak vájják. Ugyanis a homlokzati hőszigetelő lemez megpöckölve olyan hangot ad, mintha korhadt fa kérge lenne. Ez megbolondítja a harkályokat. Bontanák a falat éjjel-nappal. A riasztásul kitett fekete lengedező szalagok nem sokat érnek. Révész Vilmos néha azt gondolja, s egyszer álmodta is, hogy az anyja beszélgetni tud a harkályokkal, s az ő biztatására kezdenek ezek az amúgy hasznos jószágok felesleges házimunkát adni a riporternek.

– Látom, már megint veszkődnek a kommunisták! – mondja mérgesen az idősebb Révész, mikor a rádióban mondani kezdik a híreket. Az öreg tagja volt az – akkoriban egyetlen – Párt-nak, természetes tehát, hogy immár nagy antikommunista. Szeretne visszamenőleg is az lenni. A politizálás mellett másik nagy szenvedélye a gazdálkodás. Ezzel, azt hiszi, igazi, derék vidéki magyar emberré vált. Átvette menyé almáskertjét, és telepített még kétszáz fát, mert volt rá támogatás. A szüret három évből kétszer veszteséges. Ezt nehezen viseli el. A baj okát a kommunistákban látja. És mondja is gyakran. Mint most:

– A komcsik legnagyobb bűne, hogy felszámolták a téeszeket. Pedig azok összefogtak a termelőikkel, jó áron felvásárolták a termésüket, és vitték az oroszoknak. Meg a lézengő népségnek (itt sokat sejtető tekintettel a fiára néz) is adtak munkát. Nem kellett segélyből élniük. Aki nem jelentkezett a téeszbrigádba, az éhen döglött. De persze nem döglött éhen senki. Addig nem lesz itt rend, míg vissza nem hozzák a téeszeket!

Az idősebb Révésznek van pénze. Erre folyton célozgat. Meg arra, hogy ő nem hagy a fia családjára semmit. Mert mindenkinek magának kell megteremtenie a boldogulását. Inkább elkölti magára. Amikor aztán a felesége megkérdi, konkrétan mire, nem tud válaszolni. Mert ennivaló mindig van elég. És volt is. Külön házat minek venni? Csak gond lenne vele. Öregembereknek macerás önmagukat eltartani. Kocsijuk van. Még csak két éves. Utazni távoli vidékekre nem akar, mert fél, hogy ott hal meg, és a fia fősvénységéből nem hozhatja haza a holttestét. Az almásba egyelőre nem akar befektetni, mert nem térül meg, másrészt azt pályázati pénzeiből kell csinálni. Mint mások. Ha azok kapnak állami támogatást, nehogy már neki a saját zsebébe kelljen nyúlni!

– Hol voltatok ma? – jut végre szóhoz a riporter.

– Takács Ferinél. De ezzel az úttal az ördögnek tartoztunk – feleli dohogva apja.

Takács munkástoborzó a Kárpátalján. Szüretre, nagyobb munkákra számos csoportokban hoz embereket. A csak ruszinul tudókra van leginkább igény, mert azok nem idegesítik állandó kéréseléssel, panaszkodással a munkaadót.

– Nem sikerült megegyezni vele?

– Azt mondja, nincs jelentkező. Inkább áttelepülnek, nálunk több a segély. Ez az ország tönkre fog menni. De meg is érdemi. Hülyék vezették mindig.

Az öreg Révész folyton Magyarország ezeréves dicsőségéről beszél, de néha meg váltig szidni kezdi az országot. Ám az utóbbival is a magyarság kiválóságát igyekszik bizonyítani. Vagyis az egyszerű magyar népét, mely csodákra lenne képes, ha nem nyomná el a korrupct, csak a saját

érdeküket szem előtt tartó politikusok. Mert a magyar nép, amellet, hogy dolgoz, becsületes és éles eszű, még végtelenül ostoba is, hiszen ilyen vezetőket választ magának.

– Nemsokára születésnapod lesz. Mire vágysz? – kérdi a riporter az anyjától, mert szeretne már végre pozitív gondolatokat.

– Nem kell nekem semmi, kislányom, az is elég, hogy nem fejtetted el. Vegyél egy cserepes virágot. Slussz.

– Egyik munkatársam gömbakváriummal lepté meg az édesanyját. Nagyon mutatós. Körbe lehet járni.

– A díszhalak nagyon szépek tudnak lenni. Gyerekkorban arról álmodtam, hogy nekem is olyan halaim lesznek, mint a szomszéd...

– Én a halat csak a tányéromon szeretem. Ha ki van rántva – szúr közbe egy megjegyzést az apa.

– Azt tudom. Szóval a szomszéd néniének voltak kék szíami halai. Nagy, sörényszerű úszókkal. Jól szaporodtak, adogatott is el belőlük. Sajnos egyszer mindet megette a macska.

– Itt nincs macska.

– És a halaknak vajon jó az akvárium? Nem érzik börtönben magukat? Azt nem venném a lelkeimre. A természetben le-föl úszkálhatnak...

– Butaság, mama! – mondja fölényes mosollyal idősebb Révész. – Ez olyan gondolkodás, mint amikor Brigitte Bardot levelet írt a magyar meg a lengyel miniszterelnöknek, hogy tiltsák be az elő libák tollfosztását.

– A tépés tényleg fájdalmas szegény jószágoknak, kiserken a vérük.

– És mi lenne jobb? A tépés előtt levágni őket? Ha életben maradnak, helyrejönnek. Újra tollat növesztenek.

– Hogy azt megint kitépjék! És addig is egy szűkös helyre összezárva...

– Nem az ember igényeiből kell kiindulni. A liba állat. Nem jár moziba, üdülni, nem olvas könyvet, nem néz tévét, nem rendez be magának dolgozószobát. Egyszerűen nincs ezekre igénye. Ne fázzon, és legyen mit ennie: ez a fontos neki. És ezt megkapja a gazdától. Ha szabadon élne, akkor is csak ezzel foglalkozna. Küzdenie kéne minden magért. Lehet, hogy szenvedne, lefogyna. Közben meg vadásznának rá mindenféle ragadozók. A gazdánál biztonságban van. Ilyen az akváriumi hal is. Megkapja a hal, ami kell neki. És még bámulhatja a szoba berendezését. A folyóban vázákat, festményeket, könyvespolcokat, kerámiaszobrokat nem talál!

Mindhárman felkacagnak. A riporter hátba paskolja az apját, az anyja arcát megcsókolja, és elbúcsúzik. Ilyenkor jó elmenni, amikor kellemes emléket vihet magával.

Bendegúz, vagyis Bendi, a három éve érettségizett kisebbik fiú a szobájában a földön ülve vacsorázik. Mikor apja kopog az ajtaján, „igen”-t dörög, de húzza a száját.

Fel-felnézve eszik tovább. Bendi gyermekkorától óta utál széken ülni. Vagy fekszik, vagy esetleg törökülésben kucorog a földön. Ezt, mióta kitért rajta az India-mánia, meg is tudja indokolni: a szívnek ez a két testhelyzet a kedvező, mert nem kell a gravitáció ellenében vért pumpálni a távoli testrészekbe. Ehhez társul újabban az, hogy indiai módra kézzel eszik. Húst pedig egyáltalán nem vesz magához. (Kivéve szalonna formájában, azt nagyon szereti, arról nem tud lemondani. De hiszen a régiek is meg-megtörték a böjtöt egy kis tokaszalonnáért.) A riporternek tetszene ez

a Kelet iránti érdeklődés, de nem tartja fiát elég következetesnek és felkészültnek. Például Bendi folyton az indiai vallásról, indiai konyháról, indiai öltözködésről beszél, mintha nem tudná (és talán nem is tudja), hogy a szubkontinensen számos nyelv, vallás, így számos étkezési és kulturális szokás van. Ráadásul a fiú egyes népek iránti vonzalmával összefér más népek megvetése. Imádja a görögöket, örményeket, a perzsákat. És persze legfőképp az indiaiakat. A cigányokat viszont lenézi. Ami persze szokásos dolog a Beregben (akárcsak másutt), de az, „aki egy bizonyos irányban nyitott, miért közhelyes másokat illetően?”

– Mi újság Bendikém? Jól vagy?

A fiú megrántja a vállát.

– Sebi nem üzent valamit?

– Mit vársz tőle? Hívd fel! – dörmög Bendi ingerülten.

A riporter már bánja a kérdését. Pedig töprengett előtte. De hiszen ez törvényszerű: a nehezen megszült kérdések mindig csak ártanak. Például most Bendiben nyilván újra igazolást nyer az a meggyőződés, hogy a bátyja fontosabb a szüleinek, őt többre tartják. Mert Sebestyénnek diplomája van. És jó állása. (Egy bankfiók igazgatója Nyárligeten.) Míg ő csak teng-leng három éve. Dolgozik azért. Vagyis dolgozgat. Sebestyénnek mindig minden sikerült. Bendinek semmi. Senki nem érti miért. Pontosabban azzal a válasszal, amit Bendi mond, nem elégszenek meg. Bendi szerint ugyanis neki alkotói ambíciói vannak, ezek szívják el tőle az energiát és nehezítik meg, hogy valami szokásos polgári pályán sikereket érjen el. Bendi ritkán mondja ezt ki kereken, mert dühíti, hogy másoknak ez nem evidens, és folyton elfelejtik, hogy az ő élete újságárusként vagy benzinkutasként csak a jéghegy csúcsa. Nem értik őt. Pontosabban csak Sebestyén érti. Mert a két testvér furcsamód, a nagy különbözőség ellenére, a legjobb barátai egymásnak. Révész Vilmosnak is értenie kéne pedig Bendit, hiszen alkotói vágyával a fia nagyon is hasonlít apjára. (A riporter író akart lenni. És néha még most is akar. Jelentős író. Aki ezer oldalas családregeényt ír, és mindenkit megdöbbsent, milyen igaza van.) A baj az, hogy a riporter nem tartja sokra a Bendi által favorizált két művészeti ágat.

Az egyik ezek közül a mélyláda építés. Ezek az autó hátuljába szerelt basszus hangládák olyan hangokat adnak ki, melyeket az emberi fül már nem is képes érzékelni, de a dobhártya beszakad és vérezni kezd az orr. A hangnyomást Term-labball mérik. Bendi és csapata tuningfesztiválokon vesznek részt, és állítólag valóságos sztárok a műfajban. A tervük az, hogy a kipufogóröbaj kategóriában is a legjobbak közé kerüljenek.

Bendi második szenvedélye a rapszöveg írás. Ahogy ő mondja: „darálás”. A riporter volt egyszer egy fellépésükön. A csiszogatott hanglemezek nem adtak zenei élményt. A véget nem érő monoton szövegzuhatagból pedig semmit nem értett.

– Ezek mik? – kérdi a riporter, és a fia ágyán lévő papírfecnik között kezd válogatni.

– Hagyd! Hagyd azokat! – ugrik föl pánikszerűen Bendi, és kikapja a lapot a kezéből.

– Csak érdekelt...

– Persze. Na, van még valami?

– Kiküldesz?

– Dolgom van.

– Neked? Mi dolgod lehet? – de a riporter már legszívesebben szájon is vágná magát, az otromba, csak úgy rutinból felbőffenő kérdés miatt.

– Nekem? Semmi! Mi dolga is lehetne egy olyan semmirekellőnek, mint én. Még valami?

A riporter kezéből a fia kikapta a lapot, de apja előtte egy másikat már gyorsan zsebre vágott. A fürdőszobában magára zárja az ajtót, és olvasni kezdi:

Révész Bendegúz: **Láz**

*Alkonyattájt néha van úgy,
 hogy elszabadulnak a vágyak,
 és könyvlepte manzárdszobákban,
 holdsarló-lámpák kábulatában,
 a remegve álmodók,
 készséges lányokra várnak*

*Fejükben szennyes-gyöngéd
 helyzetek gyűlnek csordulásig
 és dübörgő, vakító helyekre mennek,
 hol állnak és szólni sem mernek,
 csak koldusfényű szemük világít*

Révész Bendegúz: **Rab-rap**

*Hiába mész el vadásznak,
 ha a nők nem rád vadásznak
 Hiába kötsz fel biztövet
 ha már a rendőr is követ
 Hiába görnyedsz gépek mellett
 mert a pénzért nyalni kellett
 S te nem tudod hol a határ
 csak azt: ott majd valaki vár
 És eldönti, mi lesz veled
 vár a pokol vagy inkább kivet
 Vár egy lány, egy türkizszemű...*

Skorbák Máté

légiveszély

anyám az öcsémet kapta fel
a nővérem a húgomat én meg
csak menekültem
ne tudd meg az az érzés
te ne tudd meg fiam mire
előjöttünk a régi pincelakásból
már semmink se volt
akkor volt az az óriási infláció
anyánk szegény sírva jött haza
három darab szappant kaptunk
kártalanításként eltévedhetett
egy mosdatlan részeg brit
az acél- és fémművek helyett
Budafokot kezdte bombázni

nem ismertem

az apai nagyapám a nagy
dohányost akinek annyi esze
volt azért hogy a hadifogságban
a cigarettát kenyérre cserélje
egyébként örök leszokásban
volt a ház előtt titokban szívta
amíg apám a jó meleg szobában
a kéménybe füstölt napi négy szál
volt a fejadag ő legalább fejben
ott volt képzelheted meddig élt
aki a kenyerét elcserélte teljesen
lerongyolódva ugyan de azért
hazaért negyven évesen az utolsó
fogát maga húzta ki

Ilies Renáta

Sors

Nézd, mennyi virág a réten!
 Van közöttük némi dudva.
 Te hátrakötött kézzel élsz,
 s én is folyton megalkudva.
 Megszülettem, hogy testemben
 nyüzsögjenek erek, inak,
 s hogy szemlélője legyek a
 világ csúfos dolgainak.

Mert a bezárt ajtómon még
 a múlt kopog, és mit látok?
 Libasorban menetelnek
 kis cipők és nagykabátok.
 A cipők félretaposva,
 és a kabátokon egy jel.
 S már én is velük haladok
 szürkén, lehorgasztott fejjel.

Kietlen tájakon járunk,
 felhők borítják az eget.
 Felnőtségem rég odavan,
 nem vagyok más, csak egy gyerek.
 A félelem vesz körbe, és
 mindenhol felszálló por van,
 és az éhség nem ereszt el.
 Felgyülemlik a gyomorban.

Ahogy haladok, úgy nő a
 gyengeségem fokról fokra.
 Ekkor valaki előlép,
 pisztolyt szegez mellkasomra.

A nagy csöndben egyetlen hang!
 A cifra Hold nagyot köp, és
 a fák vézna lábaiban
 megindul az üszkösödés.

Korosodó

tegyen hamis ígéretet,
hogy engem majd jobbá tehet.
rajta kívül nincsen másom.
nevessem az elmúláson.
ketten feküdjünk a hóre,
lassan lágyuló időre.
s ha a halál sírva jön el,
ő legyen, ki sírba ölel.

Fekete, fehér

Házfalaknak fektetem a hátam.
Körbejárom a Deák-teret.
Vagy fekete vagy fehér a kedvem,
gyakran nincs is közte átmenet.

Valaki a hátam mögött lépked,
kézen fog. Ez nem az Ő keze,
pedig volt idő, mikor azt hittem,
az enyém pont beleillene.

A házak közt felbukik az égre
a Hold, mint egy lebegő tetem,
egyszerűen minden olyan valós,
minden olyan levegőtelen.

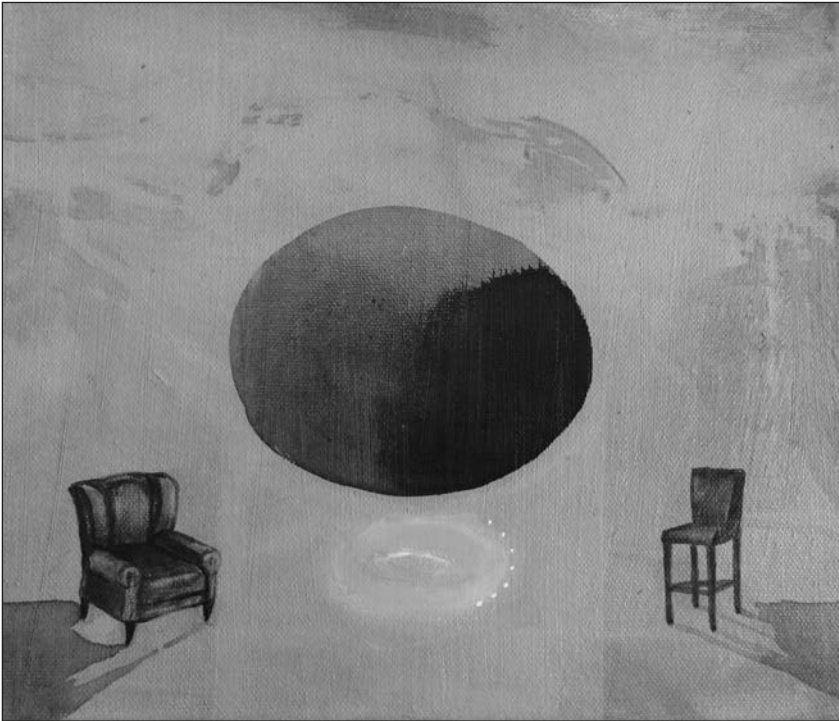
Kapualjban csókolózó párok
úgy tapadnak, mint a mákszemek,
örüljenek, míg fiatalok, majd
sírhoznak, ha megöregszenek.

Nem tudtam, hogy így fájhat a semmi,
a körúton kismacska fut át,
próbálok felidézni a színek
elfelejtett algoritmusát.

Nagy Rita

{leveszem}

felvezet a lépcsőn, az ajtó előtt megáll,
 kinyitja, (bemegyünk: a nappali tágas,
 az anyja rendezte be, a kanapé fölött egy őz
 iszik a patakból, a háttérben naplemente,
 ő sose tenne ki ilyen képet a lakásába,
 egy másik kulcsot vesz elő, a szobája előtt megáll,
 kinyitja, [bemegyünk: egy ágy, polc és asztal,
 a könyvek gerincén végigfut a hideg,
 eszembe jut valami, sürget, hogy essünk túl rajta,
 }leveszem a harisnyám{ átmelegszik a szoba]
 kijövünk, a fürdőbe megy, utána nézek, azt
 hiszem ideje menni) kikísér, becsukja.

Dr. Orosz Csaba: Függő keletkezés I. Akрил vászon.

Nagy Rita 1996, Nagyvárad. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatója. Műveit közölte a FÉLonline.hu, a Napút, az ÚjNautilus és a Pannon Tükör.

inszomnia

(1)

a konyhában áll a füst, már
mindenki alszik. apró fognyom maradt
a hamutál szélén, szét akarod morzsolni
az ujjaid közt. a szobákba ragadtak
az emberek, akikkel laksz. rájuk látsz, pedig
a falak takarnak, szemeddel fényképezed le őket,
álmukban mint a halottak,
mozdulatlan minden rezgésük.

(2)

a kollégiumi szobák sötétek és mocskosak
pár embert összezárnak jut nekik egy ágy
egy asztal egy szekrény egy polc a hűtőben
a fogason egy akasztó és egy kulcs amiből
csak egy lehet igazi a többi másolat
és a szobában nem lehet nyugtód ha egy
régiszeretőd nevét valaki a fejed fölötti
polcra véste éjszakánként rálátsz mintha
világítana nem bírsz tőle aludni de lekaparni
se mered mert fájna a polcnak a névnek neked
aztán ha kiszárad a szemed elalszol pár ember
mellett a sötét és mocskos kollégiumi szobában

Filip Tamás

Látja, hogy minden

A felejtés alkalmazottjai kitörlik
 az űrlapokról a válaszokat.
 Az új lány próbaidős,
 ő még látja, hogy minden
 olvasható marad.

Titkos tangó

Egy ember ír a kízó napsütésben.
 Mellette whisky, szájában Winston,
 fekete papírt fűzött az írógéphe.
 A betűfejek átütik, a vers
 a fény felé tartva olvasható.

Törött lábbal

A költészet kegyelmes úr –
 törött lábbal fekszik egy
 kórházi ágyon, és imádkozni
 tanítja az orvost, az ápolónőt,
 meg a temetkezési vállalkozót.

Tanítások

A zsiráf a szeráfból jön, hiszen
 van benne valami angyali,
 az üveg pedig lassan lefelé
 folyik, nézd csak, a régi
 ablakok alul vastagabbak.
 Aki a zúgó folyóba esik,
 elragadja az ár, ám ki a parton
 marad, annak még az árnyékát
 sem tudja magával rántani.

Filip Tamás 1960, Budapest. József Attila-díjas költő, szerkesztő, a Dokk.hu művészeti vezetője, a Magyar Írószövetség választmányának tagja. Legutóbbi kötete: Album (2015, válogatott és új versek).

Száva Csanád

Tíz láda szeg

Még egy novemberi napot maszatol el a havas eső. Aztán elmúlt a karácsony, a preszilveszterezés, a szilveszterezés, a Blue Monday. Utána a születésnap. Edit kibámul az ablakon, mint mindig, ez szokása mikor úgy érzi semmihez sincs kedve. A konyhaablak a temetőre néz. Évszaktól függően Kokó füvet nyír, vagy kupacba gyűjti a leveleket, Teréz néni árvácskával jön, sántikálva, időnként Pistuék a biciklikkel, valaki havat hány. Mindenki végzi a dolgait, csak én ülök itt feketében, magamban, szinte önkívületben.

Edit úgy érezte, a gyász szokványos ideje neki túl rövid. Több mint két év telt el, ő még mindig feketében járt. Naponta kimegy a temetőbe, egy imát elmond, elbeszélget vele. Régebben gyertyát vitt, és ott álldogált a sírnál, amíg pislákol a láng, de ezt a szokását bizonyos szempontok miatt megváltoztatta. Úgy gondolta, jobb, ha inkább arra figyel, hogy minél többször beszélgesse vele, akár otthon is, amikor csak teheti. Kipróbálta a tarot-kártyát, de nem lett abból se idézés, se jóslás. Majd az asztaltáncoltatást, az eredmény hasonló. Az üveggömbtől egy hétig nem aludt. Megvárta, amíg Jupiter a megfelelő pozícióba kerül. Nem sokra ment vele. Visszatért régi szokásához. A beszélgetések a sírnál. Ma is a temetőben, egész délután.

Aztán haza. Az előszobában felkapcsolja a villanyt, a sárgás kapcsolónál, a maszatos falon tapogatózik. Már megint sötét van mire hazaérkezett, ennek a télnek nem lesz már vége soha. Aszónyeg két oldalán férfibakancsok és magassarkú cipők. A szekrényen a ládák. Az a tíz. Szegek, tíz nagy láda szeg. Edit egy pillanatra megáll az előszobában, aztán gyorsan a szoba felé indul. Most hagyom, nem állok meg, hogy újból végigpörgessem.

Majd bent a szobában, ott úgyis iszok egy pohár bort, vagy vizskit, majd akkor. Az egészségére. Edit maga elé motyog, a szokásos mondatok, leül a régi karosszékre, kezébe veszi a pohár felszáraszt. Szegénykém, mennyit elszórt erre, semmi sem maradt a két telekből. Tovább suttogott, még egy pohárral jó lesz.

Két éve, négy hónapja és három napja. Ugyanilyen borús idő volt. Felöltözött, izomingjére felvette terepszínű overallját, a kalapját is feltette. Előkészítette a kalapácsot, szólít Kokónak. De már tudta. A kalapács mellett ott volt a táskájában. Négy méter, jó erős, sodrott. Ahogy kilépett, megfordult, és csak úgy behajolva az ajtón: visszajövünk majd a szögekért.

Ivott, de jó ember volt, így szokták mondani az ilyenekre. Holnap tényleg szólok Kokónak, a temetőkerítés összes léce lóg.

Száva Csanád 1979-ben született. A kolozsvári BBTE filozófia szakán egyetemet, majd PhD-t végzett. Szépirodalmi írásai, recenziói számos folyóiratban jelentek meg. Tagja az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaságnak. Kolozsváron él. Kötete idén szeptember elején jelent meg a Cédrus Művészeti Alapítvány *Napút-füzetek* sorozatának 116. darabjaként *Nyomhatározó* címmel.

Ördöge van

Istók Gyafi nyert a lottón hétszáz lejt. Ritkán lottózott, de egyszer, szokásos Hegyvölgy utcai sétáján egy fekete macska úgy ránézett, mikor ő egy kavicsot rúgott felé véletlenül, hogy azon nyomban támadt egy ötlete. A macskákról mindig a pénz jutott eszébe, főleg a feketékről. Nem tudta, miért van ez így, de így van. Szóval bement a Loto Prono feliratú sarki bódéba és vett egy rózsaszín lottószelvényt. És akkor megnyerte a hétszázat. De azt nem tudta ez az atyánkfia, hogy a hétszáz lejjel nyert egy ördögöt is. A pénznek ördöge van – tudjuk.

Jó sok pénz volt, jó bársonyos tapintású, a bankók jellegzetes kék színe a sok használattól kezdett bebarnulni. Szeretett a markába köpni, ujjbegyeit megnyalazni és pödörgetni a Bálcescu-s papírokat, ahogy azt az önkiben látta Farkas Piroska nénitől. Pénzszámolás után mindig gondosan megmosta Nivea szappannal a kezét, kiélvezve a friss illatot. Apja megtanította: a pénz koszos kezekben járt, sose tudhatod melyik ördög kezéből került hozzád. Cigányasszonyok is kezükbe veszik – mondta – és azok az ördöggel is kezet fognak. Mindig mosd meg a kezedet, ha pénzhez nyúlsz!

Szabó Szabi vette észre először, hogy a pénz mozog. Bankban dolgozik, tíz évig volt kasszás, aztán átkerült a főnök irodájába, látott márt jó sok pénzt. Azt is tudta, hogy ha sok pénz gyűl össze egy helyen, annak mozogni kell. És ez idegesít mindenkit, aki a pénz közelében van. Megmutatta Gyafinak, hogy mi is a helyzet: ezelőtt öt perccel a pénzes táska még a konyhai asztalon volt a félszáz bordói mellett, most már az előszobában van a széken, el is van tespedve egy kicsit, a bársonyon jobban érzi magát. Még öt perc és a fogason lesz az ajtó mellett. Úgy is volt. Gyafi látta, hogy ennek fele sem tréfa. Szaladt is a paphoz.

Bár Gyafi protestáns volt – két hete lett belőle adventista, azelőtt jehovista volt – elment azért Kaczagáni atyához, a Betlemfalvi katolikus paphoz, beült a gyóntatószékbe és előhozakodott a történetével.

Szent dolgokkal nem szabad tréfálkozni, de nem szent dolgokkal ugyanvalóst nem szabad – mondta a pap.

Szentatyám, akkor mi a teendőm, világosítsd meg ezt a sötét eszemet, könyörgök hozzád és a Mindenhatóhoz.

Ki kell éheztetni – dörmögte halkan. Két hónapig ne egyen semmit, csak kenyeret s vizet. Esetleg még fokhagymát.

Két napig még bírta Istók Gyafi úgy-ahogy, de aztán egyik este, csak úgy, hogy ő is éppen hogy észrevette, besurrant a Káposztásba. Kért egy jó adag kolozsvári káposztát, arra gondolva, hogy akinek annyi pénze van mint neki, egyrészt megengedhet magának egy ilyen vacsorát, másrészt nem engedheti meg magának, hogy annyira legyengüljön, hogy azt a pénz kifacsarják a kezei közül. A táska fel-le járkal a lelakatolt szobában, még a korondi kerámiakulacsot is leverte a szekrény tetejéről. Nem, nem hihet a pápistáknak, valami egyéb módszerre lenne szükség.

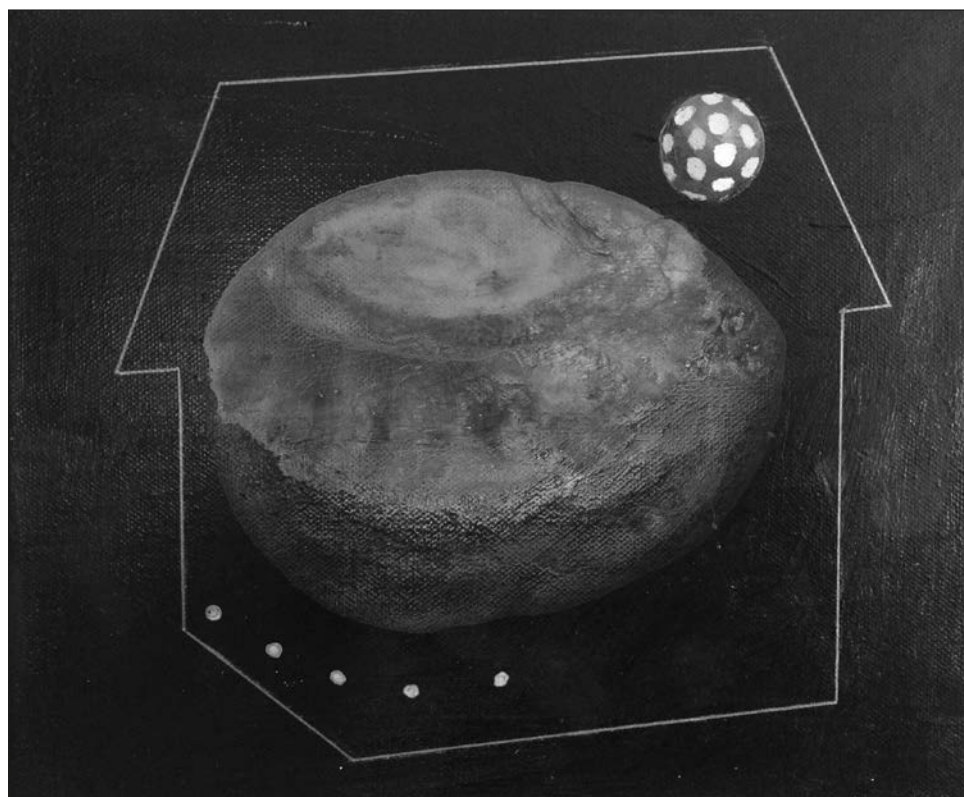
Fogta magát, megkereste Aristotel-Traian Platont aki nem volt más, mint az Oláhandrásfalvi kocsmá inspektora, amúgy pedig a városban a tízlejes cigányok templomának pópája. Ő tudta mi a teendő. Adott neki bilincseket, gyertyákat. Aztán négy, ötliteres flakonban vizet hozatott. Egy nagy cseberből merete ki az egyik fiatal zsengebajszos pópafióka. Szükség lesz ennyire. Majd egy mikrofonszerű tárgyat vett elő az íróasztal fiókjából, és megmutatta, hogyan kell használni.

Jól belemártogatja az ember a vízbe, aztán egy ügyes mozdulattal úgy rázza, hogy megfelelően spricceljen belőle a víz. Adott hozzá egy két méter hosszú, összecukható hosszabbítót is nehezen hozzáférhető sarkok bepermetezésére. Hazaérve Gyafi nekilátott a műveletnek, gyertyákkal tele rakott mindent, mert addig kell spriccelni – intette őt a pápa – amíg az összes gyertya ki nem alszik. A hosszabbítós szentelő jól működött, a bilincseket azonban már nem használta. Fel-alá rohangált a lakásban, közben, ahogy dolgozott egy fekete macska vitte a pénzzel teli táskát, volt úgy, hogy a táská egyedül ugrált bútorról bútorra, sem a macskát, sem a táskát elkapni nem tudta. Izzadtan, lihegve terült szét a kanapén, vesztésnek érzete magát ismét, a bilincseket hol viccesnek látta, hol pedig azt érezte, hogy rabsorra jutott. Nincs más lehetőség, muszáj a cigány-asszonyt kipróbálni.

Üveg Véri, a cigány asszony, aki – azt mondják – már látta az ördögöt, már várta. A vörösés cigánytéglából épült ház tornácán ült és elmaradhatatlan bőrszivarját szívta. Istók Gyafi csak állt előtte, lihegve, és a táskára mutatott, amelyik a karján tekergőzött, mint egy táskásra hízott kígyó.

– Nem, ennek nem lesz vége, mert én hétszáz éve várom ezt a mai napot, és ennek a summának ördöge van, én tudom. – kárálta. El kell hogy vedd az ördög részét is, hogy el tud venni a pénzt. Nem lesz addig vége.

Majd megkönnyebbülve tette hozzá, kifújva száján egy fekete macskát. Addig nem, amíg engem el nem vesz. Feleségül.

Dr. Orosz Csaba: Fügő keletkezés II. Akril vászon.

Kabai Csaba

Törékeny kitartás

Egyszer meghívlak magamhoz. Teát főzök neked,
és ostoba történetekkel szórakoztatlak.

Egyszer meghívlak magamhoz. Vért eszünk majd,
de nem mondjuk ki, mi az, és a suta
történetek miatt ezt nem is bánjuk.

Meghívlak magamhoz egyszer,
de te az egész családot hozod.
Azt mondod, nem merted őket egyedül hagyni,
azt is mondod, hogy csendben lesznek,
csak abból a múltkori vérből, ha kaphatnának ők is –
mert akkorra valahogy egyértelmű lesz mégis,
hogymint vért ettünk. És igaz, nem zajos a család,
ám az evés nem megy könnyen: a vérhez ölni kell, ölni erő kell
és tartás, erő a vérből van, a vérhez ölni erő kell, stb.

Egyszer meghívlak magamhoz, te fogod az állatot.
Az állatot te fogod megölni.
Ezentúl a te feladatod lesz ez.
Nem tudjuk, milyen állat. Valahogy betéved a kapun.
Egyszer meghívlak, vagy valahogy betévedsz.
Betéve tudom a leckét. Miért nem kérdezel?

Ki vagyok? – kérdezed. *Ki vagy te?* – pontosabban így,
ha egyszer megtalálsz, mert keresni is fogsz
(bár ez még előbb lesz), ezt mondom: ki vagyok?
Felesleg, redundancia vagyok;
egy rész fény egy rész velő vagyok;
ám valahogy mégis konzisztens;
vagyok dühből és sárból gyúrt szerves esszencia.
Én vagyok, aki szeret téged.
Ha tehetnéd, azt mondanád: álmodtad,
vagy azt nekem: *nem létezel*.
Utóbb szeretném, ha igazad lenne.

Kabai Csaba 1979-ben született. Ongán nőtt fel. Budapesten él. Két gyermek apja. Verset, prózát, tanulmányokat ír, fordít. Munkáit többek között a 2000, A Vörös Postakocsi, a Csillagszálló, a Forrás, a Hévíz, az Irodalmi Szemle, a Kalligram, a Kortárs, a Literatura, a Műút, a Palócföld, a Tiszatáj és az Új Forrás közölte.

Elemzők szerint is úgy van, hogy meghalunk.
Egyszer csak betévedsz, egyszer csak meghalunk.
A halálnak mindig itthon vagyunk.
És valaki vár, nevét nem mondom,
vár minket valaki, nevét nem tudom.

Cifra szolga

Ha az úr hazaér azon azúr hajnalon,
majd mindent el kell mondanom.
Lekopnak fölvelt mázai az arcnak,
elmúlnak a kimódolt legyintések,
eltűnnek a térden, előnyújtott
kézfekre lehelt csókok.

Furcsa így élni: lassan, tűnődve
járom át a napot, éjszakát. Látszat-
formám átlag alatti velőtlen kettes.
Alkalmas a felszín, alant a mély dadog.
Alkalmas a nappal, az éj ragyog.
Az ég kobalt Rorschach-rajzolat.

A feledés egyetlen jól komponált,
hiteles mondat – szerintem.
Benn, hol vagyok, férfikor sarában,
fássá dermedt rég rugalmas gerincem.
Noha ifjú időm se elherdáltam,
forradalmat játszani is szeret
majd a pikkelyes öregúr.

sárga pillanat

valakivel beszélgetünk.
különös arca van.
azaz jóformán csak ő beszél.
nagyon érdekes arca van.

mindegy, hány éves,
hány gyermeke van,
vagy, hogy életében
hol véli látni a vonalat.

(a vonal biografikus pillanat,
metszet, esemény a sorban,
ameddig és ahonnan.)

utcán állunk, nyüzsgés,
vibrálnak nevenincs vonalak.

akivel beszélgetünk,
mindegy, milyen haja
vagy hangja van:
az arca, csak az arca van.

már régóta álldogálunk,
vérrög a cirkulációban,
és nevetünk is: lám,
lehet talán ilyen pillanat.

aztán karórájára pillant:
búcsúzóban húz egy sárga vonalat.

Weisz Dorka

Szajha-ciklus

Fordulat

A közelség azonban megrémíti.
Az ágya közterület,
de a vacca egyszemélyes,
lámpaoltás után felöltözik,
elrúgja az idegen test melegét,
ingerülten fújtat és hátat fordít.
Éjjel kívánja az ölelést,
reggel inkább idegesíteni szokta.
Átkarolva ébredni sem szeret.
Megmerevedik, vigyázzban fekvé
tűri a kötelező percekét,
majd gyorsan kilép a hidegbe
a kávéfőzés mentségével.
Később kétszer fordítja rá a kulcsot.
Ha valaki visszajön, beengedi,
de beleharap a simogató kézbe.
A hűséges kutyákat mindig
lesütött szemmel kergeti el.

tükör

egy ideje hiába nézek tükörbe
nem látom benne magam
férfitenyerek takarják a mellem
férfiajkak fedik el az arcom
férfiujjak húzzák félre a hajam
férfivállak tartják a combom
formátlan formák a keretben
folyton mozgó-nyüzsgő méhkas
egy ideje nem látom magam
hiába nézek tükörbe

Egyre több

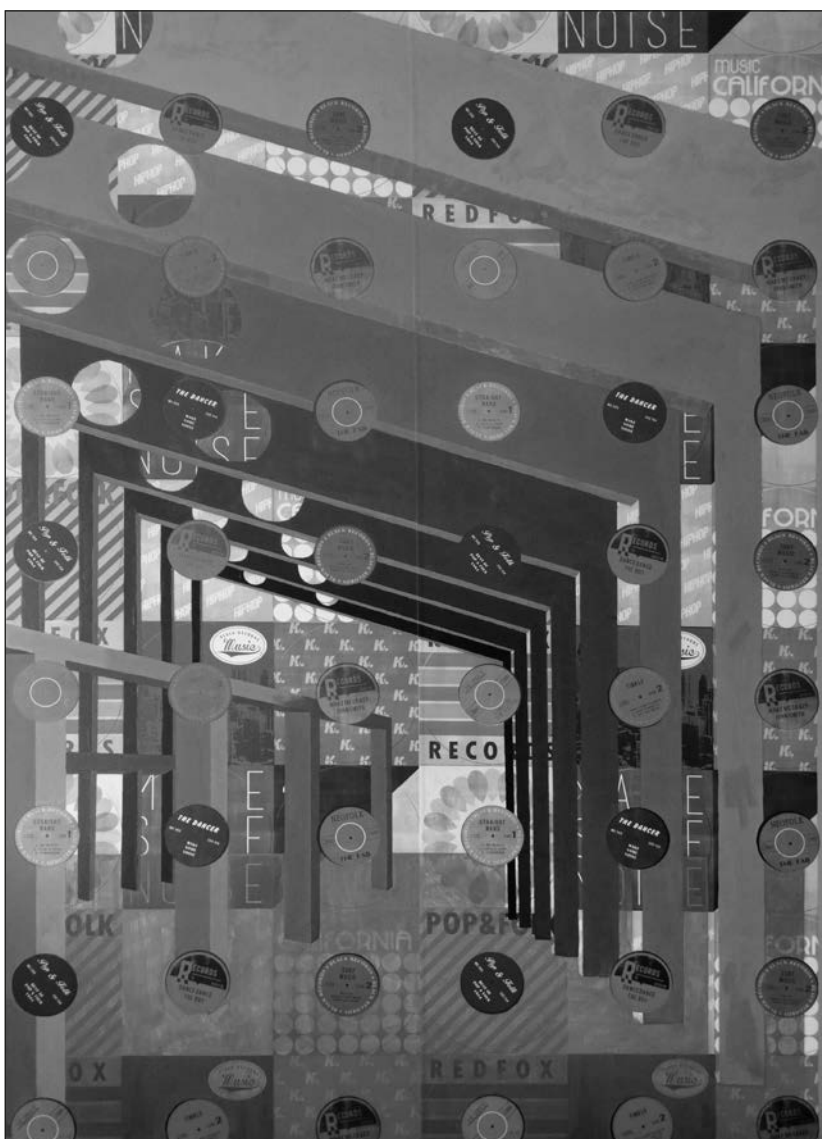
Megint azt álmodtam,
 hogy terhes vagyok tőled.*
 Ennek titokban mindig örülök,
 és arról fantáziálok, hogy hosszú,
 összetett mondatokban kiabálok veled,
 mintha csakis a te hibád lenne.
 (Néha eszembe jut,
 hogy vajon a férfiak is szoktak-e
 kiabálásról álmodozni.)

Szóval gyereket vártam,
 rajtam nem látszott semmi,
 csak a két csík mutatta.
 Valamiért azt hittük, hogy kislány,
 valószínűleg azért,
 mert rózsaszínűek voltak a csíkok,
 vagy mert lánynévre
 több ötletem volt.

Aztán teltek a hónapok,
 te meg folyton babakocsikkal
 és etetőszékekkel állítottál haza,
 olyan ronda kantáros farmert hordtam,
 és törölgettem a hasamról
 a gélt az ultrahang után.

Az utóbbi két intézkedés
 teljesen felesleges volt:
 sosem nőttem egy centit sem.
 Mindig úgy ébredek fel,
 hogy nem születik meg a gyerek.
 Csak egyre több és több
 élettelen magzatot
 cipelek magammal
 a következő álomba.

*Egyébként az a tervem,
hogy több verset is közzéteszek
a nem várt (és nem létező)
terhességemről, ti meg találgathattok,
hogy rólad van-e szó.

Sebők Réka: Pöttyös

Ádám Tamás

Fóliázott angyalok

Fóliázott angyalok szállnak
a ködben, szárnyuk csörög,
forralt boromban zsugorodó
jégmadár csapdos.

És nem fordul vissza a tél,
a hézagos vetéseken fehér
varjak rongycsomót fejtenek.
Ingem madárijesztőn lobog.

Fagyott rögbe rúgok, ujjam
eltörik. Belül sincs meleg,
mégis izzadságcseppek mérik
a kíméletlen időt.

Szárnyakat vág a szabadtéri
konditerem törött ablaka.

Felértékelődik

Zsebkendővel integetve távolodsz
attól a helytől, ahol ritkuló küllők
helyettesítettek tört napsugarakat.
Rozsdás fogasokon hagyod azt a
nagykabátot, amelyet forró estéken
hordtál, hogy kiizzadd magadból
a keserűséget. A napok, mint száraz
hagymalevelek, elszíneződtek.
Szalámivégek penészedtek vitrinedben.
Tudtad, ha nincs hova, akkor is indulni
kell, magad alá húzni, repülő szőnyeget.
Ismét és újra köztes állapotban.

Az ostorcsapások közti magányban
felértékelődik az emlékezés.

Kultúratudomány és kultúratudomány között

O. Réti Zsófia

(a *Média- és kultúratudomány című kézikönyvről*)

Néhány hónappal ez előtt egy angol szakos doktorandusz ismerősöm azt a kérdést tette fel nekem, hogy nem tudnék-e olyan könyvet ajánlani neki, amely „Kulturwissenschaft kezdőknek” jelleggel egy jó áttekintést adna arról, hogy az (elsősorban németes) kultúratudományt jelenleg milyen csomópontok mentén ismerjük el és fel Magyarországon. Akkor még olvasatlanul – de a szerkesztőgárda ismeretében – a Ráció Kiadó éppen nyomdában lévő, *Média- és kultúratudomány* című kézikönyvét ajánlottam neki azzal, hogy szinte biztos, hogy az új kötet választ fog adni a kérdéseire.

A kézikönyv elolvasása után már biztos vagyok benne, hogy a *Média- és kultúratudomány* beváltja a hozzá fűzött nagy reményeket, hiszen a magyar felsőoktatási gyakorlatból, ahogyan a doktorandusz példája és a saját

tapasztalatom is mutatja, illetve ahogyan a kötet szerkesztői is írják, „teljes egészében hiányzik egy olyan munka, amely áttekintené a kultúra- és médiatudományok szerteágazó összefüggésrendszerének néhány alapvető irányát és jelenségét, tisztázná a legfontosabb fogalmait, bemutatná jelentős szerzőit és alapműveit” (10). És valóban, a hasonló tematikájú kurzusokon igen nehéz azt a szövegtöredéket kijelölni, amelyre a hallgatók a későbbiekben a leginkább hagyatkozhatnak, amelyen keresztül az aktuális trendekbe betekintést nyerhetnek, és amely elég könnyen olvasható ahhoz, hogy ne vegye el a kedvüket a későbbi kultúratudományos vizsgálódásoktól – ezért is tartom hiánypótlónak az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport munkáját.

A közel negyven (!) szerző együttműködéséből létrejött kötetnek már a struktúrája is átgondolt, jól előkészített munkát sejtet, amely a funkcionalitást és a tanulhatóságot is szem előtt tartja – egy ilyen kaliberű, és egyértelmű oktatási szükséglet kielégítésére törekvő kötet esetében ez mindenképp kulcsfontosságú. Ugyancsak üdvözlendő, hogy a szerzők nem kizárólag az ÁIK tagjai, sőt, nem is csak az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatói közül kerülnek ki, hanem a bölcsészettudomány valamennyi hazai központjában dolgozó, gyakorlati tanítási tapasztalattal rendelkező szakemberekről van szó, akik nem ritkán az adott téma legelismertebb hazai szakértői. A kézikönyv négy nagyobb kategórián keresztül tárgyalja a kultúratudomány kurrens jellegzetességeit. Az első, *Jelenségek* nevet kapott kategória önmagában kiteszi a kötet terjedelmének mintegy szűk felét, és elsősorban azon kulcsfogalmak – a kézikönyv által tudatosan került

O. Réti Zsófia 1986, Miskolc. Kultúratudató, a Debreceni Egyetem oktatója. Doktori értekezésének témája a nyolcvanas évek magyar popkultúrája és annak kortárs emlékezete volt, első kötete 2018-ban jelent meg. Szakmai érdeklődési területei: népszerű kultúra, új média, emlékezetkutatások.

szóval, *fordulatok* – köré rendeződik, melyek a kultúratudományok elmúlt évtizedeit meghatározták: anyag, ember, emlékezet, kibernetika, tér, test, vizualitás. Ugyanebben az egységben kapott helyet – az abc rendbe illesztve – az a két fejezet is, melyek a kultúratudományok két, különböző érdekeltségű paradigmájának logikus, könnyen emészthető áttekintését adják: Fodor Péter és Kálai Sándor összegzése a magyarul egy ideig kritikai kultúrakutatásnak nevezett *cultural studies*ről, illetve Kulcsár Szabó Ernő munkája a minden előjel nélküli kultúratudományról, amely a németes gyökerű *Kulturwissenschaft*nak feleltethető meg. Nagy kérdés persze, hogy ugyanazon a fogalmi szinten helyezhetők-e el a *Jelenségek* kategóriában tárgyalt témák, az azonban kétségtelen, hogy a kultúratudomány aktuális trendjeit kiválóan áttekintik. Nagyon szimpatikus, és mindenképp olvasóbarát törekvés, hogy a logikusan felépített szócikkek anekdotikus felütéssel kezdődnek, amit fogalomtörténet követ, ezután az adott kifejezés megjelenéséről esik szó különböző szerzők műveiben (*Kontextusok*), végül pedig a kapcsolódó szócikkek hasznos felsorolása következik, a sort pedig a felhasznált és sok esetben a téma feldolgozásához ajánlott szövegek bibliográfiája zárja. Ez utóbbi esetben biztosan hasznos lett volna arra törekedni, hogy az ajánlott irodalmak listája minden esetben teljes legyen (legalább a témában magyarul megjelent szövegek esetében), ami tovább differenciálhatta volna a kötet hozadékát a megszólítani kívánt olvasóközönség szempontjából. A szócikkek struktúrája mindentől eltekintve azért is üdvözlendő, mert kellő szerkezeti hasonlóságot biztosít, miközben elegendő játékerteret ad a szerzők számára, hogy az egyéni problémára szabott, logikus, megvilágító erejű és invenciózus szövegeket alkossanak: jól tanulható, továbbgondolásra ösztönző szócikkek ezek.

A második kategória jóval szűkebb hatótávolságú kultúratudományos fogalmak sokkal rövidebb – a *Jelenségek* 15–20 oldalaihoz képest mindössze 4–5 oldalas – áttekintéseit tartalmazza. Éppen ezért, bár önmagában szinte valamennyi érthető és jegyzetelhető, kiválasztásuk némiképp esetlegesebbnek tűnik, mint az előző kategória esetében. Annak ellenére, hogy a kézikönyv semmilyen explicit módon nem formál igényt a kizárólagosság pozíciójára, természetéből adódóan nem kerülheti el, hogy ekként tekintsenek rá, a kötetben kifejtett *Fogalmak* listája pedig időről időre, vagy akár paradigmáról paradigmára bővíthető lenne: például a *globalizáció*, az *ideológia*, az *orientalizmus* vagy akár az új média meghatározásaival. Ezek a szövegek már a felütést és a kultúratudományos jelentőséget mellőzve csak a fogalomtörténetet, a kontextusokat és a kapcsolódó cikkeket tárgyalják.

A harmadik kategória szerzői életművek értő és invenciózus elemzését tartalmazza, az olvasó itt tekintheti át a kultúratudomány azon kulcsfiguráinak a munkásságát, akik ennél több meghatározó könyvben jelentősen befolyásolták azt, ahogyan a diszciplína alapfogalmait napjainkban értjük. A kötet szerint ők azok: Bourdieu, Derrida, Flusser, Foucault, Kittler, Lacan, Luhmann és McLuhan. Kétségtelen, hogy itt is lehetne még – talán nem teljesen önkényes – addíciókkal élni, akár még a névmutató kvantitatív információi alapján is. Ha ugyanis átfutjuk a nevek jegyzékét, világosan láthatóvá válnak a szócikkekben legtöbbit idézett szerzők, s joggal feltételezhetjük, hogy ezeknek valamiféle központi szerepe van abban, ahogy a kultúratudományokról jelenleg beszélni lehet Magyarországon. A *Szerzők* kategórián belül tárgyalt elméletirők mellett nem meglepő, hogy az antikvitástól napjainkig számos filozófus tartozik e leggyakrabban hivatkozott csoportba: Platón, Descartes,

Kant, Heidegger, Nietzsche – nekik értelemserűen nincs helyük a *Szerzők* kategória kiemelt szócikkei között. Ugyanakkor a kötetben közreműködő szerzők sokszor hagyatkoznak Adorno, Barthes, Benjamin (akinek munkásságát a kötet többek között az *aura* fogalmán belül tárgyalja, illetve a *tér* szócikkben a flaneur koncepciója kapcsán érinti) és Freud munkáira. Hozzátehetnénk, hogy akár Marx munkásságát is izgalmas lenne a kultúratudományok kontextusában tárgyalni, hiszen nemcsak a talán egyértelműbb *cultural studies*, de a *Kulturwissenschaft* irányából is megtermékenyítőnek tekinthető a filozófiája. Ugyanígy egészen sokáig lehetne sorolni azokat a szerzőket, akik a kötet akaratlan, ám elkerülhetetlen kanonizáló gesztusa nyomán nem kerültek bele a gyűjtésbe – többek között Stephen Greenblatt, Homi K. Bhabha, Stuart Hall vagy Slavoj Žižek nevét lehetne például viszonylag rövid gondolkodás után megemlíteni.

A kötet negyedik, utolsó egysége *Művek* címmel a kultúratudományok alapító szövegeinek rendkívül jól használható, mindössze 4–5 oldalas összegzését kínálja. Már azért is különösen hasznos ez a rész, mert egyetlen kivételtől eltekintve kizárólag olyan szövegeket dolgoz fel, amelyek ilyen-olyan okokból kifolyólag eddig nem jelentek meg magyarul. Valamennyi összefoglalás világos, logikusan felépített, és lényegi, megbízható segítséget nyújtanak azoknak a hallgatóknak, akik a *Média- és kultúratudomány* kézikönyv nélkül kétes online forrásokból, torzult vagy részleges jegyzetekből, de leginkább sehonnan nem informálódának ezekről. A szövegek válogatásában itt érzékelhető az a szerkesztői dilemma, hogy a – hálózattudományi szóval élve – legnagyobb fókuszam-központiséggel rendelkező (azaz leggyakrabban használt és idézett, de akár fél évszázados), vagy inkább a legfrissebb, jelentősnek tűnő munkák összegzését

foglalják-e bele a már fizikai kapacitása miatt is véges terjedelmű kötetbe. A kötet láthatóan valamiféle arany középutat kíván képviselni ebben a kérdésben; így kerülhetnek egymás mellé olyan klasszikusok, mint Havelock *Preface to Plato*ja (1963), Clifford Geertz *The Interpretation of Cultures* című esszégyűjteménye (1973), az elmúlt húsz év már kanonizált, ám továbbra is revelatív szövegeivel, mint N. Katherine Hayles *How We Became Posthuman* kötete (2000) vagy Bruno Latour cselekvő-hálózat elméletét leíró *Reassembling the Social* című munkája (2005), illetve azok a nagyon friss szövegek, mint Tony Bennett 2013-as *Making Culture, Changing Society* könyve, vagy Dieter Mersch *Posthermeneutik* című értekezése.

Bár néha nem egészen világosak a kiválasztás szempontjai, a sokszínű gyűjtés így is megfelelő betekintést nyújt a kultúratudományok elmúlt néhány évtizedének korszakalkotó könyveibe. Ahogyan a *Szerzők* esetében, itt is tetszőlegesen bővíthető lenne a vizsgált kötetek listája: például Arjun Appadurai *Modernity at Large – Cultural Dimensions of Globalization* (1996) című kötete, vagy Henry Jenkins okfejtése a médiakonvergenciáról (*Convergence Culture – Where Old and New Media Collide*, 2006), és végül az ezeknél talán még sokkal inkább a kötet koncepciójába illeszkedő gumbrecht *The Production of Presence – What Meaning Cannot Convey* (2004) még biztosan helyet kaphatott volna ebben az átfogó képre törekvő munkában.

Ahogy talán már a fentiekből is kitűnt, az, hogy mit tekinthetünk ma Magyarországon a kultúratudományos gondolkodás fősodrának, koránt sem magától értetődő, s ekként egy, a *Média- és kultúratudomány*hoz hasonló vállalkozás nemcsak áttekinti, de ugyanakkor létesíti is a kánont. Milyen is tehát ez a kánon, melyet a kézikönyv mainstreamként tételez? Ezzel kapcsolatban semmi olyasmit nem lehet

felróni ennek a valóban jól átgondolt, igényesen kivitelezett és gondolatébresztő vállalkozásnak, amit expliciten és jó előre nem jelent ki saját magáról. „Általában törekedtünk a kultúratudomány eltérő szemléletmódjainak bemutatására és összevetésére, de kétségtelen, hogy a technológiai-médiatudományos érdeklődés erősebben hatott a kötet szerkezetének kialakítására, mint az identitáspolitikai, a kultúrkritikai vagy a művelődéstörténeti szemlélet. Ez magyarázza, hogy például a *gender studies* vagy a posztkoloniális elmélet nem szerepel külön kategóriaként – azonban számos írás ezen elméleti diskurzusok bizonyos alapvető problémáit, szerzőit és koncepcióit is bemutatja” (10).

És valóban, a *gender* kategóriája, vagy egyáltalán horizontja, bár nyilvánvalóan megkerülhetetlen például a *Térről* vagy a *Testről* szóló szócikkek esetében, szembeötlően hiányzik az egyébként arányosan összeszerkesztett kötet repertoárjából, s ez talán nem annyira annak az esetlegességnek tudható be, amely egy, a kézikönyvhöz hasonló vállalkozás esetében óhatatlanul előfordul. Érdemes például ebből a szempontból ismét vetni egy pillantást a névmutatóból kirajzolódó kultúratudományos kulcsfigurákra. Ebben az esetben talán nem túlzás „alapító atyákról” beszélni, hiszen a kötetben extenzíven hivatkozott, és a *Kulturwissenschaft* jelenlegi paradigmájában meghatározó gondolkodó, Sybille Krämer munkásságán kívül egyedül Judith Butler az, akire két-három citációnál több mutat.

Érdekes, hogy Bronzino festménye, amelynek egy részlete a kötet borítóján is szerepel, kiválóan színre viszi a két típusú, németes-médiatudományos, és az angolszász, identitáspolitikai fókuszú kultúratudomány lehetséges (és szükséges) metszéspontjait. Laura Battiferri portréjának a borítóra kinagyított részletén a modell keze látható, amellyel egy nyitott

könyvet tart, és finom, felékszerezett ujjával az írott szövegre mutat. A médiatudományos érdekeltségű és kompetenciájú Kulturwissenschaft irányából szembeütő lehet a szöveg materialitásának, nemcsak írásként, de írott tárgyként való megközelíthetőségének a hangsúlyozása, amelyet a rámutatás gesztusán kívül a festménybe foglalt szöveg kibetűzhetősége is alátámaszt. Ugyanakkor, ha a társadalmi nemek kutatásának elméleti kérdéseit is bekapcsoljuk vizsgálódásunkba, további belátásokat is tehetünk a portréről. Laura ugyanis éppen Petrarcát olvas, és a költő által megénekelte műsával nemcsak a neve által azonosul, de szerepként magára is ölti, s így a női test, a szexus textuális megképzésének lehetünk itt tanúi. Laura gyűrűje, a finom, részletesen kidolgozott ékszer mint decorum eközben a szöveg aprócska testére is visszautal, így szexualitás és textualitás közti viszony sokkal inkább kölcsönössé, mint egyirányúvá válik. Eközben az a kérdés is felmerülhet, hogy Laura Battiferri antik pénzérmét idéző karakán profilja – meglehetősen atipikus ábrázolási mód a reneszánszban – hogyan kérdőjelezi meg a nézés, a tekintet hagyományos irányát, illetve hogy az írás mint aktív, kreatív tevékenység, melyet egyébként a modell is üzött, lévén korának egyik elismert költőnőjéről szó, illetve az olvasás és a petrarcái műsával azonosulás passzív, befogadói attitűdjének összjátéka hogyan konstruálja azokat a női szerepeket, amelyeket ez a rendkívüli asszony, Laura Battiferri az 1500-as évek második felében magára vehetett. Már ebből a néhány kérdésfelvetésből is látható lehet, hogy a két kultúratudomány kölcsönösen megtermékenyítő módon, sőt, szétszálazhatatlanul kapcsolódik egymásba ebben az esetben (is).

Ha azonban túllépünk a gender-perspektíva nagyon is érzékelhető hiányán, érdemes arra is kitérni, hogy milyenként jelenik meg

a *média- és kultúratudomány* belső logikája a kötet tanúsága szerint. Ehhez igen nagy segítséget nyújtanak a „kapcsolódó szócikkek”, melyek segítségével akár a jelenségek-fogalmak-szerzők-művek hálózata is körvonalazható lehet. Erre a célra kiválóan használható segítség lenne a könyv online változata (vagy kiegészítése), ahol lehetőség nyílna a szócikkek kapcsolódási pontjainak vizualizálására. A kötet hiperlink-logikája mindenképp lehetővé tenné egy ilyen megközelítést, miközben az így születő gráf azt is megengedné, hogy egyetlen pillantással megállapítsuk, melyek a *Média- és kultúratudomány* által megjelenített hagyomány fő csomópontjai, milyen szerzők munkásságát tekinti alapvetőnek, milyen fogalmi síkok segítségével kívánja megragadni témáját. Röviden: a vizualizáció segítségével azonnal megmutatkozna, hogy mit jelentenek a kultúratudományok ma Magyarországon. Annyi azonban így is világos, és a szócikkek egymásra hivatkozásából jól kirajzolódik, hogy a kötet által felvázolt kultúratudományos paradigma egyértelmű főszereplője nem más, mint Friedrich Kittler (közvetve vagy közvetlenül több szócikk is foglalkozik a munkásságával, elsődlegesen pedig (ezzel értelemszerűen szoros összefüggésben) a felvázolt jelenségek közül a kibernetika foglalkoztatja. Érdekes, hogy az ezen okfejtést lehetővé tevő *hálózat* koncepciója igen kevés másik szócikkhez kapcsolódik, ahogyan jócskán a rendszer peremvidékére szorult az *emlékezet* fogalma is, amely pedig néhány éve még a legtermékenyebb metszéspontnak tűnt a két típusú kultúratudomány között.

Összességében elmondható, hogy az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport kötete már a megjelenésével kikerülhetetlen referenciaponttá nőtte ki magát a magyar kultúratudományok történetében és oktatási gyakorlatában, melyet remélhetőleg hallgatók

több generációja fog tudni sikerrel forgatni. Az önálló feldolgozáshoz is számtalan olvasási lehetőséget (lineáris, tematikus, hálóda-elv, stb.) kínáló kötetstruktúra talán akkor működik a leghatékonyabban, ha a kultúratudományokba bevezetést áhító hallgatók tapasztalt oktatók irányításával dolgozhatják fel a kijelölt szövegrészeket. A kötetnek kifejezett erőssége, hogy különböző felkészültségű olvasók számára ugyanúgy képes a téma releváns, befogadható, ugyanakkor inspiratív feldolgozását adni. Ugyanakkor a *Média- és kultúratudomány* kézikönyv a magyarországi kultúratudományok mai helyzetéről is átfogó, és a témával nemcsak ismerkedő kutatók számára is releváns áttekintést nyújthat. Ahogy a fentiekből is kirajzolódhatott, s ahogy a kötet szerkesztői is deklarálták, a kézikönyvben reprezentált kultúratudomány a két konkurens paradigma közül a németes típusú Kulturwissenschaftot preferálja az angolszász hagyományokból táplálkozó cultural studies-zal szemben, ugyanakkor mindkét beszédmód számára biztosít megjelenési lehetőséget, ezzel is arra buzdítva az olvasókat, hogy figyeljenek a kettő termékeny metszéspontjaira. Ez igen nagy felelősség, mellyel azonban a kötet bölcsen él, hiszen a magyar kultúratudományt – Miklóssy Katalin és Pekka Korhonen szavaival élve, melyekkel Kelet-Közép-Európa kulturális helyzetét írták le – „két centrummal rendelkező perifériaként” képes megjeleníteni. Ez pedig rendkívüli, és potenciálisan igen gyümölcsöző helyzet.

Média- és kultúratudomány. Kézikönyv. Szerk.: Kricsfalusi Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás, Tamás Ábel, Bp.: Ráció, 2018.

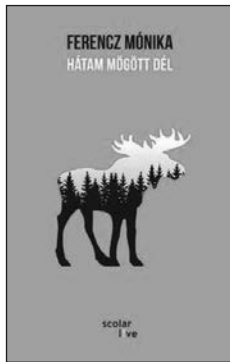
Akár nyugatról, akár keletről

Bereti Gábor

(**Ferencz Mónika** *Hátam mögött dél* című kötetéről)

Szinte már össze se tudom számolni, hány friss hangú, fiatal költő(nő) munkáját olvashattam az elmúlt években. Közülük az egyik, a *Hátam mögött dél* című kötetével tavaly debütáló Ferencz Mónika. A csupa szabadverset rejtő kis kötet, folytatva a címadás hangütését, *Észak*, *Délkelet*, *Nyugat*, *Északnyugat*, és *Dél* címen, öt ciklust foglal magában. A karcsú, zsebbe illő kötet közkinccsé tételéért pedig a Scolar Live sorozatot nyitó Scolar Kiadót illeti dicséret.

Ferencz Mónika könyvét kettőzött figyelemmel olvastam, mert benne a magyar vers megújulását célzó kísérletek egy manapság terjedőben levő változatával találkoztam, jelesül a megszólalásnak a nézőpont szóródástechnikáját alkalmazó módjával. A kísérletezésnek persze számos, egyéb útját is számon tartjuk, ám véleményem szerint a megújulás útjai közül ez bizonyulhat a legígéretesebbnek. Ám, hogy miről is van szó közelebről, arról Ferencz Mónika egy versét áttekintve igyekszem számot adni.

Ha egy vers olvasása során azt tapasztaljuk, hogy a vers egymást követő mondatait közvetlen értelmi kapocs nem fűzi össze, vagy ha úgy tűnik, hogy a mondatok egymásutánisága nem az előzményei által ígért, vagy az azokból feltételezhetően következő gondolat kifejtését szolgálja (szolgálják), akkor gyaníthatjuk, hogy szerzője a nézőpontszóródás technikáját alkalmazza. Ahogyan ezt Ferencz Mónika *Planck-idő* című versében is láthatjuk. „Az első a kikelet,/ az óra, amikor a hangyák elhordják az udvart/ és megbarnítják az ébredést./ Gödörnyi esővízbe fojtod őket,/ hogy a készítés elmúljon egy Planck-idő alatt./ Aztán a barátiddal elfoglaljátok a juharfát”. (21) Az olvasónak erről persze akár a múlt századi dadaista gyakorlat is az eszébe juthatna, amelyben akkor a szavak véletlenszerűen kiválasztott halmazából állították elő a verset. A módszer első pillantásra azonosnak tűnhet, de mivel itt nem önálló szódolgokról van szó, amint az a dadaista gyakorlatban megesett, hanem már szódolgok által képzett, értelmet hordozó mondatok összekapcsolásáról, viszonyba hozásáról, ezért esetünkben, maradvá példánkánál, némileg profanizálva a helyzetet, szódada helyett egy egészen más dimenziót implikáló úgynevezett mondatdadáról beszélhetünk. A második modernítésben, ahol a szimbolizmus új változataként az aura révén, az aurával, mint eszközzel történő értelemközlés kísérlete zajlik, az obskúrus mondatok egymás utáni sorjáztatása egy hangulati modalitás kimunkálását (is) célozza, célozhatja.

A vers kezdő mondatát, *Az első a kikelet*, olvasva láthatjuk, hogy az a vers második, egyébként ugyancsak kijelentő módban lévő mondatával közvetlenül nem áll értelmi kap-

Bereti Gábor 1948, Miskolc. Az érettségit követő katonáskodás után felsőfokú végzettséget Nyíregyházán, könyvtáros szakon szerzett. Írásai az elmúlt években a Palócföld, Napút, Kritika, Kortárs, Hitel, Forrás, Ezredvég, stb. folyóiratokban, valamint néhány antológiában voltak olvashatók. Négy önálló kötete van. Legutóbb: *Titkolt múlt – tiltott jövő* (versek), 2015. A Magyar Írószövetség tagja.

csolatban, *a hangyák elhordják az udvart*; ez utóbbit esetleg még a vers harmadik mondatával és megbarnítják az ébredést, is kiegészíthetjük. Bár *az óra* és az *amikor* szavak egyfajta (az aura képzésében szerepet játszó) időbeli kapcsolat meglétét feltételezik. Mivel a kezdő, *Az első a kikelet* mondathoz a második és a harmadik mondatot az értelem szemantikai szálai nem kötik, ezért ezek helyén elvileg akár más mondatok is állhatnának. Majd következik egy ismét önálló státuszú, az előzményeivel összefüggésben nem álló, kijelentő mondat, *Gödörnyi esővízbe fojtod őket*. Az ötödik sor mondata viszont már összefüggést ígér előzményével, *hogy a késztetés elmúljon egy Planck-idő alatt*. Am, hogy a késztetés a fojtásra, (vagyis, hogy mégsem fojtod a hangyákat esővízbe), vagy valami másra vonatkozik-e, az továbbra is a versszak, vagy inkább a szóban forgó mondat-együttes kérdése marad. S az olvasó számára mindezek befejezéseként ott az egyébként az előzményeitől teljesen független „következmény”: *a barátiddal elfoglaljátok a juharfát*. A vers jó példa a nézőpontszóródás (szórás, elkülönítés) technikájának modern utáni alkalmazására, amikor is a versen belül a mondatok mind egy-egy önálló nézőpontot alkotnak, képviselnek. Avagy képletesen, a mondatok itt a vers hangjaként egy virtuális szemantikai koordináta szárainak egymást metsző pontjain elhelyezkedő szabad értelemhordozók. S mint egy pointillista festményen a színfoltok, jelzik egymástól független, önálló pozícióikat. Olyannyira, hogyha kihagynánk közülük egyet-egyét, vagy egy másikkal pótolnánk, az a vers irányát, az értelemnek a *kikelettől az elfoglalt juharfáig* tartó útját nem befolyásolná; a starttól a célig legfeljebb más mondatpontokon (pontonhidakon) keresztül jutnánk el. Ám érzékeljük a belső kötődéseket, a kötődéseknek, bár kevésbé erős, de a lényegre, az útra vonatkozó jelenlétét is. (Pl.: a kike-

let nem csak kikelet, de az az óra is amely ..., vagy a hangyák nem csak elhordják az udvart, de az ébredést is megbarnítják, stb). S ezek az önálló értelemponthoz (pillérekhez) a háttérben mégiscsak viszonyba hozó elemek a maguk befolyásoló, aktivizáló hatásukkal, hacsak a sejtés szintjén is, de megképzik a vers egyfajta látens, egymásba játszó, ám a vers hangjától végül is elkülöníthetetlen hangulatközegét.

A Planck-idő, amely e kötetben egy háromoldalas hosszúversnek számít, a második modernitásnak végig ezzel az útkereső verselés-technikájával építkezik. Ferencz Mónika így, a nézőpontoknak a hol belsővé, hol külsővé tett váltakoztatásaival teszi érdekessé, izgalmassá opusait. Az egyébként csupán formális ciklus-felosztásokon is átcsapóan ez ad az olvasó számára egy láthatatlan, de a kötet elejétől a végéig érzékelhető hullámzást, egy a kötet egészére érvényes cirkulációs élményt. „Az első a kikelet,/ a második a szúnyoglárvák morajlása,/ a harmadik az út,/ a homok útja a talpadon, az elfogadás útja,/ az út a tv-állványtól az éjjeliszekrényig” (22). Folytatódik a mondatok egymáshoz való értelmi kapcsolatát, kapcsolódását felfüggesztő pointillista technikának az alkalmazása az egyébként egymástól ugyancsak szemantikai szigetekké elválasztott, „úszkáló” versszakokká tördelt, elkülönített részekből álló versben. A megszokott értelemalkotással csupán a vers végén találkozunk, ami itt így, hogy semmi szituálzás, relativizálás, vagy képiesítés, szinte kinyilatkoztatásként, szentenciaként hat. „Csak abban hihetsz, amitől rettesz./ Ami megváltást ígér,/ az kérészszerű és látszólagos” (23).

Számomra a kötetbeli megszólalás leginkább figyelmet érdemlő erénye (hozádék) tehát a mondatok egymáshoz kapcsolásának az a fajta, a szerző által is előszeretettel alkalmazott módja, amely mára olyan, áthallásokon keresztül érvényesülő technikává nőtte ki magát, amely a versben a gondolatnak egy csupán a látencia

szintjén létező, kidolgozatlanul hagyott változatát hívja életre. Ám az így sorjázott mondatok már ebbéli státusukban is immár egy olyan, a vers hangjára utaló hangulatot teremtenek, amely több önmagánál, de amelyben a mondatok, épp sorjázatásuk módjából adódóan, a hagyományos értelemben vett vers-egészet szolgáló gondolathordozóvá nem szervesül(het) nek. Ezért az ily módon egymáshoz kapcsolódó (kapcsolt) mondatok a versben csupán egy érzületként, hangulati elem funkciójuk által körvonalazott gondolat(rész)ként, avagy egy érzületet körvonalazó verstechnikai elemként van (vannak) jelen.

A láttatás ilyen eszközeiből, (mozaikmondat-)elemeiből épül a modern utáni, (az) új-szimbolista vers. A vers, ahogyan azt Ferencz Mónikánál is láthatjuk, ami élénk tár, ami felidéz, ami megtestesít; a vers, amely egy olyan írás, amely a láttatással a ki nem mondottat, a rejtőzködőt idézi meg. Az ilyen vers első pillantásra talán nem több, mint egy mondatfestmény, mint egy elmosódó gondolat színvilága, vagy egy, a hangoláshoz a partitúra megszólaltatása előtti hangzavara, a hangolás kakofóniája. Vers, amely önmaga dűnamizét, lelkét, e fókuszátlan állapotában vibráltatja. Mondás, amely konkrét közlés nélküli hangzást, értelmet hoz létre. Értelmet, amely nem más, nem több, mint a szépség önmagára reflektáló nyelvi teljesítménye.

Szerzőnk az értelemszóródás technéjének alkalmazásával egy különös szótáj, egy ferenczis szóvidék részesévé, sőt, szereplőjévé avat bennünket, ahol az opusok az olvasót, érkezzék bárhol, meggyőzik, ő itt egyszerre lehet Észak(on) is, és Dél(en) is.

Ferencz Mónika: *Hátam mögött dél*, Scolar, Budapest, 2017.

Álmatlanok álmai

Jassó Judit

(Szeifert Natália *Az altató szerekről* című regényéről)

Két középosztálybeli nő, Zelma és Zsuzsa véletlenül találkozik napjaink nyüzsgő Budapestjén. Az apropó egy kávé, Zelma csak ennyire téved be Zsuzsa Antik nevű kis üzletébe, ám ez a találkozás mindkettejüket arra készteti, hogy – legalábbis a maguk számára – számvetést készítsenek az életükről.

Miért pont ők ketten, miért nem egy eladó vagy egy manikűrös fut össze egy tanárnővel, esetleg egy orvossal a sürgősségin? A variációk száma végtelen, ennek a történetnek, a végére meglátjuk, bárki lehet hőse, mert nem is annyira a sztori, mint inkább az elbeszélő fontos. Míg Zelma harminc körül jár, Zsuzsa negyvenes. Sorsukban több egyező vonást találunk: mindkettejük anyját leköti a hivatása (zenetanár, gyógyszerész), az apák háttérbe szorulnak, de túl egyszerű és morbid lenne rájuk a papucs kifejezés, mondjuk inkább azt, hogy feminin vonásokat hordoznak, empatikusak és érzelmesek, megvan bennük mindaz, ami a feleségeikből kimaradt. Zelma az anyja, míg Zsuzsa az apja örökségét viszi tovább. Időn-

Jassó Judit 1977, Budapest. Író költő, a FISZ tagja. Korábban a Kulter, a Képirás, az Apokrif Online, valamint a Holmi közölte írásait.

ként ez lehet az oka az elakadásnak, amivel a valóságban olyan sokan küzdenek: nem tudják rászánni a megfelelő időt arra, hogy megtalálják a saját útjukat, mert adott esetben óriási nyomás helyezkedik rájuk a család részéről. Hősnőink jól ismerik a párkapcsolati krízist is, a sikerületlen viszonyok terhét, több leckét kapnak ezekből, és találkozásukkor eljön az a pont, ahol képesek megszólalni magukról, sőt, mi több, megdöbbenő részletességgel és mélységben beszélnek el, mi történt velük a véletlen találkozás napjáig, miért alakult sorsuk több okból is úgy, hogy végül a partvonalon túl, outsidersként figyeljék a többiek, családtagok, rokonok, barátok örömteli életjátékát.

A történetnek lehet egy olyan olvasata, amely szerint a regény az X- és az Y-generációról szól, ez előbbieket esetében még jócskán befolyásoló tényező a hagyomány megőrzése, továbbvitele, és míg utóbbiak számára lehetővé vált a kötelezettségek nélküli élet, azok a helikopter-szülők, akik túl sokáig „repkednek” a gyermekeik élete felett, megzavarhatják az önállóságra törekvést. Az elmagányosodás mindkét nemzedékbeli nőket veszélyezteti, akkor is, ha nagy baráti körrel rendelkeznek, saját családdal viszont nem, érezhetik azt, hogy az életük „nem sikerült”, nem a saját életüket élik, ha pedig nem a bevett mintákat követik, egy idő után a túlzott „úttörőség” vezethet a kiegészéshez, szakmai szempontokból és magánéletileg is.

Ha felszólítanánk egy zsúfolt teremben véletlenül összehívott embercsoport tagjait, hogy rakja fel a kezét az, aki már érezte magát hasonló helyzetben, tehát mintha egy boldogtalan, örömtelen életre született volna, bizonyára sokan jelentkeznének. Rengeteg Zelma és Zsuzsa jár közöttünk, olyan nő – és persze férfi is –, aki annak dacára, hogy rendelkezik a kapcsolatteremtés készségével, mégis magányra ítéltetett, olyasvalaki, mert egész

egyszerűen nem elég rámenős, hogy az akaratát érvényesítse, vagy eltéved az önismeret útvesztőjében, így egy idő után önsajnálatba menekül, és folyamatosan önbizalomhiánnyal küzd. Ez egy idő után óhatatlanul odáig vezet, hogy az ember saját magát kívülről kezdi szemlélni. Zelma és Zsuzsa szenvtelenül, és az olvasó bőre alá hatolva, részletesen elmondja, ami vele történt. Ugyanakkor mintha egyikük sem lenne tisztában ezeknek az eseményeknek a súlyával.

Szeifert Natália prózastílusa kifinomult, érezzük rajta azt az időt, amit íróként az élet megfigyelésére fordított. A két fő karakter monológja nagyon is telített érzelmekkel, és rengeteg éleslátásról tanúskodó momentum van benne, mégis jórészt elmondják, ami velük történt, és ez teszi őket outsiderské. Látjuk, hogy mennyi a fájdalom, csak jó volna még inkább átérezni. Két élet pereg a szemünk előtt, felváltva, időnként összekapaszkodva, egymásba fonódva. Nagyon jó helyeken van elrejtve mindaz, ami ezt a két nőt a maguk számára nem ismertem összeköti. Tudomást szereznek egymásról, de csak finomhangolások által, nem közvetlenül. Mégis megrázó pillantok ezek, ahol a nyersesség az olvasó arcába vág. De mindvégig a legfontosabb, hogy végre megnyílnak, belső monológjaikkal saját életükbe is betekintést nyernek – eleinte óvatosan, mintegy kívülről, egy idegen hűvös, mégis biztató pillantásaival. Hogyan történhetett mindez, kikkel, kik által jutottak el idáig? Ezért említettem az elején, hogy Zelma és Zsuzsa találkozása az elbeszélő szempontjából fontos, mert ha lenne rá módja, bármelyikünk elmondhatná azoknak az eseményeknek a sorrendjét, ami vele történt élete során. Csak ugye, ki lenne arra kíváncsi, ki az, aki meghallgatná?

Zelma és Zsuzsa életéből egy nagyon fontos dolog hiányzik: a tényleges cselekvés. Nem az otthonról hozott minták utánzása, vagy az,

amit mások kívülről kikényszerítenek belőlük. Sokak élhettek át olyan életszakaszt, akár egy fél életet is, amikor nem történt velük semmi, ezt pontosan érezték is, de nem volt mit tenni, és a cselekvéshiány roppant űrét álmodozással, még inkább múltidézéssel igyekeztek betölteni. Mert a hagyomány, a nemzedékről nemzedékre öröklődő szokásrendszer bebetonozta az embert, sok esetben akkor sem tudott volna semmit tenni, ha akart volna. Az X-generációban, azok között, akik a hatvanas-hetvenes években születtek, jócskán van példa erre. Főleg a nők esetében jellemző az előbbi, hogy megfeleljenek a család és a társadalom elvárásainak. Az emancipáció nem jut bárkinek osztályrészüll, ahhoz tudatosság kell, fel kell ébredni és elindulni a magunk által vágott úton. A regény két fő karaktere jó választás abból a szempontból is, hogy tipikus női sorsokat mutasson be a huszonegyedik század eleji Magyarországról. Jellemző generációs problémáik vannak. Zelma és Zsuzsa küzd az érzelmi elhanyagolással, az anyja mindkettejükéről gondoskodott, csak hogy dolgoztak, más elfoglaltságuk van a családjuk mellett, az ő életük is csupa kötelességtudatból állt, és itt nem arról van szó, hogy nem szerették volna a gyermekeiket – csak rosszul szerették, mert nem ismerték őket meg, és ezzel életre szóló sebet lehet szerezni. A negyvenes években született anyák nem tanították meg lányaiknak azt, hogyan váljanak fontossá a maguk számára. Hogyan szeressék magukat – és ezért is képesek ennyire kívülről szemlélni az életüket, elmondani, mint egy filmet, amit előző este a moziban láttak. Az önmaguktól és másoktól való érzelmi távolság életük meghatározó vonása. A két apagyengébb személyiség, mondhatnánk, valamennyire ők is önzőek, ahogy a megtartó szeretet helyett inkább babusgatják, beburkolják a lányukat, ráadásul konfliktus esetén elmenekülnek, és ez ugyanúgy elgyöngíti az ember

lányát, mint amikor a ridegséget gyakoroltatják velük. Mindentől függetlenül sem Zelma, sem Zsuzsa nem válik antipatikus karakterré. Küzdenek a felnőtt intim kapcsolatokért, így az érzelmek jelen vannak a mindennapjaikban, csak könnyen eltekintenek tőlük, nem törekednek arra, hogy például mindenáron jól működő párkapcsolataik legyenek.

A narráció helyzete éppen ezek miatt különleges. A heroinák nem egymásnak mesélnek, nem is annak, aki íróként lejegyezheti és ezáltal regénnyé formálhatja sorsukat. A könyvben két monológ fut egymás mellett, és a feltörő érzések természetéből fakadóan az eleinte fegyelmezett történetvezetés egyensúlya megbomlik, a sok kis apró történéssel feldúsított alaptörténet egyre inkább szétszalazódik. Az altató szerekről így felfogható egy olyan kísérletnek, amelynek során az író a regény műfajának kereteivel játszik. Meddig mehet el úgy, hogy az eredeti alkotói szándék, két elmagányosodott nő találkozása még elmesélhető legyen? Amellett pedig érdekes maradjon, fenntartsa az olvasó figyelmét, azt, amit az elején olyan jól kikövetelt magának. Mi pedig végső soron szeretnénk választ kapni az olvasás során felmerült kérdéseinkre: miért alakult így kettejük sorsa? Mert egy darabig küzdöttek az önállóságukért, majd egy ponttól inkább csak vitetik magukat az élet nevű árral? Miért nem bagozzák ki az összekuszálódott szálakat és kezdenek új lappal? Mert megszokták, hogy életüket minimális erőbedobással élik és többnyire külső szemlélők?

Az olvasó számára is önismereti folyamatá válik megbirkózni Zelma és Zsuzsa történetével. Egy idő után látja azt, ami nincs, kettejük jobb életét, ráadásul ugyanezekkel a mellékszereplőkkel. A két főszereplő ugyanis – a látzat ellenére – nem természetszerűen gyenge, nehéz is lenne megmondani, miért sodródik, ha ilyen szinten képes kívülről látni a saját tör-

ténetét. Talán épp ez utóbbi miatt, ahogy egy adott pillanatban kivonja magát sorsának súlya alól, az élet tétje is elveszik, ahogy egy szög miatt a nótabeli csata. A tökéletes élethez mindennek klappolnia kell, kezdve onnan, hogy a kalapács legyen kéznél, a szem pedig figyelje, melyik szög lazult ki. Vannak egyáltalán ilyen tökéletesen megélt életek? Vagy az élet célja – az élet maga, és mégsem a küzdés, mert ki-ki belátása szerint dönthet, mikor szeretne kiszállni, ahol nincs hagyomány és norma, ott megmondani, előírni sem lehet, ki hogyan, milyen elvek szerint élje az életét.

A regény szövege kiválóan felépített, majdnem minden bekezdés végén van egy horog, így rengeteg „aha-érzésünk” lehet az olvasás során. A test-tematika is jelen van a rövidebb-hosszabb történetekben, és ezekből megállapítható, hogy párhuzamosan az önszeretés hiányával a kapcsolatteremtés is könnyen és sokszor félresiklik, mert ha az ember nem tudja magát elhelyezni a saját életében, akkor másokéba sem tudja beapplikálni. A jó öreg „csak másban moshatod meg arcodat” attitűd ugyanis tanulható, önmagunk fűrésztése pedig eleve ott kezdődik, hogy a szüleink szereszenek bennünket (sajnos ahány ember, annyi-féle szeretet, és erre is mindig későn jövünk rá, a tudatosság azon fokán, ahol már egyáltalán nem tűnik fontosnak szeretni).

A címben ígért altató szerek egyébiránt nem annyira hangsúlyosak, és inkább a könyv második felében nyernek egy kisebb szerepet, ott, ahol a két hősnő álmatlansága komoly problémává válik számukra. Az altató szerek a régies kifejezés miatt misztikumot ígér, de ha van ilyen elvárásunk olvasás közben, nem fog teljesülni. Zelma és Zsuzsa rájönnek, hogy saját történeteik felmondásából építkező önhipnózis nem hozza el az alvás, vagyis az elengedés, a feldolgozás és a továbblépés hönőhajtott állapotát. Meséjünkben az álmatlan

lányok örök nyugtalansággal és éberséggel bűnhődnek, hiszen ellentmondásaikat mások segítségével oldhatnák fel. De valójában szeretnének-e aludni? Vágynak-e arra, hogy megnyugodjanak – ami egyben a belenyugvást is jelentené –, hiszen olykor az álmatlanság jelenti az egyetlen vigaszt, az ember akkor érzi, hogy igazából él. A problémák felmondása egy idő után a megoldás helyébe lép, azt a látszatot keltve, hogy nincs is megoldás. Amihez ugyanis együtt kellene működni másokkal, de ennek képtelenségét is jobb elfedni azzal, hogy nincsen szükségünk rájuk, hiszen elérhetetlenek... Az ilyesféle ördögi kör megszakításához egy élet is kevés. Kivéve, ha a sors útjai két hasonló lelket vezetnek egymáshoz.

„Cseresre gondoltam, hogy hazajárok majd hozzá, aztán az a nő jutott eszembe ott a kávézóban. Ha van olyan, hogy erősen nézni, olyan erősen, hogy kipattintott bennem egy fedelet, mint a zsebórát és egy befelé terjedő pillanattig szemtől szembe kerültem a pontos idővel” – öszszegzi Zelma a Zsuzsával való találkozás lényegét. Ő fizetett nagyobb árat az álmatlanságért, hiszen egy hosszabb időre, évekre veszítette el a valóságérzékét. Mert az előbbi idézet előtt még azt is gondolja: *„nem tudom, hogyan érkeztem ahhoz a kávézóhoz”*, pedig előtte fél órával indult el otthonról, és továbbmenve *„egyáltalán nem vagyok biztos benne, hogy ha megint odamennék, megint ott volna”*. Nem lehetünk biztosak abban, hogy Zelma élete valóban megváltozik, viszont Zsuzsa a történet végére, ami nem igazi befejezés, hiszen annyi minden nyitva marad benne, elkezd tanulni, hogyan ne meneküljön el, vagyis éljen a jelenben. Ne csináljon meg mindent azonnal, hogy lekerüljön róla a nyomás, és ha kell, halogasson, akkor is, ha ettől az időt nyomasztónak érzi. Hogy lássa végre, mije van.

Az időt nem lehet uralni, ez is tanulság a végén, ez ott marad az olvasóval, ha elolvasta az

utolsó mondatot és felnéz a könyvből. Lehet próbálkozni, amíg el nem megy az eszünk, sok mindent lehet, és ha van az életnek valamiféle értelme, akkor az, hogy megtaláljuk, mi az, ami érdemes.

Szeifert Natália: *Az altató szerekről* (Ágyregény), Pesti Kalligram, 2017.

a tükröd én vagyok...

Zólya Andrea Csilla

(Tóth Krisztina gyerekkönyveiről)

A *Felhömesék* és a kötet ikerpárjaként szintén 2017-ben megjelenő *Zseblámpás mesék* Tóth Krisztina előző gyerekkönyveitől eltérően egy másik objektív alkalmaznak, melyek fókuszja elsősorban az apró részletekre élesít, láthatóvá teszi és felnagyítja a világ apró, leheletnyi részleteit, az alig látható lényeit és eseményeit. Míg *A lány, aki nem beszélt*, az *Anyát megoperálták* és az *Orrfújós mese* is egy-egy hosszabb lélegzetű,

Zólya Andrea Csilla 1978, Székelyudvarhely. Jelenleg Szentendrén él. Tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végezte. Kritikus, szerkesztő, tanár. Önálló kötetei: Irodalmi paródia és parodisztikus beszédmodok az erdélyi magyar irodalomban (2012), Szabadcsavar (2014).

nagyobb horizontot átfogó, sokszorosán rétegzett társadalmi és/vagy emberi aspektust, illetve történetet működtet, addig a *Felhömesék* és a *Zseblámpás mesék* öt-öt rövid meséje egy-egy makró képen keresztül emeli ki az egyes részleteket világunkból, miközben a háttér nagyrészt elmosódva olvad a homályba. A fentebb felsorolt három meseregény mindegyike egy-egy nagylátószögű objektíven keresztül nagyobb tereket és szélesebb perspektívát mutat meg, több nézőpontot is váltogatva ábrázolja a történeteket, közben pedig végig ügyel az apró részletek kiemelésére és közelhozására is. A *Felhömesék* és a *Zseblámpás mesék* viszont a parányin keresztül segítenek meglátni a dolgok mögött rejlő tágabb összefüggéseket és az életünket mozgásban tartó törvényszerűségeket. Ez az elsősorban óvodásoknak szóló két mesefüzér tulajdonképpen a bennünket körülvevő világ apró rezdüléseire, titokzatos, tűnékeny lényekre irányítja a tekintetünket és az érzékeny figyelni tudás fontosságára tanítanak. Tulajdonképpen annak a kíváncsiságnak, éberségnek és érzékenységnek a megőrzésére szólítanak fel, amire a világot felfedező és azt a birtokukba vevő kisgyerekek képesek, s aminek tudása viszont sokszor idővel a gyerekekből és a felnőttekből elkopik s feledésbe merül.

A fentiek tükrében Tóth Krisztina gyerekkönyveinek világa roppant színes és a témák legváltozatosabb spektrumát fedi le. Előszere-ttel ad hangot elfedett, elhallgatott és tabuvá vált témáknak is, beemelve őket egy olyan mesevilágba, amelyben a történetek ugyan a mese és a valóság határán mozognak, de általuk mégis a valóság egy-egy fontos szeletét, történéseit vagy szereplőit ismerhetjük meg.

Nemcsak a tabudöntögetés szempontjából tekinthetjük a szerző egyik legkiválóbb és legmegrendítőbb mesekönyvének *A lány, aki nem beszélt* című kötetet, hanem mert egy megérintően gyönyörű mese a teljesség megtalálásáról.

A főszereplő lány története három (*A teknő, Az emlékező forrás és Az erdei emberek*) rövidebb, egymással összefüggő meséből szövődik össze, ezekben egyaránt jelen vannak a születés, az elhagyás, az örökbefogadás, az egymásra találás és az önazonosság megelégsége eseménysorai. Az eredetmítoszokból és a cigány népmesék gazdag szimbólumrendszeréből táplálkozva, de időnként a népi humor üdítő forrásanyagából is merítve egy nagyon is mai történet bontakozik ki az elhagyott és megtalált lányról. A meseregény egyik központi gondolata, hogy a szeretet által a hiány hogyan fordulhat át teljességgé. A gyerekek mutatnak példát szüleiknek: az erdei testvérek, a bagoly és a kék vizű forrás segítik lánytestvérüket, hogy rátalálhassanak az emberek az erdőben és megmenthessék az életét, és ők azok, akik visszavezetik a lányt a gyökereihez, megtanítják emlékezni és megtalálni a nemzőszüleit. A fogadott testvérbáty szintén kulcsszemély, ő találja meg a lányt az erdőben és mindvégig biztos támasza marad. A testvéri szeretet kapcsolja tehát össze őket egy családdá, a testvérek teremtik meg az egységet és a harmóniát az édes és fogadott testvérek között, a nemzőszülok és befogadó család között, de a természet és az ember között is.

Az *Anyát megoperálták* szintén a nyílt beszédet választja a tabusítás és az elkendőzés helyett egy olyan témáról, ami sok családot és kisgyereket is érinthet, arról szól, mi minden történhet, ha rákos lesz a szülő és mi mindennel kell szembeülnie a gyerekeknek és a családnak. A kötetnek vitathatatlanul fontos helye van a kortárs hazai gyerekirodalomban, nemcsak mert úttörőnek számít témaválasztása révén, hanem mert remek humorral, derűvel, szellemességgel, nyíltsággal, de ugyanakkor mély empátiával mutatja be egy súlyos betegséggel szembenéző család mindennapjait. Rámutat, a nehéz időkben is mennyire fontos, akár életmentő lehet, hogy tudjunk nevetni és együtt nevetni másokkal, s

hogy nyíltan beszéljünk a traumákról és problémákról is. Egy óvodáskorú kislány szemszögén keresztül bontakozik ki az édesanya betegségének és gyógyulásának a története, időnként pedig komikus jelenetek szül az új szavak és helyzetek megismerése. Ilyen, amikor a kislány az operálás fogalmat ízlelgeti, ahogy azt a korábbi ismereteit mozgósítva az opera szóhoz társítja: „Ha anyát megoperálják, az azt jelenti, hogy kiabálva fognak neki énekelni? Biztosan így van, mert a nagypapa mindig azt szokta mondani, hogy a zene gyógyít.” (15.) Tóth Krisztina egy térképész precizitásával méri fel és ábrázolja a kellemetlen részleteket, amikkel szembenéz a rákos anyuka, a korábbi mindennapok biztonságát elveszítő, új helyzetekbe kerülő és félelmeivel is küzdő kislány, a feladataival és aggályaival egyedül harcoló apa és a nagyszülok. Mindezt mindvégig mély együttérzéssel és megértéssel teszi.

Nem mondható szokványosnak az *Orrfújós mese* cselekményének helyszíne, sem szereplői, sem a történet, hiszen egy Peti nevű óvodás kisfiú orrában (és körülötte) történnek nagyrészt az események, a főszereplők pedig fikák, akik egy nagy influenzajárvány előidézéséről álmodoznak. Fikkelstein úr az arisztokratikus lelkületű korosodó zöld fika, aki a hűséges ocsmány háziállatával, Bacival Fikula asszony társbérelőjévé válik, mindent elsöprő szerelem fűződik közöttük, örök hűséget fogadnak egymásnak és olyan nagyreményű jövőbeli náthamestereket és járványkirálynőket nemzenek, mint Fikuci, Fikusz és Findula. Az *Orrfújós mese* frissítő humorral és penge éles iróniával lépi át, s részben fel is számolja a jól felépített tabuink határait. Rámutat, mennyire fontos, hogy nyíltan tudjunk beszélni akár a kellemetlenek vagy undorítóknak elkönnyvelt dolgokról is, hogy az óvodások is megismerjék az orruk anatómiai és fiziológiai jellemzőit, s azt, hogy mi minden állhat egy jókora nátha hátterében,

elvégre az ő orruk is könnyen fíká és bacik lakosztályává válhat. Ebben az orrok szőrszála között tett gondolatbeli utazásban undok jellemzőik mellett emberarcúvá válnak a fíká, emberi érzésekkel és ambíciókkal, így időnként nekünk is tükröt tartanak egy-egy gesztusukkal. A feledhetetlen szórakozás gyerekek és felnőttek egyaránt biztosított, de természetesen, ha mint olvasók találkozunk zöld kocsonyás testükkel egy könyv szereplőiként.

E fenti három kötetől eltérően a *Felhőmesék* és a *Zseblámpás mesék* nem a tabukról, hanem az ismeretlenről, a rejtettől más-kor pedig a titkokról és titokzatos dolgokról szólnak. Így betekinthetünk többek között a föld alá, a metróalagút titokzatos járataiba, a mozgólépcső és a metrókocsi alá, tanítás után az óvodába, a jelzőlámpa belsejébe, a fagyasztóba, ahol menedékre lelhet nyáron a világ legkisebb hőembere, és hallhatjuk a halak, denevérek, kígyók mondatait, vágyait, a buborékok hangját és megismerhetjük egy majdnem százéves bácsi gondolatait. E rövid mesék célja, hogy feszegetsek és szélesítsék a kisgyerekek ismereteit a világról, és azok továbbgondolására is bírjanak. Ezt nyomatékosítják a *Felhőmesék*ben többször megismétlődő tudásra vonatkozó kérdések, kijelentések és felszólítások: „Tudnotok kell, hogy a denevérek nappal alszanak” (3.), „Jut eszembe, tudod te egyáltalán, mi az a küsz?” (15.), „Nem tudod, milyen a víz alatt élni!” (18.), „Tudnotok kell még – hadarta Bubor mama –, hogy rengeteg rokonotok él még ezen a földön.” (29.) A *Zseblámpás mesék*ben hangot és arcot kapnak a gyerekek által sejtett félelmetes lények és történetek is. A *titokzatos Csizmaevő szörny* című mesében Marci, a főszereplő kisfiú anyukája az események következtében mégis kénytelen szembesülni a metróalagútban élő szörny létezésével: „Sokszor támadt az a különös érzése, hogy odabent nemcsak a metró lakik, hanem

valami fújtható szörnyeteg is, amelyik a metrókocsik aljára kapaszkodva változtatja a helyét, és szuszogva bujkál az utasok elől. Néha a két megálló közötti úton, az ülésre térdelve látta is a szörny árnyékát a falon. Amikor megkérdezte az anyukáját, hogy szerinte él-e valami lény a metróalagútban, az anyukája csak nevetett, és azt felelte, hogy amit Marci látott, az csak egy falra ragasztott hirdetés volt”. (39) Természetesen nemcsak Marci tud a szörnyről, hanem az óvodástársai is, akik majd figyelmeztetik társukat, hogy a mozgólépcsőnél is vigyázni kell.

A *Felhőmesék* több szövegében gyakran hangsúlyos az élet esszenciájának megfogalmazása, a különféle bölcseszavak kimondása, súlyuk időnként túl is terheli ezeket a történeteket, viszont kétségtelen, hogy mindannyiszor az élet szépsége, szeretete, tisztelete, méltósága és a szabadság fontossága fogalmazódik újra bennük. Össze- és együttlolvashatóak a sérült, fogságba esett kis küszhöz szóló bátorító szavak, amelyeket a főszereplő kislány, Lili mond ki (*A kis hal, aki elvesztette az uszonyát*) a Bubor mama és Bubor papa kis buborékgyerekeiknek szóló tanításaival (*Buborékmesé*). Lili ekképp vigasztalja a kis halat: „– Ha az emberek csak a tükröt kérdeznék, nagyon keveset tudnának ám magukról. A tükör csak azt mutatja – folytatta Lili –, hogy minden arc szabálytalan! A világon minden lénynek, ahogyan neked is, különbözik az egyik oldala a másiktól. Kinek jobban, kinek kevésbé. Nincs olyan teremtett lény a világon, akinek a jobb és bal fele egyforma volna, és ezt a tükör is tudja. Azt viszont, amit egy másik ember lát, ha ránk néz, azt a tükör nem tudja megmutatni. Ugyanúgy, ahogy az eget folyton felhők takarják, úgy takarja el a tükörképünk az igazi arcunkat.” (20–21.) E gondolatmenetet a következő kijelentésben viszi tovább és összegzi a kislány: „– A te tükröd én vagyok – mondta Lili. – Biztosíthatlak, hogy egészen különleges

halacska vagy.” (21.) Szavai összecsengenek a Bubor szülőknek, az élet tűnékenységének tudatában tett bátorító szavaival: „– A Buborok nem élnek sokáig (...), de az életük csupa tündöklés”. (28.) Szárnyalásra buzdító mondataik az élet szépségére és megbecsülésére tanítják a kis buborékokat: „Rokonotok az egész szivárványos égbolt, ami felé szálltok. De nektek sokkal könnyebb, mert ő széles és örök, ti pedig aprók és tűnékenyek vagytok”. (29.) *A vízisiklók királya* című mesében Lili szabadítja ki és ezzel megmenti a nagyobb fiúk által összefogdosott vízisiklókat, a vízisiklók királya pedig hálája jeléül felajánlja neki a hűségét. Fontos és tanulságos kapcsolat az övék. A kötet többi meséjétől eltérően itt nem annyira a szavakon, mint a tettek keresztlül neveli és egyengeti Lili útját a vízisiklók királya, tőle tanulja meg, mit jelent és hogyan kell megbecsülni, ha valakire bármikor számíthat az ember.

A kötet egyik legmeghatározóbb találkozása és kapcsolata az utolsó írásban, *A majdnem százéves bácsi* meséjében bontakozik ki. Péter bácsi, az idős szomszéd nemcsak egy szerethető és figyelmes öregúr, hanem az elmúlt évszázad történéseinek át- és túlélője, akinek tudása ennek jegyében a felnövekvő Lili számára is felbecsülhetetlen. Tőle tanulja meg a múlttól és jelenről azt is, ami a történelem órán nem hangzik el, hogy csak humorunkat és méltóságunkat megőrizve lehet igazán túlélni. Meglepődhet az olvasó, amikor Lili egyik alkalommal Hitlerről kérdezi Péter bácsit, hogy mit mondana neki, szóba állna-e azzal az emberrel, aki elpusztította a szüleit és a testvéreit. Péter bácsi tömör és ironikus válasza lehengerlő: „Azt mondanám neki – hunyorított Péter bácsi –, hogy jusztt itt vagyok! – azzal ment tovább, mert várta őt a cirmos kandúr meg a kajla vizsla.” (50.) Az évek során Lili egy apró titkos dobozba gyűjti Péter bácsi lejegyzett tanácsait, talán nem véletlen, hogy pont kilencvenkilenc gyűlik össze

belőlük. Szimbolikussá válik ez a szám, ahogy a teljesség felé mutatva lehetővé teszi a századik tanácsnak a megtalálását, ami már Lili és az olvasók feladata marad. E felvetés további kérdéseket generál gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt, az olvasóközönség szempontjából kortalanná is téve a kötetet.

A *Felhömesék* öt meséjéből négynek Lili a főszereplője, a *Zseblámpás mesék* viszont a középső mese révén kapcsol vissza az előző kötethez, újra a kislány a főszereplő, amelyben anyukájával megalkotja a világ legkisebb titkos hőemberét, akit majd az év melegebb időszakaira beköltöztetnek a család fagyasztójába. Időnként benéznek hozzá és büszkén mutatják meg a legkedvesebb vendégeiknek, akinek majd évente átveszik a helyét a fagyaltok között az újabb és újabb apró hőemberek. Ez a teremtés és gondoskodás szintén az élet további rejtelmeibe avatják be Lilit.

A mese, mint a világunk tükre, a lények és a történekek arcának sokféleségét mutatja meg, egy olyan tudást mozgósít és ment át az újra és újramesélés révén az időtlenségbe, amiből a múltbeli és jelenbeli valóságaink rejtett oldalai is lelepleződhetnek. A két kötet sok szálon fonódik össze, koncepciójukban és a kivitelezésükben is nagyon hasonlóak. Mindkettőben fontos elem a mesék újramesélhetőségének végtelensége és azok kollektív tudássá válása, ami közös keretet is ad, miáltal ugyanaz a motívum zárja *Felhömesék* kezdő meséjét, mint ami a *Zseblámpás mesék* utolsó történetét. A *Mese a denevérről, aki madár akart lenni* főszereplője, Demeter denevérként próbálja ki a madarak életét, kalandos útja során megismeri a nappali világot, veszélybe kerül, de egy kislány mégis segít neki hazatalálni. A mese viszont itt nem ér véget, ugyanis azzal, hogy megismeri a többi denevér is Demeter kalandjait, az övék is lesz a története, amit majd az újramesélések révén újra- és újratertemtenek: „mindez régen történt

már, azóta újabb denevérnemzedék nőtt fel azon a tágas, sötét padláson. Most is van egy öreg denevérrasszonyosság, aki reggelente megkérdezi a fejjel lefelé lógó, szárnyukba burkolódzó kicsiket, hogy miről meséljen nekik elalvás előtt. A kicsik fészkelődnek, aztán azt válaszolják vékony kis ultrahangjukon: – Mesélj nekünk a kis denevérről, aki madár akart lenni!”. Az Éjszaka az óvodában című mese záró jelenetében Andi néni rájön, mi történhetett éjszaka az óvodában, senkinek nem szól róla és kitereli diszkrétén a gyerekeket a szobából, becsukja az ajtót, hogy a játékok és a mesekönyvek kipihenhessék az éjszakai kalandjaikat. Az udvarra kimenet viszont kéri a gyerekek, meséljen, amire ő: „Ma inkább fejből mesélek, válaszolta a kicsiknek. Mit szeretnétek hallani? – Azt tessék elmesélni – kiabálták a gyerekek –, amikor a játékok kiszöknek éjszaka az ajtón!”(56.) E mesék a kollektív tudás részévé válva folyamatosan újramesélődnek, miután a mesélés öröme tartja őket mozgásban. Az apró pillanatokban rejlő sok-sok érték és a rejtve maradó dolgok elmesélése köti egybe őket, akárcsak Lili alakja, hiszen egyrészt róla másrészt pedig neki szólnak a mesék, miközben a teljességet kísérlik meg megragadni. Ennek jegyében a *Felhömesék* és *A zseblámpás mesék* változatos helyeket járnak be az égtől a földig és a vizekig, a föld legrejtettebb sötét zugaitól a napfényben légiesen szárnyaló buborékok világáig, a mélységeket és a magasságokat egyaránt megragadják, akárcsak az örököt és a tünékenyt. Időnként természetesen előkerül az elemlámpára is, hogy a sötétben a részletek ne vesszenek a homályba. Varázslatos világ ez, ahol a tárgyak, állatok és emberek kölcsönösen meghallják és megértik egymást. Ha figyelünk rájuk, lehet mi is meghalljuk a századik tanácsot.

Tóth Krisztina: *A lány, aki nem beszélt*. Móra Kiadó, Budapest, 2015.

Tóth Krisztina: *Anyát megoperálták*. Móra Kiadó, Budapest, 2015.

Tóth Krisztina: *Orrfújós mese*. Centrál Média-csoport ZRT, Budapest, 2015.

Tóth Krisztina: *Felhömesék*. Magvető, Budapest, 2017.

Tóth Krisztina: *Zseblámpás mesék*. Magvető, Budapest, 2017.

Anna naplója

Nyirán Ferenc

(Mikecs Anna: *Altató* – Gerlóczy Márton regényéről)

*Kicsi virágnak hívtalak,
s most csak árnyék vagy, kicsi árnyék.
Hívogatók a sugarak
s állok, mintha kezedre várnék.*

*Talán úgy volna jobb nekem,
ha én is halványabbra válnék,
s együtt járnánk a réteken:
te is árnyék s én is csak árnyék.*

Nyirán Ferenc 1951, Debrecen. Versei és kritikái folyóiratokban és online irodalmi portálokon olvashatók. Apróságok kicsiny tárháza című verseskötete a 2016-os Ünnepi Könyvhétre jelent meg a Műút-könyvek sorozatban.

Anna naplója, írtuk a címben, jóllehet Mikecs Anna nem írhatott naplót, mivel három éves korában meghalt, s ott nyugszik a debreceni temetőben. Ugyanakkor a könyv Anna naplója is, mert vele együtt a Jékely és Schéfer család szemével látjuk nemzedékekre visszanyúlóan a tágabb és szűkebb világ- és magántörténelmet.

Nincsenek véletlenek. Amikor elolvastam Gerlóczy Mártontól az *Elvonókúrát*, keresni kezdtem a többi könyvét is, majd elém került a *Mikecs Anna: Altató* egy közösségi oldalon. Először a profilkép fogott meg, a szép, fiatal pár, a gyönyörű Jékely Márta és fess férje, Mikecs László, a néprajzkutató, történész. Ettől az időtől kezdve belemélyedtem az ott megosztott történetekbe, képi anyagba, dokumentumok sokaságába, melyek között olyanok is megtalálhatók, mint Márta középiskolai bizonyítványa (melyben az a jegyzet olvasható, hogy Érettségi vizsgálatra jelentkezett, Budapest, 1938. március 14-én, Jékely Lajos igazgató) vagy Mikecs László színjeles érettségi okmánya, Anna születési (és halotti) anyakönyvi kivonata. Innen már egyenes út vezetett odáig, hogy amikor lehetőség nyílt a regény előrendelésére, azonnal megtettem a szükséges lépéseket. Az már külön kaland, hogy miként lett az egyik könyvbemutató alkalmával különös szövegű dedikált példányom, de ez már nagyon a privát oldalra tartozik.

Gerlóczy Márton újabb, immár kilencedik könyve szakít a tőle eddig ismert hanggal, sajátos humora, olykor provokatív stílusa itt megejtő módon szelíd, de kíméletlenül őszinte narratívává halkul.

Kölcsönvéve Jean Cocteau szép gondolatát egy Robert Goffinhez írt levélből, ha eddig egy irodalmi fenegyereket ismertünk Gerlóczyban, ezúttal a *Valois-k törös eleganciájával* lép elénk. Nem is lehet másként, hiszen a regény nem fikció, nem a szerzőről szól, vagy

elvonókúrán lévő barátjáról, sem egy csemegepultos vásáracsarnoki kalandjairól, hanem naplókön, levelezéseken alapuló családtörténetet olvashatunk, s még ott sem színezi az írói képzelet, ahol hiányos a tényanyag. Ahogy maga a szerző említette egy interjúban: *„Azt az elvet követtem, hogy nem találok ki semmit, hanem összerakom a történetet, mindenhol hiteles forrást használva. Ez jóval nehezebb, mintha a lyukakat fikcióval tömtem volna ki, talán jóval egyszerűbb munka lett volna, mint kibogozni minden szálat a hatalmas levél- és memoáranyagból, prózából, lírából, több oldalról megvizsgálni az igazságot, aztán felépíteni a szerkezetet.”* A könyv maga természetesen regény, és nem száraz dokumentumgyűjtemény. Regény, az írói eszköztár valamennyi elemével élve, dolgozva. Az életutak ecsetelésébe olyan tájleíró, majdnem giccsbe hajló, idillikus ábrázolások simulnak, amelyek mégsem válnak sehol modorossá vagy unalmassá, sőt megemelik a szöveget, ügyesen elkerülve a mesélés útjába kerülő csapdákat. Brassó, Kolozsvár, Parajd, Nagynyed, vagy Budapest, Visegrád és Szentgyörgypuszta (és sorolhatnánk még) helyszíneken járunk, közben a fájdalmas Erdély, melyet ott kellett hagyni és amelyhez tragédiák tartoznak, a történelem (világháborús borzalmak, Trianon) sodorja ide-oda a családot. Megismerhetjük az olyan, ma már az irodalomtörténetbe került személyiségek alakját is, akikkel kapcsolatba került a család, elsősorban Jékely Lajos, amikor irodalmi munkája elismertté kezd válni: Makkai Sándor, Bánffy Miklós, Hatvany, Tamási, Kuncz Aladár vagy Reményik Sándor így kerül szinte személyes közelségbe az olvasóhoz.

A családtörténet visszanyúl az ezernyolcszázados évek elejére, s végigvezet minket 1946. július 26-áig, amikor Mikecs Anna épp Anna napján, éjjel egy órakor meghal.

A több mint másfél évszázadot felölelő regény negyven számozott fejezete az időben hol előre, hol hátra lépve meséli, mintegy mozaik-szerűen összerakva, a jobbára tankönyvekből, irodalomtörténetből ismert Jékely Zoltán, Áprily Lajos őseinek és utódainak életét, öt generáción át; az elbeszélő mindvégig a család nehéz sorsú nőalakjainak szemével láttatja a sorsokat. Pontosabban Mikecs Anna vezeti az olvasót: árnyékként van jelen minden sorban, betűben; ez is Gerlóczy bravúrja, úgy oldotta meg, hogy szervesen illeszkedik a narrátor hangja a regény többi szereplőjének történetéhez.

„Tulajdonképpen egy panaszáradatból dolgoztam”, mondta az író egyik tavaly őszi könyvbemutatóján. Nem véletlen a negyvenes szám, a könyv végén is ugyanennyi Áprily-versből áll, *Annának hívták* című opusz olvasható; az itt mottóként megjelenített részlet a 22. számot viseli. Gerlóczy Márton megfogadta szeretett nagymamája betegágya mellett önmagának, hogy megírja a család történetét.

Hogy milyen sokat jelentett az író életében Jékely Márta, az már első, nagy sikerű regénye, az *Igazolt hiányzás* elején kiderül: „Én, amennyire emlékszem, csibész voltam, de nyugodt gyerek, akinek a nagymamája volt a mindene. Tőle soha egy pofon, soha egy rossz szó, csak *meleg ebédek, gyönyörű rajzok, fejből mesélt történetek. Tökéletes nyugalom áradt minden szavából, még ha érezhető volt is az elkeseredettség, egy hosszú és fájdalmakkal teli, huszadik századot átélő angyal életének értelmetlenségek szűlté igazságtalansága.*”

Hatalmas munka előzte meg már magát az írást is. Felkereste a helyszíneket, levelek, naplók, fényképek feldolgozására öt évet, és a megírásra további két esztendő fordított az író. Képes dokumentumok nem szerepelnek a regényben, „ez nem képeskönyv”, mondta egy interjúban Gerlóczy, viszont a könyv internetes oldalán (<https://www.facebook.com/>

mikecsanna/), mint fentebb említettük, gazdag anyag található erről. Nem lehetett könnyű feladat, a komoly vállalkozás így is csak a színes egyéniségekből álló művészdinasztia Jékely-ágát mutatja fel, érintve Jancsó Adrienne-en (Jékely Zoltán felesége) keresztül a Péterfyk szintén máig húzódnó vonalát az író Gergellyel és a színművész-énekes Borival – a szintén neves, történelmi Gerlóczy-család pedig egy másik regény témája lehetne, de azt már nem Márton fogja megírni.

A belső borítón négy családfe látható két oldalon át, így áttekinthető, nyomon követhető a regényben szereplő Schéferék, Zieglerek, Kerekések és Jékelyek kapcsolódása, sorsuk szó szerint regényes összefonódása a Mészárosok színre lépésén keresztül. Schéfer Ida (1888) és Jékely (Áprily) Lajos (1887) házasságából született Márta (1920) és az ő második világháborúban, Taganroiban meghalt férje, Mikecs László (1917) gyermeke volt a mindössze három és fél esztendővel élte Anna. Annácska halálát ugyanúgy vérhas okozta, mint édesapját két évvel korábban – bár a taganrogi fogoly esete tüdőgyulladással is súlyosbítva volt.

Rendkívül sokszínűek, sokrétűek a könyvben ábrázolt sorsok, az emberi élet teljességét vonultatja fel az író. Az idilli gyermekkor, a kirándulások, Szamosban fürdésük felhőtlen időszak, majd a kamaszkori szerelmek után a felnőtt lét nagy perspektívái, melyeket a férfiak önzése, féltékenysége, a nők művészi kibontakozásának útjába akadályokat gördítő szakmai irigység gátol. Aztán a háborúk, a költözések, a megszületett gyermekek sorsának aggódó vizsgálása, mely különösen Márta életén keresztül válik teljes egészében láthatóvá, amint gyöttrődik a második férj, Mészáros Dezső szobrász szakmai sikerei és házastársi hűtlenkedései között, s lassanként belefásul saját eltékozolt tehetségének, rokonoktól körülvéve is magányos életének siratásába. Jellemző adalék, hogy míg

a kor felkapott szobrásza elvárja, sőt előírja, hogy Márta égesse el a Mikecstől kapott leveleit (ezért is talált az író kevés emléket tőle, róla), addig ő vidáman huncutkodik az emeleti műteremben ifjú hölgytanítványaival, miközben a lenti lakásban felesége a házimunka mellett kiszolgálja őket. De szinte valamennyi asszony-sors ezen a kiszabott úton vonul végig.

Megkapó, ahogy Gerlóczy Márton saját édesanyjának születését megírja, s ahogy tárgyilagosan, mégis szeretetteljesen ábrázolja életét, fiatalkori csavargásait, hogy mennyi gondot okozott Mészáros Zsófi Jékely Mártának. De ugyanígy párhuzamra lelhetünk Márta fiatalkori viselkedésében, noha akkor a szigorúbb erkölcsnek hála, nagy csavargások, külföldre szökések nem voltak, de az író nagymamája igen könnyen túllépett megunt szerelmeken. A könyv olvasása közben mindenképp elgondolkodhatunk, hogy saját mai, kicsinyes rágódásaink, sorscsapásként megélt hétköznapi gondjaink összemérhetők-e a tizenkilencedik század második felében, vagy a huszadik elején-közepén élt emberek gyötrelmeivel, de még örömeivel, megélt szépségeivel is akár.

Márta visszaemlékezései között olvasható: *„Kutatom s kérdezem, hogy sokféle adottságom mellett miért jutottam ide: vergődve, csalódottan aggódom hol egyik, hol másik családtagomért, úgy érzem, mindig mindenütt kijátszottak, becsaptak. Talán a passzivitásomban volt a legfőbb hiba.”*

Ugyancsak Márta feljegyzései között fogott meg az a pár mondat, melyben az akkor még gyermek unokát, a későbbi írórt így jellemzi: *„Most a két és fél éves Marcit élvezem legjobban, aki mellettem fedezi fel a világot, tanul beszélni. Éppen olyan gátlásos, mint én voltam gyermekkoromban s idegeneknek szinte semmit sem tud megmutatni magából. A testvérei sokkal exhibitionistábbak.”*

A regény címéhez egy nemzedékeken végigvonuló altatódal a magyarázat, ezt hallgatja,

erre alszik el Schéfer Ida, aki később ezt dúdolgatja gyermekeinek, így Mártának is, ő pedig továbbviszi a dalocskát, feltehetően a szeretett unokának, Gerlóczy Mártonnak is:

„Aki nem sír, nem kiáltoz, annak angyal kis kertet hoz, lesz benne egy szép fa, minden ágán aranyalma, kis fészek, meg kis madárka, kék a lába, zöld a szárnya, s azt énekli csengő hangon, aludj, aludj már galambom.” (Gyulai Pál)

Mikecs Anna Altató; Gerlóczy Márton regénye – Scolar Kiadó, 2017.

A Művészasztal kuriózuma

Szár az Ancsa

Visszapillantás a nyíregyházi Művészasztal irodalmi-színházi est sorozat első évadjára.

Mesésen kezdődött, családi titkokkal folytatódott, jöttek a történelem viharai, végül a közönség együtt dúdolta a *„Mint a mókus, fenn a fán”* kezdetű örökzöldet a 4524-es számú Ságvári Endre úttörőcsapat Solohov színjátszó szakkörének tagjaival.

Nagyon röviden talán így foglalható össze a Művészasztal elnevezésű ötfelvonásos, amiről kezdetben azt gondoltam, hogy a nevét az esteket befogadó MŰvész Stúdióról kapta, de

Szár az Ancsa nyíregyházi újságíró, szerkesztő Szabolcs-Szatmár-Bereg megye napilapjánál, a Kelet-Magyarországnál.

persze mi is lehetne az elnevezése annak, ha művészek ülik körbe az asztalt?

De talán ez nem is lényeges, ennél sokkal fontosabb, hogy kik és mivel terítenek. Az estsorozat ötletadó házigazdája, Kováts Judit nyíregyházi író a tavaly augusztusban útjára indított, koncepcióját tekintve is egyedinek

mondható Művészasztal céljáról azt mondta, szeretnék a magyar írók, drámaírók színe-javát bemutatni Nyíregyházán, de egy kicsit másképp, mint ahogy megszokhattuk.

Mert hogy is szokott ez történni? Ül egy író/költő/művész, mellette pedig valaki, aki – jobb esetben – kiváló, a beszélgetést folyamatosan új utakra terelő kérdéseket tesz fel: olyanokat, amelyek hallatán a nézőben megfogalmazódik: nahát, én is éppen erre voltam kíváncsi! Sok mindent megtudunk, de időnként van bennünk egy kis hiányérzet, amikor hazafelé indulunk. Szóval, ez a jobbik eset, a rosszabb, amikor sablonos kérdésekre sablonos válaszok érkeznek. Ilyenkor nem könnyű eldönteni, hogy ki unja jobban a szeánszot: a néző vagy az, aki miatt odazarándokolt. Ez utóbbi forgatókönyv a Művészasztal estjein nem fordulhatott elő, már csak azért sem, mert a kérdezőket valóban érdekelték a vendégek, megfelelték annak a – kihalófélben lévő – alapkövetelménynek, ami szerint felkészülnek a beszélgetőtársukból. (Aki arra vetemedik, hogy bizonyos televíziós csatornákon beszélgetős műsorokat néz, nem

egyszer találkozik a kíváncsiság teljes hiányával, holott ezen múlik minden: a kérdezőt érdeklí-e az, aki szemben ül vele.) Szóval, itt ilyen nem volt, Kováts Judit, dr. Karádi Zsolt és Nagy Zsuka is irodalmároktól elvárható alapossággal fordultak egy-egy est főszereplője felé, és nem csak azokat a témákat feszegették, amelyek az adott szerzőt ismerve kötelezőnek tűntek, de úgy alakították a beszélgetést, hogy az érdekes, izgalmas legyen, sőt, időnként fájó pontokra tapintottak rá, máskor soha ki nem mondott titkokat csalogattak elő. Néha talán egy picit többet beszéltek, mint amit a vendégekre kíváncsi néző várna, de utólag általában kiderült, hogy semmi sem volt véletlenül. Egy kérdés sem maradt őszinte válasz nélkül, a vendégek pedig nem csak beszéltek, de főszereplőből nézővé is váltak: testközelből figyelhették, miként kelnek életre a szövegeik, hogyan elevenednek meg kötetek addig csak papíron létező hősei. A Művészasztal ebben más, mint az irodalmi estek többsége: a szerzők mellett, hogy mesélnek életről, halálról, élményről, családról, a műveikből alkotott színpadi produkciónak révén is közel kerülnek hozzánk.

A Művészasztal kuriózum, amelynek különlegességét az adja, hogy a hazai kortárs irodalom egy-egy kiemelkedő alkotóját színesnek és zenészek közreműködésével mutatja be. Persze, van az éremnek egy másik oldala is. A produkció ugyanis, mivel alkalomra, sőt, személyre szabott, mindig más és más, emiatt viszont a premier egyben a hatyúdal is. Csak az élheti át, aki akkor és ott jelen van, minden egyes színdarab egyszeri és megismételhetetlen, ahogy ezt Karap Zoltán tökéletesen megfogalmazta: „a premier egyben a darab halála is”. De ahogy láttam, a vendégeket ez nem zavarta, sőt: kíváncsisággal vegyes érdeklődéssel (vagy fordítva) figyelték, hogy a Móricz Zsigmond Színház művészei mit hoznak ki az addig csak nyomtatásban látott mondataikból,

Grecsó Krisztián meg is jegyezte: ha lehetne, a beszélgetés helyett ő inkább a könyvei alapján készült előadást hallgatná, de nem úszta meg – szerencsére! Egyszóval a koncepció remek, az újszerűségben rejlő lehetőség sokat ígért, de mindez aligha ért volna bármit is, ha a vendégek nem azok lettek volna, akik.

Ha előzetesen tízes (kívánság) listát kellett volna írnom arról, hogy kiket látnék szívesen a Művészasztal mellett ülni és mesélni, az öt vendég közül négyen biztosan szerepeltek volna rajta, de utólag egyáltalán nem bánom, hogy Boldizsár Ildikó is a sorozat részese lett, sőt! Jó pár éve voltam egy előadásán, ahol elmesélte:

mire jutott. A mesékkal tarkított Művészasztal megadta a válaszokat, sőt, annál többet is. Nagy meglepetésemre (szerintem ez másoknak is új volt) kiderült, hogy a mese nem gyermekműfaj, és az is, hogy ha képesek vagyunk egy-egy történetet belső történésként értelmezni, megmutatja az útjelző táblákat. De persze mindez nem olyan egyszerű, mint amilyennek tűnik: a sikerhez ugyanis néha kútba kell ugranunk – természetesen a saját, belső kutunkba. Az est mesés mozzanataként a Móricz Zsigmond Színház társulatának tagjai Ildikó Holle asszony című történetének Vidor fesztiválhoz passzoló változatát adták elő: bemutatták, hogyan értik,

egyetemistaként dolgozatot kellett írnia arról, hogy mi az élete célja, merre is tart. Csak tologatta maga előtt a feladatot, sehová sem haladt vele, a beadási határidő előtti estén viszont a fejére esett a Micimackó és kinyílt annál a fejezetnél, amikor Micimackót elönti az árvíz. A történet tökéletesen tükrözte a lelkiállapotát és élethelyzetét, az abból megírt dolgozat pedig az évfolyam legjobbja lett. A professzora azt mondta, neki ezzel kell foglalkoznia, de ugyanolyan komolysággal, mintha Dosztojevszkij lenne a téma. Azóta azt kutatja, valóban benne van-e a mesékben a világ valamennyi arca – mondta akkor, én pedig kíváncsi voltam, hogy

illetve hogy nem értik meg a rendező utasításait, és az is kiderült, hová tűnt el a gyerekek szánkója alól a hó – de ez már egy másik mese. Az viszont a realitás, hogy a színészek, kiegészülve egy-egy zenésszel, minden alkalommal gazdagították a Művészasztal terítékét, és hozzátették a beszélgetéshez azt a pluszt, ami a koncepció egyediségét adja. (Az egyik kedvenc jelenetem Dragomán György Máglyájához kötődik: Emma és nagymamája úgy idézik meg emlékeiket, hogy a liszt, akár a múlt pora, finoman belepi a színészeket, de jut belőle a nézőtérre is – így lesz közös a játék, közös a múlt és közös a jelen.)

Mivel remek élmény volt az első, nagyon vártam a másodikat, különösen azért, mert Grecsó Krisztián volt a vendég, akit nem tudok megenni. Sem őt, sem a könyveit. Egy évvel korábban Kollár-Klemencz Lászlóval tartottak Nyíregyházán zenés estet, de akkor inkább arról beszélt, miért választotta az írást a zenélés helyett. (Egyrészt azért, mert a gitárját, amit bölcsészként elhagyott, csak néha veszi elő, másrészt mert van néhány rossz emléke: dalszövegeket is írt és ahogy fogalmazott, két együtttest vitt el a hátán a teljes kudarcig...) Most viszont megtudtam, hogy a Mellettem elférsz Domos tatája és Jusztikája, a Megyek utánad Daruja vagy a Tánciskola Voith Jósikája mitől annyira szerethető, annyira emberi, annyira „grecsós”. A válasz egyszerű: mert a megalkotójuk maga is szerethető és emberi (és persze „grecsós”). A sok főszereplő mind-mind befért a zsúfolásig megtelt MŰvész Stúdióba, ahogy megalkotójuk életének fontos alakjai is: a szülei, a nagyszülei, sőt, a fia is, aki ugyan még nem született meg, de akiről annyit megtudtunk, hogy a leendő édesapja már most szorong amiatt, hogy tud-e majd minta lenni a számára. Ahogy az ágas-bogas családfáról mesélt, az jutott eszembe, hogy ilyen történetekkel és ilyen felmenőkkel könnyű jókat írni, de aztán rájöttem: történeteik és felmenőik másoknak is vannak, mégsem Grecsó Krisztiánok.

Az évad áprilisi vendége Dragomán György volt. 1989-es romániai események annyira lelket rombolóak voltak, hogy évekig csak kerülgettem a könyvesboltban *A fehér királyt*, majd a *Máglyát*. Nem kellett volna! Milyen érdekes a sors: ugyanannak a generációnak vagyunk a tagjai, alig pár év van csak köztünk, és csupán egyetlen határ választott el bennünket egymástól, ám az életünk aligha lehetne különbözőbb. Az író egy évvel a romániai forradalom előtt települt át családjával Magyarországra, mint fogalmazott: euforikus állapotban. Tizenhat éves

volt akkor, de a mai napig ebből táplálkozik. Magától értetődő természetességgel beszélt arról, kiskamaszként hogyan érzékelte a marosvásárhelyi utcákon, tereken az erőszak előszelét (ez volt az a város, ahol 1989-ben először vér folyt), és biztosan nem véletlen, hogy 13 éves korában arról írt, hogy lelövik a diktátort...). Mellbevágó élmény volt azt hallgatni, amikor arról beszélt: nem tudja, milyen lenne egy diktatúra nélküli világ, mert belé égett. Aki megtanulta az erőszak nyelvét, nem felejtí el; aki adott vagy kapott már pofont, az benne van a zsigereiben, amíg csak él. Természetesen felmerült a kérdés, hogy aki ilyen sorsfordító élményeket él át, felejtíni vagy emlékezni akar-e. Dragomán György attól fél, hogy ha elfelejtjük a múltat, nem fogjuk tudni, kik vagyunk. Ezért ő megtanult emlékezni – például a könyveivel.

És ha már felejtés, emlékezés és elhallgatás: a harmadik vendég, Tompa Andrea *Omertájában* is nagy szerepet kap a fel nem dolgozott múlt, a diktatúra örülete, a kiszámíthatatlan jövő. Az író azt próbálja megmutatni, hogyan tudunk a körülmények dacára eligazodni a világban. Ő is nap mint nap küzd ezzel, és azzal is, hogy jól mérje fel a távolságot az események és saját maga között. Azt mondja, hogy amíg nem képes eltávolodni a traumától, addig nem tudja elmesélni. Viszont ha távolról nézi, azzal az olvasó sem fog tudni azonosulni. Egyszerűen ez nehéz ügy, hallgatni talán könnyebb. A Művészasztal színpadán megidézték Omerta-hő-

sőknek legalábbis sikerül. Már ami a látszatot illeti. Hallgat Kali, a széki parasztszony, hallgat Vilmos, a rózsanemesítő, a tizenéves Anna és a testvére, Rózsika is. És őket nézve felmerül bennünk a kérdés, mi hányszor hallgatunk olyan helyzetekben, amikor beszélünk, sőt, kiabálunk kellene? Tompa Andrea szereplőinek a sorsa a válasz arra, hová vezet a hallgatás – a kérdés az, megértjük-e, mit veszítünk.

Csabai Lászlót nem csak azért vártam, mert a (művész)asztaltársaság egyetlen olyan tagja, akit személyesen is ismerhetek, hanem azért is, mert bár sokszor volt már alkalmam beszélgetni vele, sok mindenre vagyok még kíváncsi a Szindbáddal kapcsolatban. Érdekelt, hogyan születnek az alakjai, mert mindig azt éreztem: ahogy Nyíregyháza ott áll Nyárliget mögött, úgy a szereplők mögé nagyon is valóságos, sőt, talán konkrét rokonokat, barátokat, jó és kevésbé jó ismerősöket állíthatnánk. Örültem annak, amit mondott, mert kiderült, mindennek a családja az alfája és az ómegája. Ő csak szeretne olyan lenni, mint Szindbád, aki úgy néz ki, mint ahogy a kisebbik fia fog húsz év múlva, és olyan rafinált, mint amilyen a nagyobbik fia, a szereplői nagy részének pedig valóban vannak élő modelljeik, de nem teljesen azonosak velük. Attól pedig teljesen elolvadtam, amikor nemes egyszerűséggel kijelentette: a felesége a múzsája (melyik nő ne vágya arra, hogy múzsa legyen?!). Ott és akkor éreztem meg a regényírók felelősségét, amikor arról beszélt, ami teljesen egyértelmű, de olvasóként csak ritkán gondolunk rá: mármint, hogy az irodalmi hősök sorsa az írók kezében van, a szerzőtől függ, hogy élnek-e vagy sem, és hogy amíg élnek, milyen sors adatik nekik. Előkerültek nagy oroszok: Dosztojevszkij, akinek a *Bűn és bűnböhdés*ét olvasva döntötte el, hogy prózáíró szeretne lenni, Tolsztoj, aki tizenkétszer írta át a *Háború és békét*, és Solohov is, akiről a már említett úttörőcsapat színjatszó szakkörét nevezték el.

Az őrsvezető, a nótafa, a mókamester, a zászlóőr, a nyakkendőfelelős és a pecsétőr lelkesen énekelték azt a bizonyos „Mint a mokus”-t, a nosztalgikus hangulat pedig jót tett a beszélgetésnek, úgy hatott, mint egy kellemes csapatépítő tréning. Még közelebb hozta egymáshoz a nézőket és a színpadon ülőket, úgy éreztem magam, mint egy nagyobb családi ebédnél, ahol a húsleves és a szabolcsi töltött káposzta között kivételesen nem a gyerekekről és unokákról esik szó, hanem irodalomról.

Azt hiszem, a siker összetevői között erről is beszélni kell: a nézőtéren helyet foglalók valóban olyanok, mint egy család tagjai. Ismerjük egymást a színházból, a VIDOR eseményeiről, kötetbemutatókról, irodalmi estekről, és várjuk a találkozást. Mindig siettem a Művészasztalra, mert tudtam, hogy csupa-csupa jó emberrel fogok találkozni – olyan (kultúra)barátokkal, akikkel órákon át tudnék beszélgetni, de már az is nagy öröm, hogy üdvözölhetjük egymást, jelenlétük pedig megerősít abban: jó helyen vagyok, jó, hogy itt vagyok. A Művészasztal nevű nyíregyházi művészi csoportosulás és a Móricz Zsigmond Színház közös rendezvénysorozata, mely a Nemzeti Kulturális Alap, a Szépirók Társasága és Nyíregyháza Megyei Jogú Város támogatásával valósulhatott meg, az együttműködő partnerek: a Móricz Zsigmond Színház, A Vörös Postakocsi Alapítvány és az Aranyetszés Kulturális Egyesület közreműködésével, rövid idő alatt népszerű lett, és az öt estet végignézve ez nem véletlen. Felkészült emberek kérdeznek érdekes, jó humorú, remek karaktereket teremtő szerzőket, a nyíregyházi teátrum színészei pedig életre keltik az adott vendég hőseit – a recept egyszerű, az elkészítés nagyszerű, a végeredmény pedig, köszönhetően a kiváló alapanyagoknak, tökéletes.

Olyan, ami bárhol, bármikor a (Művész)asztal ékessége lehet.